

FETYKÓ JUDIT

„és megmarad a látszat”

... az élethez való ragaszkodás hitében – József Attila haláláról

FETYKÓ JUDIT

„és megmarad a látszat”

... az élethez való ragaszkodás hitében – József Attila haláláról

FETYKÓ JUDIT

„és megmarad a látszat”

... az élethez való ragaszkodás hitében – József Attila haláláról

**Lektorálta:
BÁRDOS LÁSZLÓ PhD**

**Korrektor:
MESTER GYÖRGYI**

**Címlapfotón:
JÓZSEF ATTILA emlékműve
MARTON LÁSZLÓ
Kossuth-díjas szobrászművész,
A Dunánál
című alkotása**

**Fotó:
DARVAS JUDIT**

BUDAPEST, 2012

Ez az írás azért jött létre, mert nézetem, verseinek értelmezése, és a talált nyilatkozatok, dokumentumok szerint József Attila halála véletlen baleset volt. József Attila verseinek, és főleg az utolsó év verseinek olvasása egyre jobban megerősítette azt a sejtésemet, hogy itt valami más történt: nem öngyilkosságra készült a költő. Már 2005-ben is felmerült ez a gondolat. Folyamatosan közel három évig foglalkoztam a témával, és eleinte egyáltalán nem voltam benne biztos, hogy találok olyan adatokat, visszaemlékezéseket, melyek alátámasztják azt, amit feltételezek, miközben folyamatosan gondoltam/gondolok Fejtő Ferenc következő írásrészletére – „Garai könyvének figyelmes elolvasásából következik, hogy azt is mint egy jelentékeny technikai apparátussal és elemző képességgel rendelkező tudós igyekezetének tünetét kell olvasni, aki mint a pszichológusoknál és az antropológusoknál szokott jelenség, rendszerint már műve készítése elején tudja, hogy meg fogja találni, amit keresett” (Garai László: *József Attila identitásai* <http://mek.oszk.hu/07300/07302/07302.pdf> 10. o.) –, melyet Fejtő a korábbi kutatók munkáira, és Garai könyvére értett, ám magam sem feledem – ha azokban a kutatásokban – melyek eredményként József Attila halálát öngyilkosságként és csakis úgy értelmezik – érvényesnek mondhatók szavai, itt mért ne lennének ugyanarra az okra a véletlen balesetként való értelmezésben (nem sorolván magamat a jelzett kutatók sorába...).

Igen jó lenne, ha eldőlné a hivatalos szemléletben:

József Attila elmebeteg/skizofrén volt, és akkor egy pszichotikus embert emelt az irodalom a költői csúcsra.

József Attila nem volt elmebeteg, zaklatott élete a kor zaklatott viszonyaiban zajlott; költészete rendkívüli, kimagasló.

A kettő együtt nem megy.

Rendkívül sokan és sokat írtak József Attila haláláról, az írások zöme belenyugszik a költő öngyilkosságába, nem látnak számára más befejezést, és persze számosan csak ehhez a verzióhoz ragaszkodnak – sőt, azt is kijelentik, ha akkor nem, úgy később úgyis öngyilkos lett volna... Kevesen vannak, akik próbálják véletlen balesetként értelmezni ezt a szörnyű véget. Ezen kevesek egyike Garamvölgyi László, aki egy egész könyvet szentelt annak, hogy a még elérhető ténydokumentumokat elemezve azt a végső megállapítást mondja ki: József Attila halála véletlen baleset volt – érdekes figyelni arra, hogy ez a

könyv egy neves bűnügyi szakértő, nyomozó kutatása/elemzése, mégsem hatott ellenirányba József Attila halálának irodalomtörténetbeli szemléletére.

2005-ben Párizsban, egy József Attila Konferenciát hallgathattam végig, mely a költő születésének centenáriuma alkalmából jött létre, ahol neves tudósok, köztük József Attila barátja, az akkor még élő Fejtő Ferenc is jelen volt, és beszélt a költőről. Itt az egyik jelenlévő feltett egy olyan kérdést, hogyan lehet az, hogy József Attila egyszerre volt elmebeteg [stigmatizálás – F. J.] és egyszerre lehetett az egyik legnagyobb magyar költő, hogy itt most egy zavart elméjű ember ünneplése folyik? Nehéz helyzetbe kerültek a válaszadók, ahol aztán a szó József Attila korának társadalmi, szociális viszonyaira terelődött.

Vajon miért kell a nem-öngyilkosság lehetőségének ismeretében mégis elszántan ragaszkodni az öngyilkossági szemlélethez? Sok neves szerző és tudós elemezte, értelmezte József Attila életművét és életét, majdnem mindannyian az öngyilkosság mint végkifejlet mellett foglaltak állást.

A következő gondolatsorban, a magam, és csakis a magam részéről azt szemléltetem, hogy: bár tudom, hogy a vonat kerekei alatt halt meg József Attila,

– halálát, itt, ebben a fejtegetésben véletlen balesetnek értelmezem. Az általam összegyűjtött anyag ezt a nézetet, meggyőződést fogja kifejezni, bemutatni.

Ezzel együtt, azt a meglátásomat szeretném kibontani, hogy a költő az 1936-os és 1937-es évben hatalmas lelki válságon ment át; ekkor ért bele úgy a felnőttkorba, hogy rendkívüli tehetségének tudatában a mindennapi lét fenntartása miatt/érdekében a realitásokkal számolva jutott oda, hogy fel kell adnia a költői mesterséget, melyből ez idáig megélni nem tudott.

Ugyanerre az időszakra tehető, amikor elszakad Szántó Judittól, így: az a biztos lakhatás és női gondoskodás, amit Szántó Judittól kapott, megszűnt, és nem is lépett be ezután olyan társ az életében, aki ezt felvállalta volna.

József Attila családja oly mértékben csonka és magára maradott volt, hogy senki nem jöhetett szóba, akitől segítséget, tanácsot, vagy főleg támogatást kaphatott volna. Apja rokonai belevesztek a romániai ismeretlenbe. Anyja szegény paraszti sorban élő rokonai a mindennapi megéléssel küszködtek, a családnak ebben az ágban lévő tagjai sem tudtak olyan példát, magatartási mintát adni, ami a József gyerekeknek érték és hasznos lehetett volna (pénz beosztása; értelmi-érzelmi önkontroll és fékek; kitartó magatartás tanulásban, párkapcsolatban; kapcsolati hálók a munkához jutás, érvényesülés terén), azaz és főleg a családon belül nem volt követendő magatartásminta/szerep, ahogy egy

felnőtt férfinak viselkednie kell –, nővérének, Jolánnak férjeit nem fogadta el ilyen szempontból. József Attila gyermekkorában a családot körülvevő ismerősök, segítők gyorsan változtak, ahogy a lakások, szobák is, ahol meghúzhatták magukat – ez jellemezte később a fizikálisan felnőtté vált Attila életét is; hosszabb társsal-önálló együttélése a Szántó Judit-féle kapcsolat volt.

Mindennapi munkába járás: nem volt benne tapasztalata/edzettsége, 1924-ben néhány hónapig, majd később két hétig dolgozott egy-egy banknál, ahonnan (a második banki munkából) idegösszeomlása miatt elküldték

Az új Flóra-szerelemben felnőtt férfiként, majd a későbbiekben férjként kell megállnia a helyét a korához képest lelkileg későn érő (a hétköznapi viselkedésekben értem), épp a felnőtt kor határához érő zseninek (ezt a lelkileg felnőtté érést a pszichoterápia is segítette egy ideig).

Tehát:

a költészettel fel kell hagynia,

munka után kell nézni (a mindennapi rendszeres munkában nincs edzettsége),

az új szerelemben felnőtt férfiként kell élni az életét.

Ezek hatására kerül olyan testi-lelki állapotba, krízisbe, (amely hatalmas belső munkával is járt), hogy eddigi életmódjával ha nem is szakítson, de jelentősen változtasson rajta –, mely a többszörös Siesta-beli gyógykezeléshez vezet.

Sokkal korábban felmerültek ezek a gondolatok, de ekkorra csúcsosodtak ki, és aktualizálódásuk miatt, melyet egyébként ő maga is akart, döntési kényszerbe került.

*

Valamikori kötelező iskolai tananyagként kapott József Attila-élményeim inkább ellenállást, a versek, művek iránti ellenérzést váltották ki – akkoriban általános iskolában az *Altató*, majd középiskolai tananyagként főleg a munkásmozgalmi költészetet emelték ki (s bár a kezemben volt az összes versek kötete, az előzőekben kapott ráhatások vagy lustaság miatt nemigen nyitogattam) –, s évtizedek múltán gyerekeim tankönyvéből, irodalmi szöveggyűjteményéből csodálkoztam rá egy egészen más József Attilára, aki olyan erőteljes hatással volt, hogy tovább kellett olvasnom a verseit. Nem csak egyet-egyét, hanem végig, az összeset. Az aktív olvasás, elgondolkodó megismerés nemcsak a megmutatkozó költőnek, a még nem ismert verseknek szólt, hanem saját magam által, életkorom előrehaladtával szerzett tapasztalataimnak is. Úgy félévi rendszeres és már-már függővé vált versolvasás után fogalmazódtak meg az alább következő gondolatok, amelyekről nem állítom, hogy kizárólag nekem jutottak eszembe, viszont laikus lévén az irodalomtörténetben és irodalomértelmezésben, a versek adta felismerések – és gyakran nagy nevek által már megfogalmazott felismerések – mellett egy egybetartozó, de az említett három irányba mutató vonulatra figyeltem fel. (Azt a viszonyt látom, hogy a diákok körében a kötelező tananyag ellenállást ébreszt mind a mai napig, de ez nemcsak József Attilával kapcsolatban igaz, és ez már a humán-reál oktatás szakmai dolgaihoz tartozna.)

Az egyik lázadó gondolatom az volt, hogy vajon ki, és mikor fedezte volna fel József Attila költői nagyságát, zsenialitását, ha a második világháború után Magyarországon nem úgy alakul a politikai helyzet, vagyis ha nem a baloldali eszmék uralkodnak, hanem az élet megy tovább a háború előtti társadalom bomló vagy megmaradó keretein belül, a nyugat-európai országokéhoz (részben) hasonló módon. A szocialista, a kommunista költő megtalálása, felfedezése nagy kihívást jelenthetett a baloldali nézeteket valló és a rendszerrel valamennyire együttműködő irodalmároknak, irodalomtörténészeknek – akikről feltételezem, hogy az állami irodalompolitika követése akkori szemléletük szerint helyes volt.

József Attila, akinek egész élete során csak a minden képzeletet meghaladó szegénység, az emberi és társadalmi meg nem értés, az elutasítás jutott, ebben az új politikai helyzetben sokaknak lehetőséggé vált, hogy saját tehetségüket, munkájuk fontosságát igazolják, és bizonyítsák vele – vele, akinek saját kora (és korának íróársai) soha nem adtak annyit, hogy egy állandó bérelt szobát fent tudjon tartani, és naponta egyszer biztosan jóllakjék. S hogy baloldali beállítottságú lett, volt, az nem is lehet kérdés, hát ugyan mi lehetett volna, mikor a félkapitalista-félfeudális társadalom elnézte jelenlétét, de nem hagyta semmi módon, hogy osztályt, réteget válthasson; eszmei

rendszere nem azonosulhatott azokkal a polgári eszmékkel, amelyek mindenáron az alul lévő osztályok, rétegek lent tartására törekedtek. Ez a baloldaliság viszont még nem az a baloldaliság volt, amelyik később a szocializmusra hivatkozva mint szocialista, mint kommunista költőhöz fordultak József Attilához.

Révai József kultúrpolitikusként, Lukács György esztétaként és irodalomtörténészként, Horváth Márton pártpolitikai irodalmárként foglalkozott József Attilával – nem beszélve a kevésbé ismert nevekről.

A tömegek számára ismeretlen József Attila az a József Attila lett, aki maga a baloldali költészet, akit ha másként nem, (másokkal együtt) a kötelező tananyagokból, a szavalóversenyekről, a rádióban, televízióban előadott művekből, Ki-mit-tudokból, széles rétegek ismertek meg, a médiák akkori állása szerint szinte az egész ország (nem volt más nézhető, hallgatható fórum). A kor eszmeiségétől függetlenül, az irodalom, a művészet rendszeres napi műsorokban való bemutatása, a népzenevel, a népzenei módszerekkel való foglalkozás, a visszatérő rádiós színházi esték, versek felolvasása, később tv-közvetítések a mindennapokba hozták be a művészetet.

József Attila a maga korában egy volt a tehetséges fiatal költők közül, akit még nem igazolt az idő és a folyamatos siker, s talán évtizedekig, napjainkig is eltartott volna, hogy valaki elővegye, és tehetségének megfelelő módon vigye be a köztudatba, hogy ki is ez a költőzseni – így mégis szerencsésnek kell tartani, hogy az ötvenes években jó szemű és (nézeteiktől függetlenül) hozzáértő emberek emelték be a költőt az irodalomba, bár eszmei cél is volt a beemelés mögött.

(Napjainkban erősen megfélemeztek a nemrég elhunyt Petri Györgyről, akinek költészetéről nemigen hallani az utóbbi időkben. Vajon őt mikor, és kik fedezik fel ismét?)

A másik két gondolat az előzőhöz lazán kapcsolódik; részben elválaszthatatlan, részben pedig nagyon is elválasztható egymástól, mert az egyik a másiktól ered és táplálkozik, a másik meg úgy hat vissza az elsőre, hogy nem engedi, hogy az elválasztódjon tőle. Ezek a szocializációs folyamat és a költő stigmatiként megélt betegsége.

A dolog közepébe vágva, a kíváncsiságot jobban ingerlő, és nehezebb irányról jegyez meg néhány dolgot, amik nagyon kiragadottak, és csak a szocializációval együtt érvényesek, de mégis megkísérlem külön megfogalmazni. Ez a pszichiátriai betegség.

Az Egészségügyi Világszervezet jelenleg elfogadott meghatározása szerint az egészség a fizikai, szellemi és társadalmi jólét. – Vagyis ha ezekből bármelyik tényező hiányzik, nem beszélhetünk egészségről. Korábban a betegség hiányát nevezték egészségnek. József Attila életében a társadalmi jólét mindvégig hiányzott.

Mikor ez a stigmává vált betegség megfogalmazódik, mégpedig a költő halála után egyik orvosa, Bak Róbert által, úgy, hogy József Attila betegsége hosszú, folyamatos és rossz prognózisú volt – ez valójában az akkori kor viszonyai között (gyógyítást értek), részben magyarázat, részben háritás, legalábbis nekem, a mai olvasónak. Ha utánanéziünk ennek a betegségnek, érdekes dolgokat olvashatunk róla, csak megfelelő szakmai anyaghoz kell jutni; és alapvetően a kort, és a dátumokat kell figyelni.

Ez kétszálú folyamat, mert van először József Attila és betegsége, másodszor a betegség kezelésének lehetősége a kor szerint, amit az akkori gyógyítók a legmodernebbnek s legjobbnak ítéletek meg.

József Attila első ön maga ellen fordulási kísérlete gyermekéveiben volt (kilencéves, 1914), ami szerencsére nem járt a lelki megrázkódtatáson túl nagyobb testi traumával. Amennyiben ez egy kezdődő betegség első zajlása, úgy nem kellett volna a rendkívüli szegénységben és lelki nyomás alatt élő ifjúnak nyolc évig várnia a következővel (itt nem a szomorú kísérlet be nem következett hiányolom, hanem azt erősíteném, hogy aki beteg, az nagy gyakorisággal keresi ezt a megoldást!). Ez a második 1922-ben (gyógyszerrel) történt meg. A pubertáskor haladtával aktív, titkolható tüneteket kellett volna mutatnia, és ami fő, lassú szellemi leépülés kezdeteit, amelyek, ha ez a betegség folyamatos és rosszindulatú, okvetlenül a biztos elbutuláshoz vezettek volna – de József Attila közben tanult, írt és elviselhetetlen viszonyaihoz képest igyekezett kilépni társadalmi osztályának béklyóiból, legalábbis szellemi téren. (A harmadik szándék, 1923-ban, amikor Makó határában a sínekre fekszik – szerencsére eredménytelen marad; negyedszer 1929-ben, Vágó Mártával való szakítás után idegösszeomlása lesz, [idegösszeomlása, és nem öngyilkossági kísérlete!], amit Balatonlellén szanatóriumban kezelnek. Aztán az utolsó (a vélekedések szerinti utolsó...), visszafordíthatatlan esemény: 1937-ben, szanatóriumi kezelés után (ekkor kapja meg a végső, stigmatizáló diagnózist), aminek szándékos vagy véletlen történésére nincs tanú, és nem mondható ki, hogy véletlen volt, de az sem, hogy önszántából került a vonat kerekerei alá. [Garamvölgyi László, rendőrségi szóvivő néhány évvel ezelőtti könyvében vitatja az öngyilkosságot] – csak hogy időrendi sorrendben és időben el legyenek határolva egymástól ezek a tragikus történések. Mindezek között aktívan részt vesz az irodalomban, társadalmi problémákkal foglalkozó csoportokban, számtalan munkahelyen próbálkozik (fizikai, szellemi), költői sikerei vannak. (Több, a költőhöz kapcsolódó személytől nyert és összegyűjtött információ azt mutatja, hogy József Attila öngyilkossággal való szóbeli fenyegetőzése olyan gyakori volt, ezzel olyan szintre került, ami a tettet már komolytalanná teszi – valóban veszélyeztető és hosszabb utóbetegséget okozó kísérletéről nem találtam adatot [félreértés ne legyen: nem hiányolom ezeket...].)

Bak Róbert nyilatkozata, amellyel végleg stigmatizálja József Attilát, és amelyben megvédi szakmailag az orvoslást, a gyógyítás akkori ismeretei szerint biztosan igaznak látszott, hiszen az új, napjainkban meglévő pszichiátriai betegségfelosztások, diagnózisok és az új kezelésmódok csak jóval később következtek el. A Bak Róbert-féle kezelésről, illetve a Siesta Szanatórium-beli kezelésekről nincs dokumentáció – ez azért is érdekes, mivel Bak Róbert doktor a Benedek professzor által vezetett pszichiátriai csoporthoz tartozott, ahol igenis adtak a mai receptek formátumához hasonló alakú orvosi véleményt a beteg gyógykezeléséről; ilyet magam is láttam más páciens korabeli ellátása kapcsán ismerősöm papírdokumentum-örökségében.

A Rorschach-próba helytálló, és abban a korban is biztosan diagnosztikus értékű volt, ezzel nem lehet vitatkozni –, azt viszont felvetem, hogy nem valószínű, hogy sok magasan intelligens, és nyomortól, társadalmi kirekesztettségtől, születésétől állandó szorongásban élő, a teszt tesztelésére kiválasztott József Attila-helyzetű emberen mérték le, hogy vajon hányan mutatnak még ezekben a viszonyokban hasonló értékeket. Az éhségnek, a pénztelenségnek, a környezetnek, rokonoknak, jótevőknek, a társadalomnak kiszolgáltatott ember félelmeit nehezen értheti meg, aki sosem volt éhes, legfeljebb egy-két hétig, és sosem hált az utcán, csak néhanap átszavargott egy-egy éjszakát. Maga Kozmutza Flóra írta le, hogy nem készült el a teljes Rorschach-próba/teszt –, a töredék kiadását és a költő írásaiból való továbbértelmezését inkább nem minősítem...

Persze tudom, József Attila korában tömegek éheztek (és utána, a mai napig is), és voltak lakás és munka nélkül, mégsem fordultak önmaguk ellen, az viszont tagadhatatlan, hogy ennek a kornak igen magasak voltak a befejezett öngyilkosságokat jelző számai. (Megemlítem itt Mollinár Gizella regénytrilógiáját, amit ponyvaregényként tartanak számon, mégis visszatérő motívum benne az öngyilkosság, mint megoldás; de Móricz *Úri muri* és *Rokonok* c. regényében is ezt választja a főszereplő....) A kor hatására kialakultak és tömegesen terjedtek bizonyos viselkedési minták, amiket minden oldalról elítéltek, az egyházak, a társadalom oldaláról – tevéleg viszont senki nem tudott, vagy nem akart beleavatkozni, mivel az igen nagy anyagi és emberi ráfordításokat kívánt volna, pl. felkarolni az éhezőt, esetünkben József Attilát; támaszt és befogadást nyújtani, és itt ismét csak József Attilát említem.

József Jolán visszaemlékezésében ír a magukra maradásukról a mama kórházba kerülése alkalmával: amit írásában megörökít, nem egyedi, nem csak a József-gyerekek történi meg a kor Magyarországon; a tömegszálláson éhező gyerekek élő-holtak, sírhatnak, ordíthatnak, nem nézi, látja őket senki a hasonszórú emberi lények közül (talán magukat sem tartják már annak...), enni nem kapnak senkitől. Az ebbe a nyomorba beleszületők már életük első percétől élő-holtak: ennek irányai épp a jóllakottság vagy a fűtött szoba szerint váltanak az élő vagy a holt irányába.

Lelki betegségekre valóban ható gyógyszerek az 1950-es években jelentek meg (a fenotiazin származékok, a prometazin, ami mai napig forgalomban van, és az első nagy sikerű és épp az utóbbi években [új, hatásosabb gyógyszerek miatt] kiszorult klórpromazin, vagy francia nevén a Largactil, ami évtizedekig segítette a pszichés betegek kezelését). Tehát a költő orvosai még nem rendelkeztek ezekkel, és a gyógyszerek nemléte is azt mutatja, hogy a betegség bár hasonló, mégis más irányú lehetett, mert csupán lelki ráhatással és modern gyógyszerek nélkül nem tudott volna a költő „költetni”, tanulni, és általában a világban a konvencionális keretekbe beilleszkedni, hogy a környezet csak annyira is elfogadja, amennyire ezt tette.

A freudi hatás kétségtelenül érvényesült, a gyógyászat akkoriban nagyot, úgyszólván a mindent várta tőle – azóta számtalan más irányzat kifejlődött, kereszteződött, és vált divatossá vagy elfogadottá, de a legsikeresebbek a mai napig erősen támaszkodnak a medicinákra is. Az akkor újak számító pszichoanalízis abban a formában, ahogy ott alkalmazták, visszaszorult, de költőnk korában sokat vártak tőle, és a gyógyítók valóban igyekeztek a kor legmodernebb lehetőségei szerint gyógyítani.

Az orvos nyilatkozata alapján kialakult kép csakis az lehet, hogy József Attila szándékosan választotta a vonat kerekei alatti halált, legalábbis ezt sugallja a szakmai állásfoglalás. Könnyebb olyan ember halálát ilyen szemszögből nézni és megítélni, aki már több alkalommal megpróbált véget vetni az életének. Amikor legutoljára került szanatóriumba, nem biztos, hogy skizofrén epizódja volt. A mai orvoslás leír olyan betegséget, amely nagyfokú szorongással, depressziós tünetcsoporttal jár, amibe belefér akár a hallucináció vagy a téves eszmék átmeneti megjelenése, és ez mégsem skizofrénia – jó és hatásos gyógyszerekkel gyógyítható, egyensúlyban tartható (a költő korában még szó sem volt ilyenekről!). Az évek óta tartó analízis negatív beérésének is lehet tekinteni ezt az összeomló állapotot, hiszen az analízissel a „romlott kölkök” jöttek elő, de nem kapott olyan irányú segítséget, ami ebből a minden-tudás állapotából kiségit, vagy felnőtt énjének elfogadásában, helyzetének megélésében segíti (még nem voltak meg ezek a technikák), gyógyszeres segítség nélkül jelenünk terapeutái is igen nehéz helyzetben lennének a hatásos és használt pszichoterápiákkal.

A másik, és a lelki betegségektől nehezen elválasztható gondolatmenet József Attila születésétől haláláig a személy, József Attila és a környezet kapcsolatára vonatkozik. Ebben számtalan vonal különíthető el, én azt a kettőt próbálom megragadni, ami a rengeteg elágazás és mellékszál mellett állandóan jelen van (vagy jelenlevőnek érzem). Ezek a nőkhöz, és ezzel együtt az anyához, a családhoz való kötődés, a másik a világhoz való viszonya, ami azokat a kapcsolatokat jelentené, melyek meghatározták az egész családon kívüli életet (ez a kettő nem választható élesen külön, hiszen egyik a másiktól táplálkozik, az elválasztás csupán az értelmezés miatt történt).

József Attila beleszületése családjába olyan eseményláncolatokat indít el egyéni szocializációjának alakulásában, amik születése percétől meghatározzák és prognosztizálják életének alakulását. Átlagokat tekintve, az 1905-ben Budapesten szegény körülmények közé születő gyermekek életútja nem vezet a polgárosodott világba, szinte kivétel nélkül az osztály, a réteg keretein belül élnek egész életükben – ez általában így van, mivel a felsőbb osztályoknak nem áll érdekükben a saját maguknak szükséges munkaerőt olyan helyzetbe hozni, hogy ne legyen meg az utánpótlás mosónőből, szappanfőzőből stb. Osztályt, réteget „ugrani”, ebből kilépni csak nagy erő ráfordításával, ritkán lehetséges – a leggyakoribb mód (még napjainkban is!) a házasság; ez történik a József lányokkal. József Attila zsenialitása és mély érzései ellenére nem tudja áttörni ezt a falat, őt nem fogadja be egyetlen felsőbb réteg sem házasság révén.

Az anyai gondoskodás olyan jellege, ami a kisgyerek nyugodt és boldog fejlődéséhez szükséges, a rendkívüli nehéz körülmények között nem lehetséges, az apa távozása után pedig az anya állandóan dolgozni kényszerül, és akarata ellenére elszakad az anyai, női szeretetet, biztonságot igénylő kisgyerektől. Állandóan költözik a család, nincs egy állandó hely, amit hosszú távon otthonnak lehet nevezni, és ez az életforma válik állandóvá később a felnőtt József Attila életében is, és ekkor is főleg az anyagi kényszer miatt.

A mama halála után rendkívüli módon próbál összetartani a három testvér, szinte a külvilágtól elzárkózva. Nem nagyon találtam olyan adalékot, hogy lett volna valaki az oldalági családból, a szülők testvérei, szülei közül, aki felbukkanva a konvencionális családi mintákat átadhatta volna, és valós törődést, érdeklődést mutat irántuk. Ez az elkülönülés, az állandóan jelen levő félelem a megélhetés gondjaitól, a rendkívül nagy lelki megterhelések, a magány, a pubertáskorban megvillantja József Attila rejtett világát, az első verskezdeményekben 1916 táján, pl. a *Kedves Joci*-ban. Ez az a lehetőség, ahol elszakad a mindennapok rettegésétől, és valami többet, szépet tud megmutatni magából. Ez a megmutatkozási vágy valószínűleg mindenképp jelentkezne jobb szociális helyzetben és sikeresebb szocializációs folyamatban is, de valószínűleg később.

A korai minták, így az állandó költözködés, az egyenetlen és kiszámíthatatlan emberi kapcsolatok más-más szinten, de állandóan jelen vannak: a testvéreknél tett látogatások hirtelen megszakadásai valami sértődés miatt, a sógor megjegyzése miatt, aki nem látja szívesen, hogy Attila megint az asztalnál ül, de azért még támogatja a tanulását, csak itt ne legyen jelen; ide-oda utazgatások, ahol nem tud állandó helyet és nyugalmat találni; kapcsolat sok-sok emberrel, kiadókkal, és alighogy elkezdődik valami jó, rögtön beüt egy negatív esemény és félbeszakítja. Az elfogadó szerelmi társ megtalálásának próbálgatása olyan, mintha minden nőben azt keresné, elfogadja-e őt,

akar-e lelki anyja, és ugyanakkor a szerelme lenni. Kezdeti sikerek a költészetben, hatalmas elutasítás számos területen: verseivel többször kerül jobboldali körökben „botrányba”; a *Tiszta szívvel* című vers után következik az egyetemről való eltanácsolás, ahol nem elég az az indok, hogy az ominózus vers megírásakor már napok óta nem evett József Attila – ezt a professzor meg sem hallja, vagy el sem hiszi, hiszen az ő világában ilyen nincs, fogalma sincs azokról, akik száján érezni az éhezés jellegzetes szagát. Az egyház nézeteivel ütköző gondolatai miatt évekig húzódó, komoly ítélettel fenyegető perek indulnak ellene, amik aztán felmentéssel, vagy enyhe elmarasztalással érnek véget. Ezek mögött végig jelen van a szomorú tény, a pénztelenség és a kiúttalanság.

Hosszantartó nagy szerelem alakul ki közte és Vágó Márta között, aki kapcsolatai révén ideológiailag is hat rá. A házasság a társadalmi különbségeken túl még számos ok miatt nem jöhet létre.

Egyetlen nő van, akivel társként hosszabb ideig képesek egymást elfogadni, ez a nő Szántó Judit. Eszmei vonatkozásban is hatással vannak egymásra. Amikor azonban József Attila megírja az *Ódát*, amit egy másik nő iránti fellángolás ihletett, Szántó Judit öngyilkosságot kísérel meg, és ezután kapcsolatuk hamarosan megszakad. Maga a költő is próbálkozott már kilépni a szorongató világból, de Szántó Judit kísérlete valószínűleg mint elfogadhatatlan tükörkép nézett vissza rá, és sietette a kapcsolat megszakítását – ezt azért tartom érdekesnek megjegyezni, mert maga József Attila sem tudta azt a cselekvést elfogadni a nő részéről, amit korábban tőle, (József Attilától) sem tudott környezete.

Az életút során az alapvető és állandóan mindent meghatározó a pénz hiánya, és az emberi kapcsolatok időlegessége (állandó vibráló közeledés és taszítás a testvérekhez, a munkához, a tanuláshoz, a költőkkel, írókkal fenntartott kapcsolatokhoz), és ezek mellett, vagy inkább felett Bécs, Párizs, tanulás, kötetek megjelenése. Közben belép a pszichoanalitikus kezelés az életébe 1931-ben, amikor a Szegeden élő Rapaport Samu munkáit javítja stiláris és nyelvhelyességi szempontból – fizetesként a pszichológus pszichoanalitikus kezelésben részesíti József Attilát neurotikus panaszai miatt.

(A neurózis mai fogalma a Magyar Nagylexikon szerint: ...”olyan, nem az elmebetegségek kategóriájába tartozó pszichés betegségek gyűjtőfogalma, amelyeknél a magatartás, [fóbia: elkerülő viselkedés, introverzió, kényszeres tünetek stb], az élménymód [negatív önértékelés, negatív szemléletmód, örömtelenség, stb] és a vegetatív idegrendszer [a szorongás vegetatív tünetei: szívdobogás, remegés, légszomj, szédülés, stb., szexuális zavar, gyomor és bélpanaszok stb], tartós zavara lép fel a kedvezőtlen genetikai és szocializációs hatások alakította személyiségben. Az elnevezés William Cullen [1710-1790] skót orvostól származik. Sigmund Freud neurózis tana szerint a neurózis a tudattalan ösztönkésztetések [ösztön-én] és a társadalmi elvárások,

korlátok [felettes-én] konfliktusának eredménye. A magatartástudományokkal foglalkozó kutatók szerint a neurotikus zavar tanult viselkedésforma, amelynek gyógyítása újratanítási módszerekkel történik [magatartás-terápiák]. A korábban használatos neurotikus betegség-kategóriák [a neuraszténia, hisztéria, pszichaszténia] ma már háttérbe szorultak. Jelenleg tünettani meghatározásokat használnak a neurotikus megjelölés helyett [pl. pánikbetegség, szorongásos zavar, fóbiás zavar, agorafóbia, kényszerbetegség, stb]. A pszichoterápiás eljárásokat szükség szerint egészítik ki a korszerű gyógyszeres szorongásoldó, antidepresszáns kezelésekkel.]” – eddig a hosszú lexikoni meghatározás. (Újabban ezekre, de még a súlyos elmebajokra is az alkalmazkodási zavar a diagnózis...)

A fenti lexikoni leírásban említett gyűjtőfogalmak említésében nincs benne, de: a neurotikus beteg nem elmebeteg, bár egyes szakaszaiban átmenetileg mutathat ahhoz hasonló tüneteket. (Pszichiátriai szakkönyvek leírása.)

A betegség (mint a társadalmi jólét hiánya!) és a szocializáció együtt egyszerre van jelen, szinte a születéstől a halálig.

József Attila írásaiban vannak visszatérő szavak, kifejezések, melyek sajátjaiként érthetők, mintha egybeépültek volna magával a személlyel. Például:

– vashabú, orsózáj, transzformátor, tőke, szövőszék, szövőnő, üzem, kalapács, szén, vas, olaj, futószalag, sín, vasszilánk, vasút, vonat, cella, börtön, úr, lágy, belek, foltozott fenék, naprendszer, sejt, összejt, determinált, elmebaj, és számtalan sűrített metafora, pl: szörnyállam, bársonypenész, hajnalbíbor, fülke-fény stb.

*

Idézetek néhány József Attiláról írt, életének epizódjait megörökítő könyvből, illetve más irányú adalékok:

MAGYARORSZÁGON 1937-BEN AZ ÁTLAGÉLETKOR 45 ÉV.

<http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/88696/5/ertekezes.pdf>

ADAT JÓZSEF ATTILA VALLÁSI HOVATARTOZÁSÁRÓL:

http://www.rovart.com/hu/nyugalmat-nem-nyert-csak-papot_220

„Említettük, hogy külön jelentősége nincs József Attila vallási hovatartozásának. Ő maga – verseiben is, mint láthattuk, és okmányaiban is – a görög keleti vallást jelölte meg. S most jön a meglepetés. A budapesti görög keleti anyakönyvekben nem találtak József Attila keresztelésére vonatkozó bejegyzést, adatot.

Kenessey Béla nyugdíjas kiadói szerkesztő hívta fel figyelmemet az 1988-ban a Reformátusok lapjában megjelent, Sasvári László orvos-történész írására. (A lap eléggé eldugott helyen közölte egyáltalán nem érdektelen sorait). Sasvári behatóan foglalkozott a magyarországi görög keleti (keleti ortodox) egyházközségek tevékenységével, főként szegény- és beteggondozásukkal. Így jutott hozzá az egyház valamennyi budapesti anyakönyvéhez. Ott azonban semmi József Attilára, keresztelésére vonatkozó adatot, beírást nem talált. Ezek után kereste fel a budapesti Kálvin téri református egyházközséget, ahol is rábukkant József Attila keresztelési adataira. Én magam Benedeczki Attila, a Kálvin téri református egyházközség lelkipásztora szíves segítségével jutottam hozzá e dokumentum hiteles másolatához.

Miszerint a Budapest-Kálvin téri Református Egyházközség XV keresztelési keresztelési anyakönyvében szerepelnek az 1905. április 11-én született, majd 1905. április 24-én megkeresztelt József Attila adatai.

Az anyakönyvi bejegyzésben édesapja adatai: József Áron görögkeleti vallású szappanossegéd, míg édesanyja, Pócze Borbála református vallású. A szülők lakhelye is egyezik a ma emléktáblával és kis múzeummal ellátott házzal: IX kerület, Gát u. 3. A keresztapa Kiss Kálmán volt (feleségét keresztmamaként tartották számon a József családban, a gyerekek gyakran időztek Kiss Kálmánéknál), keresztanyja pedig Hoffmann Adél. A keresztelő lelkész Hagymásy Gyula vallástanár.

S most következnek a csak részben megválaszolható kérdések, illetve adatok. Születési anyakönyvi kivonatában, melyet 1905. április 14-én állítottak ki,

vallásaként a görög keleti van feltüntetve. (Rá nyolc napra reformátusnak keresztelik...) Elemi iskolai bizonyítványaiban Öcsödön, ahol nevelőszülei írták be az ottani elemi iskolába, vallásaként a református van feltüntetve. A budapesti Ipar utcai elemi iskola bizonyítványában ugyancsak a református vallás szerepel. A polgári iskola (10-14 éves korig tanultak ebben – a gimnáziumoknál alacsonyabb rangú – iskolatípusban) bizonyítványaiban viszont már a görög keleti vallás szerepel. S ez már a továbbiakban sem változik: József Attila adatai bemondása, feltüntetése során mindig is a görög keletit nevezte meg vallásaként. 1937-ben (élete utolsó évében) Curriculum Vitae-ejében (önéletrajzában) is görög keleti vallásúnak tünteti fel magát.”

MUNKA, GYAKORLAT VAGY TANULT MESTERSÉG:

Saitos Gyulára hivatkozva Szabolcsi Miklós *Fiatal életek indulója*, Bp., 1963, Akadémiai Kiadó munkájában ezt olvasható:

„Felkereste Saitos Gyulát, a másik napilap, a makói Friss Újság felelős szerkesztőjét. A makói városházán találta meg ... Attila, aki már egyszer sikertelenül kereste, ezúttal a helyszínen nyújtotta át verseit. Néhány nap múlva azután megjelent a Szegedi utca 1. szám alatt – ott a pincehelyiségben működött ekkor a Kovács, Szabó és Társai nyomda; „...míg a konyhahelyiséget műhely céljára Csörgő Gyula könyvkötőmester bérelte” (264. o.)

„A szerkesztőségbe (mármint a makói Friss Újság szerkesztőségébe) bejárógató diák a tavaszon internátusi bennlakó volt; minden találatekonyságát igénybe kellett hát vennie, hogy eljöhessen; s erre Csörgő mester könyvkötőműhelye adott módot. A tanulóknak szünidei gyakorlati foglalkozást kellett bejelenteniök; József Attila a könyvkötészetet választotta – s szorgalmasan hordta is a könyveket a Szegedi utca 1-be.” (266. o.)

MÓRICZ ZSIGMOND, *Tanulmányok I.* Bp., 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó:

„– Mióta van itt, József Attila?

Elhúzta a száját kicsit:

– Már két hónap óta.

Hihetetlen volt. Két hónapja. Mit keres egy hódmezővásárhelyi doktor úrnál két hónapig egy költő? Nem kérdezhettem meg, féltem, kényes, kérdés... Hallottam, Hatvany Laci is sokat... látta vendégül... „költősors”...?

Ezzel beborult előttem a kétes helyzetbe zuhant élet... Igazán úgy is tűnt fel, mintha „lengyelje” lett volna a háznak, ahol szabad volt a legvastagabb szivarra gyújtani, de beleszóló dolgokba mintha nem lett volna. ...

... Ugyanoda s ugyanakkorra hívtam meg Kálmán Katát, akinek most oly nagy sikere van a *Tiborc-ával*: akkor is titokzatos fénykép lencséjén át kötődött a költészet és érdek: mivel szeret szegény világot fotografálni, külön aknán lebecsátottam a mély kútba, ahol a Csibe-problémák rajzoltak. Éppen az első szállítmányt hozta ebből a világból. Megdöbbenő, hogy nem kell szó a beszédhez. Az élet az arcra mindent ráírt, amit el kell s el akar mesélni... S a fénykép művész kezében van olyan közlőszerszám, mint bármi művészi szer, a hang, a szó, vagy akár az agyag, ha kell jobb, mint a festék...

Míg egy döbbenet a másikat szülte, egy-két órai késéssel megérkezett a költő.

Pár perc múlva külön ültünk: vannak titkok az ember életében.

S itt s ekkor valami különös, csodálatos dolog történt: József Attila rémülettel nézett bele a képcsomagba, ami előttem volt, s zavar, habozás és sápadozás után szólalni kezdett.

– Kérlek, Zsiga bátyám, hát ez az én életem... Ez az én bajom, hogy ez az életem... én csibe vagyok: apátlan, anyátlan árva, ebből a mélységből származom és e miatt nagyon nehéz is nekem ez az élet, hidd el... mert az ember soha le nem vetkezheti önmagát, az ember haláláig egy és oszthatatlan marad és úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát, mert nincs más búvó helye, csak az élete, másutt nem talál menedéket: most már hogy találjon az, akinek nincsen élete, semmi kemény anyagból készült fedele sincs, csak az utca gyermeke lett, ahogy világra jött s az is marad örökké s ez a kellemetlen...

... Az ő élete kireperálhatatlannak látszott előtte, már akkor is. Energia-készletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zsenije... Nem tudom, szokott-e ezekről a titkokról másoknak, barátainak beszélni: előttem akkor úgy nyilatkozott meg, mint a gyónó a pap előtt, mint az elítélt a mentőtanú előtt, akire rábízta elveszett állapotának titkát. (864-867. o.)

SZABOLCSI MIKLÓS *Kész a leltár, József Attila élete és pályája, 1930–1937*, Bp., 1998, Akadémiai Kiadó:

„...a *Szabad ötletek jegyzéke*, melyet 1963. március 22-én kezdett írni a Japán kávéházban, és két nappal utóbb a Korong utcában fejezett be...” (606. o.)

„Ez idő tájt ismét úgy érzi, hogy a pszichoanalitikus kezelés nem segít rajta, hogy elégtelen, hogy cserben hagyja.” (606. o.)

„Minek tartjuk, miként értékeljük ... főleg a *Szabad ötletek jegyzékét?* ... Tverdota György, a kérdést tárgyaló értekezésében alapos latolgatás után naplónak tartja – dokumentumnak, nyersanyagnak...” (609. o.)

„A Hercz Henrik titkárnője által megőrzött (és 1965-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ajándékozott példányon 937. II. dátum olvasható). Talán erre az időszakra vonatkozik Déry Tibor a költő haláláról írt emlékezése: Emlékszem egy vég nélküli éjszakai beszélgetésünkre – az idén tavasszal volt – hosszan kísérgettük egymást az utcán – nem akar több verset írni, mondta, befejezi költői pályáját, s egy polgári állásért fog küzdeni foggal-körömmel. Nincs már más vágya, mint havi kétszáz pengőt keresni, magyarázta, ennél többet nem nyújthat neki az érdekeken épülő világ.” (752. o.)

„»Én beállok katonának inkább, én nem megyek a Balatonra. Én a villamos elé vetem magam« – mondta Hatvanyinak, de ő kitartott: »Nézd Attila, az orvosok mondták, hogy oda kell menned, vissza fogsz jönni, ott maradsz egy pár hónapig üdülni. Most sokkal jobban vagy, kipihened magad. Írsz nekünk egy pár szép verset, most aztán menj. – Így hát már te is, hát megyek, megyek, megyek. – Nincs több mondanivalóm. Sajnálom, ez volt az utolsó telefonbeszélgetésünk.«” (904. o.)

„A korabeli sajtó tudósításain kívül több tanú, több írás foglalkozott a kérdéssel. : pl. *Papp Ferenc*: Aki utoljára látta, Tükör, 1964. 35. sz. 11. – Többen úgy vélték, hogy nem öngyilkosság, hanem véletlen baleset történt, *Bán József*: Öngyilkosság vagy baleset? Utasellátás, 1973. jan. – Sőt Etának is volt olyan gondolata, hogy talán csak »kísérletezési szándékkal« feküdt a sínre (*Bokor Imre*: József Eta József Attiláról. Könyvbarát, 1957. dec. 18.) Még olyan vélemény is akadt, amely szerint kissé beborozott állapotban a keresztülrobogó vonat kerekéhez kapott s az berántotta (*Hevesi Iván* 1962. dec. 12-i levelében, Pappné nevű szemtanúra hivatkozva). – A véletlen baleset mellett érvel monográfiájában Balogh László is.” (945. o. lábjegyzet)

NÉMETH ANDOR, *József Attiláról*, Bp., 1989, Gondolat Könyvkiadó:

„Új költészet nincs – szögeztük le –, költészet már régóta nincs, csak irodalom van, intelligens, vagy kevésbé intelligens. A mágikus szavak a nyelvemlékek rejtélyei. ... A modern költő – állapítottuk meg – olyan kultusznak a papja, amelyben hisz. Misézése mesterséggé lett. A kehely, amit ajkához emel, üres. Óvakodjatok az irodalmároktól! Szeretnék elhiteni a tömeggel, hogy látnokok. Ne higgyétek nekik! Minden sorukat megszűrte az értelem. ... A költő nem

alkalmi mondanivalókat közöl, hanem saját magát. Verse motor, mit az élete fűt.” (53. o.)

„1936 őszén nyilvánosan vitáztunk a kritikus és a költő viszonyáról. József Attila azt fejtegette, hogy a költemény anyaga – nem tartalma, hanem kiváltó oka, ami a költőt alkotásra készítette – rendszerint triviális esemény, mit a mű fennköltté, vagy magasztossá alakít át. Hogy példával szolgáljon, legszebb költeményeinek egyikén mutatta ki, milyen szánalmas és kicsinyes emberi dolgok foglalkoztatták, miközben írta.” (53. o.)

„De miért lesznek ezek az ingerek és belső szekréciós folyamatok személyek feletti értékke? Ez a titok. S ezt József Attila sem tudta megmagyarázni.

Hazamenet szemére vettem érvelését.

– Én csak arról beszélhetek, amit tudok – felelte József Attila. – És azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem.

– Engem viszont – feleltem neki – csak a költészet érdekel. Nekem – erről meg vagyok győződve, mindenkinek – teljesen közömbös, milyen szekréciós folyamatok vannak a verseid mögött. Élményed csak akkor válik értékke, amikor műalkotássá érik, vagyis elveszti élmény jellegét.” (43–54. o.)

„Mintha nem lenne elég gondja már, Attila még jobban megnyomorítja életét. Pszichoanalitikus kezelésbe véteti magát. ami majdnem nagyobb baj, mintha kábítószerre kapott volna, mert kiszolgáltatottságot, függelmet jelent. De meggyógyul-e? ez felettébb bizonytalan. Biztos eredménnyel *egy* lélekelemző sem kecsegteti páciensét. Ez különben is csak a kezelés kezdeti stádiumában foglalkoztatja beteget. A felvakart sebek, felhalászott vágyak megbeszélése szenvedély lesz, amely erősebb, mint a gyógyulás akarat.” (82. o.)

„Így élt Attila éveken át, inkább rosszul, mint jól, egészében elviselhetően. Két ember fegyelmezi és buzdítja: Judit és R. Judit azt kívánja, hogy nagy költő legyen. R. [Rapaport] arra buzdítja, hogy tartsa el magát. Szegény iparkodott. ... Az analízis kigyomlál belőle minden illúziót. Ha számot vet helyzetével – meg is teszi –, megállapíthatja – meg is állapította –, hogy költőnek általában, olyan szándékú és eltökélésű költőnek, amilyen ő, különösképpen: Magyarországon érvényesülni nem lehet. (85. o.)

„Másnap megjött Attila. Judit rögtön észreveszi a változást. Sugárzik az életkedvtől, fellépése hetyke, kihívó. Fütyürészve rakosgat, rendezkedik. ... Fehér papírlap kandikál ki a kabát belső zsebéből. Judit észreveszi.

– Mi az? – kérdi.

– Vers – mondja büszkén Attila.

– Elolvashatom?

– Nem neked szól – de elolvashatod – veti Attila oda.

Judit kezébe veszi a papírlapot, olvas, s egyre halványodik.

– Attila, ez gyönyörű... – suttogja végül.

Attila szúrós pillantást vet rá.

– Nem neked szól – ismétli keményen. – A világ legszebb nőjéhez írtam. – S kis szünet után: – Én már nem szeretlek téged. Én mást szeretek.

Judit nem válaszol, csak nézi dermedten. Jól hallotta, vagy cseng a füle?

– Akkor.... Akkor miért jöttél vissza? Menj el! – csattan fel. – Menj el! Szedd a holmidat, és menj ahhoz, akit szeretsz.

Attilának pillája se rezzen. Állja Judit tekintetét. Most ő szólal meg kiszámított kegyetlenséggel.

– Nem a! én veled maradok, és neked tűnöd kell, hogy mást szeretek. Most elmegyek hozzá, de visszajövök. – S indul, de visszafordul az ajtóból: – A legszebb nő, aki valaha az utamba akadt. És a vers, amit írtam, a legnagyobb szerelmes vers, amit valaha írtak.” (248. o.)

„– Judit megmérgezte magát. ... megtalálta a verset, amit Lillafüreden írtam az utolsó éjszaka. Az ünneplőm zsebében volt. ... Reggel, mielőtt kikefélte, megnézte, nem hagytam-e valamit a zsebeimben. ...

Hallgatunk. Majd újra Attila, de más hangon:

– Nem is kérned milyen vers?

– Milyen? – ismétellem gépiesen.

– Olvassuk el együtt – indítványozta.

Több szó nem esett Juditról. Minket már csak a vers foglalkoztatott, a nagy vers, ... „, (88. o.)

„Immár nem álltatja tovább magát. Annak, hogy szépszámú évei ellenére még mindig csak az a társadalmi meghatározottsága, mint egy Raszkolnyikovnak: »volt diák« – annak, hogy még mindig képtelen megkeresni a maga erejéből a létminimumot, »a havi kétszázat«, amit minden hülye összehoz – annak egyedül maga az oka. Ezzel a meggyőződéssel hagyja el minden egyes alkalommal a rendelőt. Ezt nem az orvosa beszéli be neki; ... ezt a következtetést maga vont le, magáévá téve az analitikusok világszemléletét, mint valami *morale provisoire*-t. Egyetlen célja »férfivé lenni.« „, (91. o.)

„Náluk ismerkedtem meg Fejtő Ferencsel (aki később a *Szép Szóban* jutott szerephez), pár nappal azután, hogy a *Medvetánc*, József Attila nyomdatechnikailag is »mutató« kötete – megjelent. Áhítattal lapozgattuk az »uraktól kapott pénzen vett papíron« nyomott, szépek kiállított kötetet.

– Milyen költő vagyok? – incselkedett Attila Fejtővel.

Fejtő összeráncolta homlokát. Gondolkodott.

– A *Nincsen apám, se anyám* idejében érdekes költő voltál. A *Medvetánc*cal az igen jelentékeny költők sorába léptél.

– Szóval nem tartasz *igen nagy* költőnek?

– *Igen nagy*nak nem – mondta Fejtő.

Nem volt igaza.” (98. o.)

„A szerkesztői rang – ha átmenetileg is – helyreállította kibillent önérzetét. Mint mindenki, aki tintát, tollat kért a feketéhez, eddig is szerkesztő úrnak titulálták a *Japán* pincérei, de immár nem birtokolta a címet, az volt, szerkesztő, még hozzá folyóíraté...” (105–106.)

„Életének külső folyása is megváltozott. Egyebek között elszakadt Judittól. Nehéz szívvel szánta rá magát... ... Attilának sajnos nem sok jót hozott. Judittal nem akart és nem tudott maradni, – nélküle még rosszabbul érezte magát. Vele senki sem törődött többé, csak a verseivel.” (104. o.)

„Sajnálta, hogy elhagyta Juditot. Akármilyen szűkösen éltek is, vacsorával várta, volt otthona, nem egyedül bújt az ágyba éjszaka, s valaki csendesen szuszogott mellette, ha szorongató emlékekkel küzdve, éberén ... maga elé meredt a sötétben, s gondolkozott.”

„1936. május 22. péntek, nyolc perccel dél előtt. ... Analízisről jön, négyre fogorvosa várja. Nemrég a fejébe vette, hogy testileg-lelkileg rendbe hozza magát. ... Nincs megelégedve sem magával, sem az orvosaival. Azok csak babrálnak s rontanak rajta. ... vaskos füzetet húz elő. Ezt akarja ma teleírni. Most nekiül, nem kel fel addig, míg tele nem írta – megszámozta előre – a százhetven lapot. Most leszámol múltjával, gátlás nélkül leírja minden érzését, minden gondolatát. Számot ad minden bajának miértjéről és eredetéről. Olyan őszinte lesz magához, mint még soha.

Tele is írta a füzetet. ... Kísérteties iromány. Életében senkinek sem mutatta. ... Írása is arra vall, hogy másokra gondolt, mikor a munkának nekiült. Kalligrafikus betűkkel írt, széles sorközöket hagyva... A füzet első oldalára ezt írta utólag: *Szabad ötletek jegyzéke két ülésben.*” (106–107. o.)

„Évek óta bíbelődik emlékeivel, és végre megtalálja a formulát: arra áhítozik, amit gyerekkorában megvontak tőle.” (110. o.)

„A tragédiáról Hatvany Bertalant értesítette elsőnek a család, még aznap éjszaka. Ő vállalta a temetés költségeit. ... Temetésén is leginkább azok vettek részt a költő barátai közül, akiknek kocsijuk volt: Balla Friciék, Koch Györgyék, Fenyő Gyuriék, és úgy emlékszem, Szenes Bandiék. Az írók közül a *Szép szó* munkatársai: Ignotus, Hatvany Bertalan, Fejtő Ferenc, Remenyik Zsigmond, Horváth Béla és Faludy György. A proletariátust Mónus Illésen kívül a szárszói

fejkendős parasztasszonyok képviselték, és a gyászdalokat kántáló kisgyerekek.” (331. o.)

BÁNYAI LÁSZLÓ, *Négyszemközt József Attilával*, Bp., 1943, Körmendy Könyvkiadó:

„... tanárai, ismerősei, de még hozzátartozói is nemcsak biztatták, hanem el is ismerték képességeit, jutalomdíjakkal, bensőséges barátsággal anyagilag és erkölcsileg támogatták, verseit nemcsak dicsérették, hanem azoknak kiadásához hozzá is segítették., (53. o.)

„Magam részéről a kérdések feltevésével a leghatározottabban feleltem azokra. Ezzel pedig kezünkben a kulcs, amivel József Attila életének és költészetének hét lakattal lezárt titkából egyet felnyithatunk: Makai Ödön nélkül nem lett volna az, aki lett, viszont Makai Ödönnel más lett, mint aki lehetett volna.”

„A rendcsinálás azzal kezdődött, hogy Attila, – rábeszélésemnek engedve, – orvoshoz ment. ... az orvos legidősebb testvérem volt. ...

Attila az utóbbi években nála fellépett kellemetlen és állandóan fokozódó gyomorpanaszokról beszélt. Nem egyszer ételundor formájában fellépett étvágytalanság, étkezés után pedig tompa gyomorfájás voltak ennek leggyakoribb tünetei. ... Mint említette, e panaszok eredendő okát az elsődleges vizsgálat nagyrészen a hiányos és rendszertelen táplálkozásban, valamint az ezek által előidézett zavarokat hatékonyan támogató mértékben dohányzásban és feketekávé fogyasztásában vélte felfedezni. ...

... Helyén fészkelődve, sűrűn pislogva, bajuszát kefélgelve, szóval elég nyugtalanul beszélt Attila ezekről a dolgokról. A javulásban nem nagyon bízott, mert – mint mondotta – a kapott utasítások mellett a rendszeres táplálkozást meghonosítani nem áll módjában.

De nem szívesen mérsékelte a dohányzást és a feketekávé fogyasztást sem. Így hát az utasításokat nem tartotta be, a felajánlott kezelésre pedig egyáltalán nem járt el. ... Arra következtettem, hogy Attila szervezetében ebben az időben még nem jelentkeztek olyan organikus elváltozások, amelyek – megfelelő kezelés nélkül, – jóvátehetetlen következményekkel fenyegettek volna.

De magától Attilától sem hallottam nagyon sokáig ezután, hogy panaszkodott volna a gyomrára. (81–82–83. o.)

„Judit testileg-lelkileg, szellemileg, anyagilag »adminisztrálta«, szolgálta Attilát, az embert, a férfit, a költőt egyaránt. ... Ott és minden egyéb adott alkalommal

veszekedett, érvelt, vitázott a »magát adminisztrálni nem tudó« Attila helyett.” (126–127. o)”

„Judit élete értelmet, jelentőséget nyert azáltal, hogy egy zseninek az élettársa volt. Az ebből eredő, átlagon felüli teljesítményt követő kihívást, – a maga módján és képességeihez mérten, – ő betöltötte. Amíg bírta... Az egyenlőtlen mérkőzés – ne firtassuk miért? – megszakadt, abbamaradt. Az »előny« mindenképp Attilának ítéendő.”

„ – Mondd Attila, nem kellene neked valami rendszeres foglalkozást keresni? – kérdeztem tőle egyszer... – Nos, mi a véleményed?

Attila egy darabig pislogva nézett a levegőbe, aztán vontatott hangon válaszolt:

– Igen. Erre már többször gondoltam én is.

– Hát mihez lenne kedved? ....

– Mihez? – biggyesztette el a száját. – Ami van. amilyen állást kaphatnék.” (160. o.) [József Jolán és Bányai László 1930 decemberében kötöttek házasságot. Ez a beszélgetés kb. 1932. októbere, a *Külvárosi éj* c. kötet megjelenése előtt lehetett. – F. J.]

„lehet-e, tud-e ilyen verset írni az, aki nem szeret, csak képzeleg? [*Óda*] ... .. Attila e szerelemtől felforrt, átizzott egészen. És ezt percig sem tagadta. Lelkendezve mesélte, hogy ezt az asszonyt feleségül fogja venni. De ... az gazdag. »Méltónak kell lenni hozzá«. Pontosan így mondta: »Polgári« állást vállal, keresni fog, sokat, tülekedni fog, híres lesz – és akkor utána megy.

... Állás nem akadt. Nem sokat ígérő, de még keveset nyújtó sem. Judit viszont ... tehetetlen magányában jól sikerült öngyilkosság [Szántó Judit öngyilkossági kísérletéről van szó! – F. J.] bánatos sóhajával ügyeskedve elfújta az egyre halódó láng pislákolását. Attila ... hullott vissza a kihűlt otthonba, ahol ...a bútorok ismerős gondokkal köszöntötték...” (172. o.)

„... pincér, aki Attila iránti rokonszenvét egy pincértől telhető minden kedvességgel állandóan kimutatta, – az étlap helyett az egyik déli lap legújabb számát tette elé.

...József Attila Balatonszárszón... Nem értem! ... Felhívom Németh Andort telefonon, de csak a feleségével tudok beszélni:– Nem, semmiképp ne menjen le Szárszóra. A temetésre sem. Küldjön pénzt, – tanácsolja Szegő Juci.” (266. o.)

A SIESTÁBAN – RIPT A CSAK JÓZSEF ATTILÁT ELLÁTÓ KÉT ÁPOLÓNŐVEL.

KRITIKA 1974. augusztus

Felkai Béláné Zentai Rozália ápolónővel készített riportot Fehér Erzsébet (1967. október 18)

„Fehér: Úgy tetszett látni, hogy nem tudott volna talpra állni?

Felkainé: Hát azért mint alkalmazott, mint tisztviselő valahol lehetett volna alkalmazni, csak már olyan remek verseket nem írt volna legalább tíz évig. ...”

....

Fehér: Bak Róbert nem volt a Siesta-szanatórium orvosa?

Felkainé: Kintről jött be. Káldor látogatta naponta kétszer.

(dr. Bak Róbert a VIII. Balassa u. 6. szám alatt levő egyetemi Elme- és Idegkórtani Klinikán dolgozott. [a riport jegyzeteiből vett információ])

....

Fehér: Hadd kérdezzem meg: gyógyszeres kezelést kapott József Attila?

Felkainé: Hát a Barbarint, amit, jajaj, de nem szeretett. Jaj, de nem szeretete, akkor még csöppek voltak. – »olyan fekete – azt mondja –, ez olyan rossz!« ...

Fehér: Milyen hatása volt ennek a Barbarinnak?

Felkainé: Aludt tőle.

Fehér: Nyugtató...

Felkainé: Altató volt, igen. Semmi mást nem tudok. Mást nem kapott...

Fehér: Szóval nem tetszik emlékezni arra, hogy valamilyen egyéb kezelést nem...

Felkainé: Semmi mást nem kapott, semmi mást.

....

Fehér: Rózsi nővér beszélt-e az orvosával, ezzel a bizonyos Káldor főorvossal? Vagy kapott-e valamiféle különleges instrukciót az orvostól?

Felkainé: Csak mindig mondták, hogy vigyázzak, hogy egyedül ne hagyjam. ... Nem voltak bizalmasak, hogy mi történt vele, én se tudtam, csak vigyáztam rá. És nem is volt baj.

Fehér: Semmiféle különleges orvosi utasítás nem volt?

Felkainé: Nem volt.

Fehér: Milyen viszonyban volt József Attila Káldorral?

Felkainé: Bejött, barátságosan beszélgetett, – »Hogy van, Attila?« – »Jól vagyok.« És panasza nem volt, és Káldor aztán: – »Na mondja meg, mi bántja, vagy van-e valami kívánsága?« Mindig meg volt elégedve. Akkor Káldor ment és a legrövidebb idő alatt... Nem panaszkodott.

Horváth Vincéné Vigh Erzsébettel beszélgetett Tverdota György (1972. március 17)

„Tverdota: És még tetszik emlékezni valamire, amit magáról mesélt Attila?

Horváthné: Hát ő mással nem tudott foglalkozni, és mondta is, hogy ő nem tud megszabadulni a szegénységtől. ... de őt a múlt kísérte, és nem bírt belenyugodni a múltba, ő csak mindig azzal foglalkozott, azon rágódott...

....

Tverdota: Szerették az ápolók, jó viszonyban volt az ápolóival?

Horváthné: Jó viszonyban volt, igen. ... De mindig lesütött szemmel, és mindig lehajtott fejjel beszélt. ...szomorúan elgondolkodva, és míg beszélt, mintha magának beszélt volna, így beszélt el az életét.

....

Horváthné: Állandóan olyan csendes volt. Egyszer összecsomagolt, és már azon a portán volt, ahol az elmebetegek vannak, szerencse volt, mert ott a portás senkit ki nem engedett... egy kis csomaggal akart kimenni. És kérdeztem tőle: – »Hát miért akarja itthagyni a szanatóriumot, mindene megvan. Jó kezelésben részesül.« Már unja, már ő mindent un, ő sehol nem találja magát. És erre, mikor bejött Hatvany báró hozzá, mondta neki: – »Te Attila, én azt tanácsolnám, talán jobb lenne neked a nővérednél Balatonszárszón, az Etelkánál. Hisz úgyis annál talán szeretsz lenni?« – »Nem szeretek nála lenni.« – »De miért, a gyerekekkel is talán elfoglalkoznál és beszélnél velük, és talán az a vidék, az talán jót tenne neked. Nyugodt lehetsz, én míg dolgozni nem tudsz, a számládat kifizetem« ... Hallani sem akart róla. Úgy, hogy amikor Hatvany báró bejött érte, és mondta neki: »Csomagolj, Attila, mert viszlek, mész a nővéredhez« – óriási nagy vita támadt közöttük, úgy, hogy olyan hangos vita volt, hogy már én is bementem...

...

Tverdota: A kezelésekről nem tetszik tudni semmit, mondjuk a Bak Róbertnek a...

Horváthné: Bak Róbert, ő nem kezelte. Ő csak bejött hozzá, és megnézte a kórlapját, miket kap, ellenőrizte, milyen kezelésben részesül, milyen gyógyszereket szed; de ő nem rendelt neki semmi gyógyszert, és ő nem kezelte, már benn a szanatóriumban csak Káldor főorvos, Ács doktor és Martos hárman kezelték.

...

Tverdota: Állítólag a szanatóriumban volt egy zárt részleg, és József Attila attól félt, hogy oda kerül. Igaz ez? Beszélte erről?

Horváthné: Soha nem beszélt róla.

Tverdota: Valóban volt egy ilyen részleg?

Horváthé: Elég távol volt oda a zárt szanatórium, elég távol volt, ő azt nem is látta. Nem látta. Ő azt nem látta, tehát nem félhetett tőle.

*

Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra (gyógypedagógus, pszichológus) –, aki szintén 1905-ben született – *József Attila utolsó hónapjairól* című könyvében saját emlékeit írja meg a költőről. Könyve felosztása sokat mond. Az egyik „bevezető” 1962-ből való, a második 1980-ból, a harmadik 1985-ből. Ezek egymás után következése, amiket elmondanak, azok összekapcsolhatók a könyv *Jegyzetek* című fejezetének tartalmával. Maga a könyv, amit ebben az értelmezésben emlegetek, 1987-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Az említett bevezetés három, a végén lévő jegyzetek tizenkét, tehát összesen tizenöt oldalt tesznek ki a 157 oldalas könyvből – (a szerkesztő utószavát nem számoltam bele) – vagyis a visszaemlékezés körülbelül tíz százalékát.

Minden meg-nem-értés vagy elutasítás és egyebek szándéka nélkül igyekeztem olvasni ezt a könyvet. Ezt azért írom le külön, mert több elemében írásom olvasója esetleg azt is hiheti, hogy mikor Flóra visszaemlékezéseiből kiemelek, rájuk hivatkozom, negatív színben akarom feltüntetni ezt az önvallomásos dokumentum-emlékező női szerzőt.

A *József Attila utolsó hónapjairól*-ban a három bevezető inkább mentegetőzésnek hangzik, és azt mondja, hogy a mendemondák, a vádak, a rágalmak (mármint a Flórát ért rágalmak) miatt is írja meg, le, amit az emlékezet, naplójegyzetei, és főleg József Attila neki írt levelei alapján leírhat. Olyat is mond, hogy gyermeke van, és férje, akiknek tudniuk kell ezeket a dokumentumnak szánt adatokat, és az ő érdekükben is adja közzé ezt a könyvet. A kötet végén lévő jegyzetekben arról ír, hogy akkor még a maihoz képest más volt a női élet, más volt a társasági élet, és más volt az udvarlási kapcsolat (Török Sophie, Szántó Judit???), vagyis ő, az akkori elvárt felnőtt lány szerepének megfelelően viselkedett (ezt maximálisan elhiszem), a József Attilával való és más férfiakkal való kapcsolatban. Ám mást is ír 4. pontban: „Befolyásolhatta József Attila iránti viselkedésemet kislányos ábrándozásom is. Amióta csak fölmerült bennem, hogy egyszer majd férjhez megyek, úgy képzeltem el a házasságot, hogy a férjem valamilyen föltaláló vagy

művész lesz, festő, vagy szobrász (sohasem gondoltam, hogy író!), akit csak a halála után fedeznek föl, ismernek el.” – jelentős gondolat! [F.J.]

*

ILLYÉS GYULÁNÉ (Kozmutza Flóra): *József Attila utolsó hónapjai* Bp., 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó:

„1937. február 20-án ismertem meg József Attilát... csak néhányan voltunk... Sándor Pál szerkesztő, író. József Attilát ez utóbbi hozta magával – váratlanul – hogy csináljam meg vele az egyik akkor – és még ma is – igen elterjedt pszichológiai vizsgálatot, a Rorschach-tesztet. ... általában egy félóra-óra a tíz kép fölvételének ideje. ... két óra alatt csak az ötödik képig jutottunk...” (10. o.)

„... február 27-én késő délután találkoztunk a Múzeum kávéházban. A nagyon fontos ügy a házasságunk volt. Miért várjon hónapokig? Állást vállal, mert látja, hogy költészetből nem lehet megélni.” (15. o.)

„De nem mertem neki ígéretet tenni. Ehhez nem volt meg bennem még a kellő érzés. Csak lassan fejlődött ki, hogy »áldozattal« bár, de hozzáköthetném az életem.” (18.o.)

„*Március 27-én* ... elém tette a *Reggeli fény* című versét. Elámultam, nem értettem. ... elmagyarázta, hogy egyik előző alkalommal, társaságból hármasban a villamosmegálló felé menet, a másik férfi kísérem (Tersánszky Józsi Jenő), látva, hogy fázom, följánlotta a sálját, és én elfogadtam. Ettől ő úgy elkeseredett, hogy sem enni, sem aludni nem tudott; arra gondolt, öngyilkos lesz, de előbb megírja nekem, nem miattam, hanem az egész életéért.” (19–20. o.)

„Születésnapja előestéjén ... fölolvasta a születésnapjára írt verset. Gyermeki módon örült a dicséretnek” (21. o.)

„Megrendített, hogy milyen sugárzással, ujjongással árasztja a boldogságot. Úgy lehetett olvasni róla, mozdulatairól, arcáról, mint az egészen piciny gyermekéről, aki még nem tanulta meg a leplezés, a felnőttek fegyelmezettségét vagy – álságát.” ... „Ezen a tavaszi estén futott át rajtam először valami sejtelem, hogy talán ő lehetne az, akivel összetartozunk.” (22. o.)

„Munkát vállal, kérvényt írt, önéletrajzot (a Curriculum vitae-t mutatta).” (24. o.) József Attila levele, Vasárnap, jún. 13. : „... El vagyok keseredve és hazugságnak érzem azt, hogy maga passzív. Miért mond ilyet? Nem igaz. Hogyne illik ehhez az, hogy »még nem tartunk ott«? ... Meg aztán a csókra azt mondta, hogy az

magánál komoly dolog, és így tért ki előle. És mintha az én csókom, mintha a csók nekem nem volna komoly dolog!” (41. o.)

József Attila levele: „... És akkor sem 4, sem 9, de 20 év sem számít nekem, ... és amit te kibírsz, azt én is kibírom. Ha igent mondasz, te bolond lány, én erre a szóra az életemet teszem, és ha megcsalsz, tiszta lelkiismerettel és nyugodt lélekkel megöllek. ...Emlékszem, mindjárt az elején állásszerzésről beszéltem. Minek állás egy írónak? – kérdezted. Nem tudod, mi az irodalom. Még nem mindenütt én szabom meg egy versem árát. Még nem egyszer kegyként nyújtják nekem azt, ami jár.” (44. o.)

Ugyanennek a levélnek a végén: „...Ne félj attól, kedveském, hogy megöllek, ha megcsalsz, talán magamat ölöm meg, talán semmit sem teszek, csak közönyt jelentek be mindennel szemben és lefekszem apatikus elmebetegnek. Tudod, én nem hiszek semmiben és el is határoztam, hogy benned is lerombolok minden hitet, hogy kiáltó szükséged legyen neked is arra, hogy bízzunk egymásban, és főleg arra, hogy olyanok legyünk mind a ketten, akik méltóak egymás hitére, bizalmára.” (46. o.)

„Június 27-én ... És a házasságot sürgette. Újabb álláskeresésről beszélt, a *Curriculum vitae* újabb helyeken való beadásáról. Kesergett, hogy költészetből nem lehet megélni. Azon töprengtünk ... csak olyan munkát kellene vállalnia, ami nem veszi el az idejét a versírástól, nem köti le az egész napját. Szerkesztőségben, könyvkiadónál, rádiónál lektori munkát végezhetne. Erre csüggedten mosolygott: ez nem az ő számára van fönntartva. Pedig ez oldhatna meg mindent. Nem a kegyelemkenyér.” (47–48. o.)

„... július 4-én, szüleimmel ... leutaztunk Tihanyba.” (50. o.) .... „végre júl. 20-ai keltezéssel levele érkezett...” (51. o.) [kb. július 7-én került József Attila a Siestába ehhez a levélhez viszonyítva. F.J.]

József Attila leveléből 1937. július 3.: „... én most olyan helyzetben vagyok, hogy nem kérhetem feleségül a szüleimtől, márpedig ez anélkül egy olyan „balkézről való házasság” volna... nagyon féltem, hogy magát más, külső akadályok miatt elveszítem, hogy nem mertem semmit sem elmondani arról, hogy mint élek, milyen függésben vagyok más emberektől, hiszen maga nem mehet bele egy ilyen házasságba, de a szülei sem engednék. Nincs áldás azon, ha az ember megtagadja a szüleit. ... Maga nagyon kettősen viselkedett, de azt hiszem, nem tehetett mást maga sem.” (55. o.)

Flóra levele: „Drága Attila, ... higgye el, hogy szeretem és nagyon szeretnék segíteni magának.” (57. o.)

J. A. levele 1937. aug. 2.: „Kedves Flóra! Azért írok még egyszer, mert rendkívül nyugtalan vagyok. Nagyon szeretném, ha maga az enyém lenne. Vár-e rám?” (58. o.)

J. A. levele 1937. aug. 3.: „... Soha nem mertem írni, hogy maga nélkül meg kell halnom. Nem akartam zsarolni. ...” (59. o.)

J. A. levele 1937. aug. 4.: „... és tudok-e majd úgy dolgozni, mint más rendes ember - ezt nem tudom.” (60. o.)

J. A. levele 1937. aug. 4.: „Csak arra mernék megesküdni, hogy maga isten és ember előtt, azaz hogy ember előtt még nem, az enyém. ... Tudja, az én kórképem, vagy nagyon erős hisztéria, vagy üldözési mánia.” (61. o.)

J. A. levele 1937. aug. 5.: „És ha már nem szeret úgy, mint férfit, azért lehet engem szeretni. És ha maga ezerszer pszichológus, ez akkor is így van. Nagyon szeretem, írjon nekem, másként nincs étvágyam, ami azt is jelenti, hogy másként nem érdemes élni ... ..Írjon nekem sokat, különben nem fogok enni.” (62–63. o.)

J. A. levele aug. 12-23 körüli: „...az elmeklinikára való bezárással fenyegettek, ha nem jövök önként a Siestába.” (63. o.)

[Mármint Hatvany Bertalan, Ignotus, és Bak doktor. Hatvanynak sok pénze volt már eddig is a „költőben”, talán jót tett volna, ha egyszer legalább látogatóként látja az igazi elmeosztályt... Itt, adott esetben a férfiak határozott és el nem téríthető javaslata/szándéka előtt meghajolt. Nem nőkkel volt szemben, akik játszmáira érzelmi alapon adtak választ. – F. J.]

J. A. levele: „Kedves Flóra! Ez a levél talán búcsúlevél is. Ma egész nap nem ettem, egy túlcukrozott kávé kívül semmit. Látván, hogy és mint hazudoznak össze itt nekem, elhatároztam, hogy éhségsztrájkkal vívom ki – ha másként nem megy – a szabadságomat. Azzal fenyegettek, hogy »megcsöveznek« – hát sem ettől sem sajnós mástól sem félek. Esetleg becsuknak a bolondok közé – ott sem fogok enni, azzal sem érnek el semmit. Nagyon szeretném, ha magát magam mellett tudnám, átvitt és közönséges értelemben egyaránt. Talán nem is kellene így elpusztulnom, ha maga mellettem volna. Nagyon szeretem. A. Aug. 20” (72. o.)

„Azt tudtam, hogy általában az elmeosztályokon a betegek mennyire ki lehetnek szolgáltatva az ápolónők, orvosok önkényének.” (75. o.)

[Ezt egy pszichológus írja? Vagy ő itt nem pszichológus??? Mint egy civil. Most tudja, vagy ki lehetnek szolgáltatva? Vajon mért vannak kiszolgáltatva? Nem azért kerülnek oda, mert ön- és közveszélyesek? Valódi gyógyszer sehol nincs, nem mindegy(?) melyik ajtó mögött van bezárva(?)... – F. J.]

J. A. levele aug. 25.: „Soha egy levelében sem sürgette maga, hogy hát tegyünk már valamit ezért a házasságért. Amikor én állás-szerzésről beszéltem, maga azzal

válaszolt, minek egy írónak állás. Maga – bizonyára tudja, hogy ez legalábbis azt jelenti, hogy a) nem vetem az írással a lábomat annyira a világon, hogy teljes jogú társak lehessünk egymás mellett, b) vagy legalábbis, hogy a maga családja engem befogadjon. ... Bennem nagyon elevenen él a kép, hogy maga nem szeret engem. Lehet ugyan, hogy csak örül annak, hogy én annyira szeretem. Hát határozzon” (76. o.)

J. A. levele: „Ma mégis lemondtam a Rádiónál a Flóra-verseket és elhatároztam, hogy többé nem írok. ... És én sokszor gondoltam arra, hogy megölöm magam, maga miatt, de soha nem mertem mondani, mert nem akartam »zsarolni«”. (84. o.)

[Már évekkel korábban is felmerült benne, hogy nem, fog írni... – F.J.]

(szeptember 3.) „... József Attila a kapubejáratban várt. Izgatott voltam, elfogódott. Ő sápadt, vékony, szeme karikás. Nem üdvözölt, halálos komolyan nézett a szemembe. Én is némán álltam. Az első szaka kérdés volt: hozzá megyek-e feleségül? Az igen-emre átölelt, felzokogott. Majd kérdezte még sokszor – egy kicsit hitetlenkedve – és minden válaszomra még erősebben zokogott. „Meggyógyulok most már, itt az igazi orvosom”. Bementünk a szobájába, Ő beszélni kezdett szanatóriumi életéről, orvosairól, a mi összetartozásunkról – minden, amit mondott, reális, józan, »természetes«, nem »beteges« volt, és mégis nagyon megváltozottak találtam. Majdnem idegennek. Nem a tavaszi rajongó, reménykedő József Attila, akivel olyan jól lehetett nevetni és könnyedén tréfálni is, hanem egy tartózkodó, keserű, kemény, makacs és egy kicsit gúnyosan-kötekedő, szinte ismeretlen férfi. Hiszen a régít is alig ismertem még! döbbenet, leverten néztem.” (88. o.)

„A tüdőgyulladásom [Flóra ezt önmagáról írja. – F.J.] óta lelkileg sem tudtam rendbe jönni, a halálvágy nem hagyott el, félttem a jövőtől, az egész élettől.” (91. o.)

„Szeptember 14-én, kedden.... Később bejött Ignótus Pál, majd Bak Róbert. Együtt jöttünk el Ignótussal, beszélni akart velem. ... Arra kért, rögtön, kertelés nélkül: legyen Attila felesége. Ha nem, az végzetes lehet ránézve. Öngyilkossági kísérletek és pszichózis, ez vár rá. Ő beszélt erről Attila orvosával, annak is ez a véleménye. Ő még nem látott soha ilyen óriási érzést senkinél. Ő látta Attila más nők iránti érzelmeit, de az irántam érzett nem lehet egyikkel sem összehasonlítani. Csak én számítok neki, nélkülem élni sem akar. Általam él: ha jókedvű, azért jókedvű, mert reméli, hogy szeretem, ha rosszkedvű, azért rosszkedvű, mert azt hiszi: nem. Én mindent tehetek vele: tőlem függ egész emberi és írói jövője. Maga Ignótus is nagyon örülne, ha hozzámennék Attilához. ... Nem tudom megítélni, mennyi volt a túlzás abban, amit Ignótus Pál mondott,

vagy legalábbis mennyi volt a leegyszerűsítés. De úgy megrázott, olyan felelősségérzetet oltott belém, hogy – sokáig nem gyógyultam ki belőle, bár tudtam, nem így van. Akkor már folyton ismételtam, Ignotusnak is ezt válaszoltam, hogy József Attila egész életét kellene – kell! – átrendezni. Olyan tennivalót kapjon, amit kitűnően is elvégezhetne, rádiónál, kiadónál, szerkesztőségben. ... Ne hivatalba tegyék tisztviselőnek, levelezőnek, kötött munkaidőben. Ez csak kudarc lehet. Főképp pedig »könyöradományra« ne szoruljon. Ez volt a »külső akadályok«-nak egyik, akkor talán még nehezen, de mégis remélhető rendezhető része.” (93–94. o.)

„*Kedden, 21-én* ... .. És valóban, vasárnap óta megírt két verset, örömmel újságotla és sürgette a házasságunkat. Aztán hirtelen, átmenet nélkül gyötörni kezdett azzal, hogy színészkedem, nem szeretem.” (94. o.)

„Végül megírtam, hogy nem az én közönyöm miatt nem látogatom, hanem orvosi tilalom miatt. S a betegségére vonatkozóan nagyon óvatosan fogalmaztam, hiszen neki nem volt szabad tudnia, milyen diagnózis alapján kezelik.” (97. o.)

„Találkoztam – társaságban – József Attila egyik barátjával (szept. 20-án.) Elmondta, hogy háromszor volt Attilával ugyanabba a nőbe szerelmes (R. Anna, Luca, náluk ő lett a győztes. Úgy látszik, most Attila). Fő érvként hozta föl József Attila ellen, hogy csak azért ragaszkodik annyira hozzám, mert nem élek vele. Ha hozzámennék, két hónap alatt megunna. Ismeri azoknak a nőknek a sorsát – bizonyításul ezt hozta föl –, akiket Attila valaha szeretett. Nyilvánvalóan nem volt elfogultság és érdek nélküli a közlés, sejtem, de mégis megzavart.” (98. o.) [Szép barát. Vajon ki volt? – F. J.]

„Igazán »szerelmes« levelet tán sosem írtam. Vagy alig. Főképp pedig olyan levélben voltam fegyelmezett, amelyik nyilvánosságra kerülhetett (A »Múzsza« »költői« stílusú vagy annak képzelt »szárnyaló«, »egzaltált« levelei nem nekem valók.)” (99. o.)

„Nem bízhat eléggé pártfogói és barátai segítségével, szeretetében sem, idézte a *Tudod, hogy nincs bocsánat...* soraiból: „hittél a könnyű szóknak, fizetett pártfogóknak”... .. Ekkor értettem meg először mélyen Attilát, kaptam röntgenképet „betegségéről”. Jártam már elég gyakran elmeegógyintézetben... Semmiféle tekintetben nem mertem volna minősíteni a baját. Ez a szinte vulkanikus indulatkitörés és a végső elkeseredettség lávaömlését idézte, nem az elmebetegség dührohamát. ... .. Sok mindent abból, ami akkor kizúdult belőle, ma sem írhatok le.” (100–101. o.)

„... De egyre inkább kezdtem rájönni különleges észjárására. Kezdtam megfejtani tudni azt a rejtett jelrendszert, ami a »tudat alatti mélyben« zseniális logikával

összefogta a széthulló, bizarrnak tetsző gondolatait. Ami kifejezhetetlen mondandóinak kulcsa volt: a lényeg.” (102. o.)

„Attila sokat panaszkodott Juditra, többször is. Nem volt jó véleménnyel róla József Attila baráti köre sem (Ignotus Pál, Sándor Kálmán, Remenyik és mások). Elmondta az okokat, miért nem tudott Judittal harmonikusan élni. Folyvást emlegette elvált férjét, Szántó Gyulát (művésznéven Hidas Antalt), fényképét magánál hordta, dicsérte férfiasságát. Mint férfit hasonlította össze Attilával. Mások előtt arcul ütötte (Judit ezt erősebb kifejezéssel írta le.) Mondott neki olyat is, amit nem kívánok leírni. Olyat, amit nem tudott többé Attila elfelejteni. Ő, aki mindenáron felnőtt férfi akart lenni! – De képtelen vagyok folytatni.

... De akármilyen volt is, mégis dolgozott rá, rendben tartotta őt, otthonát. Bizonyosan volt hozzá jó is, dicsérte és szerette, büszke is volt rá. József Jolán ... Radnóti Miklós, Fazekas Anna és mások is kedvezően emlékeznek meg róla.” (107–108. o.)

„... *október 26-án* ismét kemény, kegyetlen hangra váltott át. .... Hasztalan próbáltam nyugtatni, vigasztalni. ... Fenyegtetett, hogy megfojt. Sírva jöttem el tőle.” (109. o.)

„*Október 28-án*... ..hátról váratlanul átfogta nagy erővel, két kézzel a nyakamat, meg akart fojtani. Olyan erősen szorította, hogy elsötétedett már előttem minden, hangot sem tudtam ejteni. S ha éppen akkor az ápolónő – szólni, hogy vége a látogatásnak – nem jön be, mire ő éppoly hirtelen elengedett, nem tudom mi lett volna a végem. Az ápolónő mit vett észre az egészből? A veszély reális volt, de mégsem ijedtem meg. Nem féltem tőle. S még akkor sem, amikor hidegen kijelentette, majdnem cinikusan kijelentette: Ha megöl engem, nem lesz semmi baja, mert ő »bolond«”. (110. o.)

[Ez így, ahogy van, nem hihető, ez reakciót vált ki, és nem lehet csak úgy elintézni, hogy nem félt tőle (származása, családja körülményeiben ilyen atrocitással nemigen találkozhatott.) Az ápolónő láthatott valamit, de nem közölte velük – a két ápolónő riportjában (Vincéné Vigh Erzsébet volt ekkor az ápolónője J.A-nak) – erről nem esik szó, hogy észrevett volna valamit. Siestából való hirtelen elbocsátás eztán következett be. Flórának szakmailag már régen tudnia kellett volna, hogy ez túlmeleg a terapeuta-beteg, vagy épp a sajnálatból ott maradó nő és József Attila kapcsolatán. A nagyon szerelmes nő tán elviseli, kibírja, elnézi... Flóra vajon szerelmes volt-e Attilába? – F.J.]

József Attila levele, 1937. okt. 28.: „kedves Flóra! ... .. Bocsásson meg – ez különben édes kevéssé szorul bocsánatra – hogy kuszán írok – azt hiszem, még ma este elmegyek a rácson túlra, oda, ahol a kilincset is vissza kell fordítani, ha az ember ki akarja nyitni az ajtót. Üdvözli József Attila” (110. o.)

„Október 31-én Ignótus Pál is bent volt. ...kihívott a folyosóra, hogy elmondja, József Attila kezelése befejeződött, nincs értelme, hogy tovább a szanatóriumban maradjon. Úgy döntöttek (Hatvany Bertalannal és az orvosokkal), hogy nővéreihez költöztetik Szárszóra. Hacsak én magamhoz nem tudnám venni őt. Célzott rá, hogy bizonyos havi összeget biztosítanak. Én ... azt feleltem, hogy munkát adjanak neki, amit el is tud végezni, és azt fizessék meg. ... És hogy mi a pártfogók által adott segítségből élünk, azt én képtelen volnék elviselni, arról semmiképp szó sem lehet. ...Hétfőn, november elsején Attila még nem tudta, hogy nem maradhat a Siestában.” (111. o.)

[Sehol nem találtam Flóra könyvének olvasása során arra való utalást, hogy Flóra szüleinek Attila be lett volna mutatva, esetleges házassági szándékukról a nő szülei tudtak volna... – F.J.]

„... sikerült őt megvigasztalni, merevsége fölengedett. Végül azzal búcsúzott, ha akarom: öngyilkos lesz, ha akarom meggyógyul. S megegyeztünk, minél előbb meggyógyul.” (112. o.)

„Ott szakadt félbe november 3-ai beszámolómm... Telefonhoz hívott Ignótus Pál. Megkért, másnap kísérjem ki József Attilát a vasútállomásra, mert nővérével akkor utazik Szárszóra. ... Aztán Attilát kérte a telefonhoz. Nem tudom, hogyan mondta meg neki ezt az »ultimátum«-ot, de Attila teljesen feldúlva, magán kívül jött vissza a szobába. Szörnyű kétségbeesés jött rohamszerűen rá. Levetett magát az ágyra, ide-oda dobálta magát,... jajgatott, kiabált... Fölháborodása, mindaz, amit mondott, logikus volt, igaz és – jogos.” (119. o.)

„November 4-én, csütörtökön fél kettőkor összegyűltünk a Siestában – utoljára – Attila nővére, Jolán, Bak dr. és én. Néhány percre a szomszéd szobából odajött Baloghy Mária is. Hibáztatta az Attilánál alkalmazott gyógymódot: »Az író, akinek kiútja van, a művészet, nem kell analizálni. Elemzi ő eléggé magát.« ... [A vonat elindulása után Flóra:] Azt éreztem, vége valaminek, ami rettenetesen fájdalmas volt, csupa gyötrődés, de gazdag, tartalmas, forró élet.” (120. o.)

„Vasárnap hajnalban leutaztam hozzájuk, november 28-án. ... Átadott két verset: a *Karóval jöttél nem virággal*... és az *Íme hát megleltem hazámat*... címűt, kézírással. Ezeket akkor írta, gyorsan, amikor érkezésemről értesítettem, hogy lássam, dolgozik, ír – mondta.” (124–125. o.)

„A látogatásom másnapján József Attila megkérdezte Etelkát, milyen iratok kellenek a házassághoz? Majd a – zárt – verandán elővette táskájából kikereste a holmijai közül születési, állampolgársági és egyéb iratait, összekészítve az ablakpárkányra tette. Etelka nagyon helyeselte nősülési szándékát, és – szerinte – éppen olyan lány való hozzá, mint én.” (136. o.)

„December 4-én táviratot kaptam Ignotus Páltól. Arra kért, hívjam fel telefonon... Minden bevezetés nélkül Ignotus lassan, majdnem tagolva közölte: »József Attila tegnap este a vonat elé vetette magát és...« És, – és? – »És meghalt«” (125. o.)

„A temetésre nem mentem el. Soha addig ilyen szívfájdalom még nem ért. Erről nem tudok írni.” (126. o.)

„... Karinthy Ferenc írta le, hogy New Yorkban, 1968. X. 16-án egy szállóban találkoztak, véletlenül: »... dr. Bakba ütközöm a liftben. Kövér, szakállas, grandiózus figura. Becipel magához, whiskyvel itat, és hajnalig József Attila-verseket olvas föl. A költő betegségéről mesél, szerinte gyógyíthatatlan pszichopata volt. S avval dicsekszik, hogy Illyés öröla írta a *Lélekbűvár*-t...«” (152. o.)

[Ki volt a betegebb? J.A. vagy orvosa? – F.J.]

JÓZSEF JOLÁN, *József Attila élete*, Bp., 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó:

„Apánk vallása után a görögkeleti templomban Attila névre keresztelték.” (6. o.)

„Most a mama nem törődött velünk. Nem szólt hozzánk. ... mint egy beteg madár, a dívány végében kuporgott... Éjszaka talán le sem feküdt, nem is aludt.” (11. o.) [Amikor apjuk elhagyta a családot. – F.J.]

„Január végén anyánk súlyos beteg lett. Azt az öt hetet, amit a kórházban töltött, leírhatatlan elhagyatottságban töltöttük. A sok ember között senki nem törődött velünk. Ezek a szegény ördögök, akik itt egymás hegyén-hátán éltek, mint télen a tyúkok az ólban, oly nyomorultak voltak, hogy nyomorúságukban minden értelem és érzelem híján észre sem vették, hogy három gyerek maradt anya nélkül és éhezik. Ma is megdöbbsen az a közöny, amivel keresztülnéztek rajtunk.” (31. o.)

„A kislány körültopogta, körülzokogta a rettenetesen megvert, megalázott fiút, akiben kívül-belül minden sajgott, minden vérbe borult.” (52. o.)

„*Szabad ötletek jegyzéké*-ből „Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhítozik a szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, amelyeket fél megtenni. Őt olyasmiért verték, amit soha nem tett volna, ha szerettek volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.” Jolán: „A majdnem kalligrafikus betűkkel, széles sorközökkel, aprólékos gonddal teleírt füzetben lelkiismeretesen lejegyzik minden gondolatát.”

JA: „ha azt akarom, hogy szeressenek, mindezt el kell titkolnom, de akkor már nem szeretnek [az előzőleg leírt élte szörnyűségeit – F.J.] Mert tudom, hogy azt szeretik, akinek mutatom magamat és nem engem. R. [Rapaport – F.J.] azt

mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy. De a verseim nem én vagyok. Az vagyok én, amit írok” [amit itt ír??? – F.J.] ... . „Kelj fel és járj” 53–54. o.)

„Nagy szomorúságot éreztem és talán meg is bántam volna cselekedetemet, ha nőttön nem nőtt volna elkeseredésem amiatt, hogy senki sem veszi észre haldoklásomat. Fornni kezdett bennem a harag, a düh ...” (84. o.)

„Úgy segített magán, hogy röviden megírta, ami tudott és a kurta szövegeket megtoldotta egy hosszú verssel. Így kezdett Attila első polgárista korában verset írni.” (87. o.)

„Félszegen figyeltem-lestem a józsefvárosi etikett szabályait és igyekeztem ezeket meghonosítani szűk családi körben is. ... Mama ... sugárzó arccal hallgatta nagyképű oktatásomat a villa és kés használatáról, ami valójában nekem is sok gondot okozott.” (90. o.)

„A kis kamasz erre végleg elkeseredett, elhatározta, hogy nem eszik. Nem ette meg az ebédet, sem a vacsorát. Az esti sötétben egy darab kenyeret dugtam a kezébe, azt a dunna alatt rágtá meg, nehogy a mama észrevegye.” (92. o.)

„Azt hiszed, én nem tudom, hogy nincs neki pénze? Nem kívánhatom, hogy rólam is gondoskodjon, azért, mert a gyámom. Én nem akarok itt lenni nálatok, mert tudom, hogy nem szeret engem...” – [Jolánt ezzel végül is zsarolja; mit érdeklí ha nem szeret, de enni ad??? – F.J.] majd Makai: „Attól tartok, hogy Etus, meg Attila magaviselete elárulja, hogy nem volt gyerekszobátok. Én már nem veszthetek többet miattatok.” (134–135. o.)

„Férjem nem engedett elmenni. Azt mondta, meg kell törni a fiú makacsságát. Majd egyszer meggondolja a dolgot és ő fog visszajönni. Akkor majd kellő szeretettel fogadhatjuk a megtért gyermeket.” (157. o.) Ugyanitt: Espersit doktor: „Attilának szeretetre van szüksége – írta. – Attila megéri mindnyájunk törődését.” (157. o.).

„Pár hét múlva férjem állást szerzett neki a Mauthner-féle bankháznál. Itt tisztviselősködött Attila szeptemberig, amikor beiratkozott az egyetemre.” (164. o.) [1924 január vége utáni időszak. F. J.]

„Mindvégig hű maradt osztályához, később is, amikor egyre fokozódó érdeklődéssel kezdte figyelni önmagát.” (223. o.) [Déry Tibort idézte be Jolán, ez D.T. szövege. – F.J.]

(Judit és Attila élete): „Azoknak az embereknek egy része, akik itt esténként összegyűltek, azóta régen hátat fordított annak a világszemléletnek, amivel teledörgölték Attila fülét. Akkoriban verseit nem találták eléggé »vonalbelinek«. Programot adtak neki, azután, már akinek erre alkalma nyílt, magára hagyták és átsétáltak a napos oldalra.” (234. o.)

„Huszonkilenc éves volt Attila. És a nyomorúság már elnyűtte. Már nem tudott fölényes derűvel mosolyogni. Mosolya egyre kesernyésebb lett. Már titkolta, szégyellte nyomorát, méltatlannak találta, élıhetetlenségnek tekintette” (241. o.)

„Halála elıtt egy nappal, amikor orvosa meglátogatta [Bak R.], elpanaszolta néki. „Emlékszik a Szép Szó tördelésére.... Én dolgoztam... Aztán engem tördeltek... Nem megy a munka, nem lehet társ nélkül, egyedül. Csak úgy tudom elképzelni, hogy együtt dolgozunk. Semmi értelme a versírásnak. Valami megfoghatóbbat kellene csinálni.” (258. o.)

„ÖNGYILKOSSÁGAI”

SZENTI TIBOR:

<http://www.szenti.com/index.shtml>

„Fölkértem Péter László irodalomtörténész professzort, hogy számlálja össze József Attila öngyilkossági kísérleteit.[8] Kiderült, hogy maga a költő *több ízben* önagressziós tevékenységéről számolt be.[9] Szántó Judit a vele töltött hat esztendő alatt Attilának hat öngyilkossági kísérletét említi. Köztük volt 1935 nyarán a gázcsap kétszeri kinyitása.[10] Az általam korábban leírt történetben, amikor Espersit Mária visszaemlékezésében a költő a vonat ablakában a haját akarta leégetni, lehet, hogy öngyilkossági kísérletnek minősült.[11] Ez a történet két különböző orális és közvetett közlés. Ma már kinyomozhatatlan, hogy melyik állt közelebb az igazsághoz. Elég egy szónak, vagy mondatnak másként említése, és az adoma értelmezését megváltoztathatja. Bizonytalan József Jolán híradása öccsének „éhenhalási kísérletéről”. [12] Végül 1937. december 3-án élete öngyilkossággal fejeződött be. Végtelenül szomorú ez a krónika. Mennyi boldogtalanság és szenvedés rejlik mögötte.[13]”

GARAI LÁSZLÓ: *József Attila identitásai*

<http://mek.oszk.hu/07300/07302/07302.pdf>

Fejtő Ferenc előszavának részlete a könyvből:

„Garai könyvének figyelmes elolvasásából következik, hogy azt is mint egy jelentékeny technikai apparátussal és elemző képességgel rendelkező tudós igyekezetének tünetét kell olvasni, aki mint a pszichológusoknál és az antropológusoknál szokott jelenség, rendszerint már műve készítése elején tudja, hogy meg fogja találni, amit keresett.” (10. o.)

A könyv egyik fejezetében:

„Van ugyan, aki tagadja, hogy József Attilának akár csak e tragikus tett is autonóm választásával lenne összefüggésbe hozható. Annak elvitatása József Attilától, hogy halálát maga választotta volna, nem Dr. Garamvölgyi László könyvével kezdődött.

Varga Ervin 1966-ban tette publikussá állítását, mely szerint a sétára indult beteg József Attilából az útját elzáró vonat a schizophreniára jellemző türelmetlenségi rohamot váltott ki, amelytől hajtva át akart bújni a vonat alatt, mely ekkor elindult, s így József Attilát véletlen balesetként érte a halál.

Jómagamat Flóra egy hosszú telefonbeszélgetésben próbálta (1991-ben) meggyőzni, hogy ez a változat felvetette volna a MÁV-nak – egy jelen volt MÁV-alkalmazott gondatlanságának – a felelősségét, és az öngyilkosság-verzió csak ennek kivédéséhez jött kapóra.” (75. o.)

<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00033/essze.html>

MÓRO CZ ZSOLT: A **legenda oda...Retusálás nélkül: portrévázlat József Attiláról, A 15-ÖS ÉS 16-OS SZÁMÚ VAGON KÖZÖTT**

„József Attila nem ugrott a vonat elé. Holttestét – nemzeti szemfedélként – nem Nagy-Magyarország térképével takarták le, hanem egy vasúti térképpel. Halálhírért nem a falu bolondja vitte meg a családnak, mivel Szárszónak nem volt bolondja. Fekete valószínűleg egyszerű iszákos lehetett, a nővéreket Bajz János alkalmi munkás értesítette. József Attila temetése nem volt országos esemény. Számos bizonyíték – melyeket dr. Garamvölgyi László sorakoztat fel *Hogyan halt meg József Attila?* című könyvében – a baleset ténye mellett szól. A költő nem követett el öngyilkosságot. Az öngyilkosságot már Garamvölgyi előtt is többen megkérdőjelezték. 1988-ban Miklós Pál azt írja, hogy “talán nem jelentés nélküli a szárszói bakter egykori vallomása: József Attila *alálődörgött* egy lassan guruló, üres vagonnak. Se nem ugrott, se nem esett, sehol a drámaian robogó gőzös: csak úgy alálődörgött.”

A Wikipédiából

http://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Attila

»A balatonszárszói televíziótól Víg Magdolna 1995-ben interjút készített Budavári János szemtanúval, aki annak idején látta a balesetet. Ő a következőket

nyilatkozta a tragédiáról: *”Á, nem úgy volt, hogy a vonat alá vetette magát! Ez egy gyorstehervonat volt... Hogy aztán tudta-e, hogy indulóban van... Előbb átbújt a sorompó alatt, és bement a két vagon közé. Azt a hosszú kabátját elkapta a kerék, három-négy fordítást csinált vele, megroncsolta a fejét, utána megállt.”*«

BALOGH LÁSZLÓ: *József Attila*, 2005, Debrecen, Debreceni egyetem Kossuth egyetemi Kiadója

„... az egészséget munkával, produktivitással bizonyítani akarás még dolgozik benne, amint az Hatvány Bertalannak november 24-én írt leveléből is kiderül: »Volna-e kedved meglátogatni itt bennünket? Jó volna megint együtt lenni veletek. Sokat változtam, talán egészen megöregedtem. Hozzá kell most szoknom újból a világhoz. Talán sikerülni fog. Ismered a Helység kalapácsát, ugye, ott állnak ezek a sorok: Sikerülni fog, mert Sikerülnie kell, Monda a szentegyházi fogoly. S a tenyeréről ugyan lemegy a bőr, de mégis leereszkedik, jobban mondva, lemászik a földre. Mi van és mi lesz a lappal? Erről is szeretnék beszélni veletek. Nektek kellene megállapítanotok most, hogy mennyire használhattok engem. Csak most fogok a versíráshoz, talán új verseimen és személyes találkozáson megállapíthatjátok. Kérlek, tehát, jöjj le, Bak doktort is megkérem, s közös barátaink közül hozd le azokat, akik beférnek a kocsidba.«” (247. o.)

„Mi történt? Ha szétlebbentjük a három évtizedes legendák ködét és az egykorú dokumentumokból kihámozzuk a szigorú tényeket, ennyi bizonyos marad: 1937 december 3-án 19 óra 36 perckor a Balatonszárszó megállóhelyről elinduló 1284. számú tehervonatnak valószínűleg a 15. és 16. kocsija alatt halálát lelte József Attila költő. Minden mást maguk a pontatlan, egymásnak ellentmondó visszaemlékezések, csendőrségi és MÁV-jelentések tesznek kérdésessé. Mi történt? Ténykérdés. Hogyan történt? Lényegében az első pillanattól kezdve harminc éven át ezen a ponton folyt a ködösítés, a mítoszteremtés. Talán, ha nyomban a halál után nem indul meg a barátok, társak, emlékezők jóhiszemű szorgoskodása, hogy a korábbi öngyilkossági kísérletek felemlegetésével, szeszélyesen kiragadott sorok idézgetésével, az egyes életmotívumok utólagos, visszavetítő hangsúlyozásával valószínűsítsék, bizonyítsák a tragédia szándékosságát, ha egyetlen kételkedő mondat elhangzott volna, még akadhettek volna idejében felocsúdnók, akik utána járnak a tényeknek. De a körülményeket figyelembe véve, tagadhatatlan, József Attila roncsolt idegállapota, szerencsétlenül alakult életviszonyai, a bezártságból való sikertelen, kudarcha fulladó kitörési kísérletei s mindezekkel éppen az utolsó időkben számot vető

versei olyan mértékben valószerűsítették az öngyilkosság lehetőségét, hogy még az esetleges kétkedőket is megbéníthatta. S a szapora visszaemlékezések, tanulmányok, a költő alakját, életét és művét felidéző könyvek utalásai egymást hitelesítve, harminc éven át terebélyesítették a mítoszt” (249. o.)

GARAMVÖLGYI LÁSZLÓ, *Hogyan halt meg József Attila*, Bp., 2001, Pallas Antikvárium Kft

„Még Ignotus is így fogalmaz: »Barátom volt, nem ismertem«.” (8. o.)

„Halálát nem lehet elegáns nagyvonalúsággal vagy lexikoni tömörséggel elintézni. Szomorúan tapasztaltam, hogy még az autentikus forrásnak vélt dolgozatok is kozmetikáznak, a felületesebbje pedig fenntartás nélkül fogadja el az öngyilkosságot. Holott már a halálakor – igaz, egyszerű falubeli emberek – megfogalmazták a nikodémuszi szépségszót: lehet, hogy tényleg baleset volt?” (8. o.)

„Egyesek óvtak: túlságosan konzervatív a magyar irodalomtörténet az ilyesmihez; mások intettek: ne bolygassam, neki dukál az önkéntes halál; némelyet szurkoltak. A lényegen semmit nem változtat, bár legnagyobb öröömre *A magyarok krónikája* (2000-ben jelent meg) az 1937-es esztendőnél – természetesen egyebek mellett –, ezt és így emeli ki: »December 3 Balatonszárszón elhunyt József Attila.« Semmi több.”

„Átnéztem az 1990-es évek közepén kiadott irodalom tankönyveket, lesújtó pontatlanságok garmada, persze túl azon, hogy kivétel nélkül, az öngyilkosság verzióját preferálják. Amikor azt állítják, hogy »1934-ben párttagsága megszűnt« súlyosan tévednek, mert tagkönyve soha nem volt (nem vitatva persze mozgalmi kötődését). Egyébiránt »kizárásával« kapcsolatban, nemhogy az esztéták, de még a történészek sem jutottak közös nevezőre. Ma már tudjuk, hogy (a két világháború között) mindössze néhány száz tagja volt csupán az illegális kommunista pártnak, fenntartva persze, hogy számos illegális szemináriumot szervezett és dolgozott a Vörös Segélynek. Ugyanilyen készpénznek veszik a »búcsúlevelek« sorában Ignotus Pálhoz írt : ami nem biztos, hogy így van, mert e tekintetben teljes a PIM hagyatéka, s ott ez nem található. Az irodalomtörténet talán azért könyveli el, hogy létezhetett ilyen levél, mert Ignotus, József Attila halála után nyilvánosságra hozott egy olyan levelet – ami nincs meg –, ebben, a »vajon jó költő voltam-e?« múlt idő szerkezet a lélekben feladást jelenti, de ezt maga a címzett teszi már hozzá.” (10. o.)

„Hibátlan logikával és marcangoló (ön)íroniával vizslatja a világot, filozófia mélységekbe bocsátkozik a szellem és a test szimbiózisának tekintetében. Egyik, Vágó Mártához (1928. október 12.) írt leveléből részlet: »Azt hiszem a szerelem semmi más, mint a test szörnyű erőfeszítése, hogy ő is oly végtelenül szabad és örökkévaló legyen, mint a szellem, tehát hogy szellemmé váljon. Ez megint a kettősséget igazolja, mert ezzel egyúttal magát öli meg a test – kiradírozza magát a világból, hogy ne legyen más, csak szellem, mert az hiszi, hogy ő is azzá válik, holott csak egyszerűen megszűnik élni. Észreveszi (ami már sok a testtől) a gyönyörű fényességet a hegyen és nem elég neki, hogy az ő arca is felragyog, csúcsi lakó akar lenni, ura a várnak, és megy előre és mennél közelebb ér, annál inkább kisebbé válik maga, nehogy árnyéka megnőjön, míg végül elfogy. *Ne félj, én nem akarok elfogyni* (kiemelés – G.L.). És minthogy így van, szellememet ezennel bezárom mindaddig, míg szegény testem nem válik ismét a tegnapelőtti pompás gépezetté.«

Prózája annyira pazar, hogy ez már vers. Parnasszus lett, tehát ő maga, József Attila...” (11. o.)

„Elkíséri életét a szeretet és a boldogság mániákus keresése, amitől empedoklészi értelemben lesz a végletek embere (csak a szeretet és a gyűlölet létezik, mint őselem) s ha olykor-olykor csak pillanatra is, de megérzi a szeretet ízét, lelkében már »tapsikolnak a jázminok«. Ez József Attila.

A gyermek szocializációs folyamata tehát, már a legelején gellert kap, majd a későbbi, jól kivehető törésvonalak mentén minden esetben találunk egy-egy konkrét konfliktust, amely a korábbi átlagosnak tűnő, ám esetében mégis szubkulturális attitűdöket megrázó módon reprodukálja. Felnőtt korára ez devianciaként szintetizálódik, de ettől még nem beteg!

Költészetében vissza-visszatérő motívum a család, különösen a Mama, de prózájában is erősen firtatja apja szerepét, no és persze Jolánt, akit egyszer rajongásig imád, máskor pedig a pokolba kíván. Esztéták nálam jobban tudják: lírájában rendre átértékelődnek az érzelmi kötődések s ezek szinte minden esetben emocionális motívumokra vezethetők vissza, de szerelmi karthágóiban mindenképp. Egyéb írásos kontextusaiban pedig egyenesen a lelki gyötrelmek eszkálicációját tapasztaltam, hajba kapása Babitscsal ezt, különösen jól példázza, amit nem is tudott feldolgozni ...” (18. o.)

„Ma már axiomatikus tétel. A csonka család, a respektábilis személy hiánya, sőt tovább megyek, az »apa-helyettes« kétségbeesett reménytelen kutatása, a »nemzeti nyomor«, az öcsödi évek, illetve szerettei alkotta Bermuda-háromszög (Mama, Etus, Jolán) közötti kallódása – determinálta személyiségfejlődését, ami persze sohasem zárult le.” (19. o.)

„József Attila közvetlen családtagjai közül egyedül testvére Etelka él, ő jelenleg 97 éves. Etus néni emlékei szerint Attila nem volt beteg, és nem is lett öngyilkos, halála baleset volt.” (156. o.)

„Mindez mit jelent a kriminalista számára? Egyértelmű. A kriminalisztikai, eljárásjogi (akkor és most hatályos), perrendszerű bizonyítás értelmében: *ami nincs, nem létezik, bizonyítékként nem jöhet szóba. Márpedig hitelt érdemlő dokumentum nem került elő. Ez a közvetlen bizonyítás elve.* Közvetettségre a szerző is utal, [Stock Imre egyik tanulmányáról beszél Garamvölgyi László. – F. J.] de ugyanő leszögezi: csakis mások elmondása alapján lehet következtetni, úgy érzem jogilag kifogástalan az az álláspontom, hogy ha József Attila betegségét semmilyen, bizonyítékként értékelhető dokumentummal (tárgyi bizonyítás) nem lehet alátámasztani, akkor *nem volt beteg, és egészséges embernek kell tekinteni, mindaddig, amíg ezzel ellentétes bizonyíték nem kerül elő, aminek semmi valószínűsége nincs!*

(Mindez természetesen patológia értelemben).

Ezen magatartásomat két aspektusból is, alá tudom támasztani:

1.) *Én mindvégig a fellelhető, a rendelkezésre álló tárgyi bizonyítékokat vettem figyelembe, akceptálva és tiszteletben tartva, az ebből mások által levont következtetéseket. Azonban a hatályos normák alapján – figyelemmel a szabad bizonyítás illetve a bizonyítékok szabad értékelésének alapelvére – csak és kizárólag a törvényes úton beszerezett, a tény- és tárgyszerűségében megalapozott, szubjektivitástól mentes állításokat lehet elfogadni. Éppen ezért – ezen szempontok szerint – kizárólag a tárgyi bizonyítékok (jegyzőkönyvek, szak-vélemények, táviratok), illető a hiteles tanúvallomások jöhetnek szóba.*

Ez tehát a következőket jelenti: a fentebb említett tárgyi bizonyítékok – az öngyilkosság tekintetében – megalapozatlansága, (ön) ellentmondásossága és nyilvánvaló elfogultsága alapján, bizonyítékként szóba nem jöhetnek, így azok semmilyen tekintetben nem támasztják alá az öngyilkosság tényét.

A személyi bizonyítás pedig - tekintve, hogy csak egyetlen tanú él, illetve nyilatkozó képes (József Etelka, most 98 éves) [G. L. könyvének írása közben József Etelka öregedett, l. előző életkorközlés. – F.J.] –, aki egyértelműen azt mondja, állítja: baleset volt!

A személyi és a tárgyi bizonyítékok komplex értékelése, alapos mérlegelése után, az ebből levonható következtetések alapján – és mindezekre tekintette – kétség nem férhet tehát a balesethez, amit tényként kell megállapítani.

2.) *A bizonyítási eljárásom során eleve, két, a koncepciómat nagyban erősítő bizonyítási eszközről lemondtam. Az eljárásjog ismeri és elfogadja a bizonyítási kísérletet, mint bizonyítékot és bizonyítási eszközt, ám ehhez (ugyanis*

kritérium) ugyanolyan vagy hasonló körülményeket kellett volna teremteni, ami – ellenére a változtatásoknak (1968-ban átépítették az állomást) – eredményes rekonstruáláshoz vezethetett volna. Ám le kellett volna zárni – esetleg több napra is – az állomást és olyan külső segítségeket igénybe venni, aminek anyagi fedezetét vállalni nem tudtam. A másik – számomra elvi és etikai akadály – pedig az exhumálás, amelynek gondolata fel sem merült bennem. Ez valóban méltatlan lenne József Attilához. Hangsúlyozom, eszem ágában nem volt, de az mindenki számára nyilvánvaló, hogy milyen egyszerű lett volna ezáltal bizonyítanom sérüléseit és megfellebbezhetetlen választ adni a baleset verziójában kétkedőknek.” (157–159. o.)

„Utoljára maradt a baleset verziója, mégpedig az általam leírt változat. Valamennyi adatot mérlegelve, számomra most már megnyugtató módon jutottam erre a következtetésre. Ennyi idő távlatában csakis kriminalisztikai módszerekkel lehetett bizonyítani, ami az egyéb lehetséges verziók, kizárását jelenti.

A fogalmilag elképzelhető három változatból, sikerült kettőt, az öngyilkosságot és a gyilkosságot, (az idegenkezűséget) kizárnom, így maradt a baleset ténye. Más verzió nem jöhet szóba.

Az irodalomtörténet (s főleg esztéták) mindig is összefüggést talált József Attila költészete és tragikus végzete között, némely munkákban még erőltetetten is. Az úgynevezett posztumusz verseket is (*Karóval jöttél...*, *Talán eltűnök hirtelen...*, *Drága barátaim...*, és a legszebb *Ime, hát meggleltem hazámat...*) az öngyilkosság alátámasztására hozzák fel, noha hasonló »leltárt« már húszévesen készített. Ezek a versek – és ebben maximálisan egyet értek Fejtő Ferencsel –, méltóságteljes, sztoikus helyzetképek.

Mellesleg november végén írja – néhány nappal a halála előtt – Hatvany Bertalannak: »Nektek kellene megállapítanotok, hogy mennyire használhattok engem. Csak most fogok a versíráshoz, talán új verseimen és személyes találkozáson megállapíthatjátok.« Mint tudjuk, meg is állapították, hiszen december 2-án meglátogatták.” (169–170. o.)

*

Mit mondanak a költő utolsó életévében írt versek?

Vajon azokban található-e olyasmi, ami egészen másfelé visz, amit másként lehet érteni, mint egy halálba készülő ember „üzeneteit”?

József Attila összes verseiből kiemelve az utolsó, az 1937-év verseit – és azokat úgy olvasva, hogy megpróbálok arra a tényre nem gondolni, hogy mi a többség máig megrendíthetetlenül élő véleménye a költő haláláról –, keresem a versekben rejtőző mondanivalót.

Elképesztően letisztultak, tömörítettek ezek a versek. Azt vizsgálom, az újraolvasás során mit mond egy-egy vers, ugyanaz a vers, és azt, hogy ebbe a versértésbe mennyire hat bele a napszak, saját pihent vagy fáradt voltom amikor épp olvasom, vagy az elolvasás után... hogyan szűrődnek/hatnak/módosítanak az értelmezésen akár az időjárási körülmények, a közeli és távoli külvilág dolgai (politikai, társadalmi mozgások, pénzügyi helyzet, stb.).

A Flóra-verseket szándékosan hagytam ki (József Attila olyan gyakran volt szerelmes, hogy a szerelmi érzés vagy csalódás végig ott lebeghetett versírása mögött, között, stb.), illetve csak néhány sorra utaltam.

Érdekes hatású a verseket úgy olvasni, ha a legutolsókkal kezdem, és haladok az 1937-es év elején keletkezett versek felé, szintén (szándékosan) átlépve a Flóra-verseken. Számtalan oda-vissza olvasás után, (több kötetet is összehasonlítva a versek sorrendiségének felállítására miatt, és végül: *József Attila Összes versei* kritikai kiadás verssorrendje mellett maradtam, a versek különböző megjelentetési/kiadási sorrendjét a mellékelt táblázatszerű összehasonításban is igyekeztem követni), egy vers lett a központnak tekinthető (számomra), amely mintegy mindent elmond, a sorrendben/keletkezésben kb. középén áll, ez a *Könnyű, fehér ruhában*.

KÖTETEK/KIADÁSOK/MEGJELENTETÉSEK VERSSORRENDJE:

József Attila összes versei, Bp., 1954,
Szépirodalmi Könyvkiadó
Sajtó alá rendezte:
Szabolcsi Miklós

Majd emlékezni jó lesz
Thomas Mann üdvözlése
Arany
Nem emel föl
Reggeli fény
Flóra

Hexameterek
Rejtelmek
Már két milliárd
Buzgóság
Megméréssel!

Március I-II
Flóra I-II
Én, ki emberként
Flórának
Meghalt Juhász Gyula
Ars poetica
Születésnapomra
Ős patkány terjeszt kórt
Már régesrég
Bukj föl az árból
Hazám 1-7
Csak az olvassa
Én nem tudom
Száradok, törődöm
Sas
Csak most
Az árnyékok
Könnyű, fehér ruhában
Ha nem leszel
Ha nem szorítasz
Kinek adtam a boldogot
Jön a vihar
Egy költőre (Téged szeretnek: könnyen
értnek)
Tudod, hogy nincs bocsánat
Gyönyörűt láttam
Kedvesem betegen
Könnyű emlékek
Szaggatlak, mint a fergeteg
Miben hisztek
Négykézláb másztam
Költőnk és kora
Le vagyok győzve
Szürkeület
Karóval jöttél
Talan eltűnök hirtelen
Ime, hát megteletem hazámat

József Attila összes versei, Bp.,
1992, Századvég
Könyvkiadó
Az új kritikai kiadásra épül
Sajtó alá rendezte:
Stoll Béla

(Még ne utazz el Sárkám...)
Thomas Mann üdvözlése
(Ős patkány terjeszt kórt)
Már régesrég
Ars poetica
(Irgalom, édesanyám...)
Flóra

- 1.Hexameterek
2. Rejtelmek
3. Már két milliárd
4. Buzgóság
5. Megméréssel!

Nem emel föl
(Szállj költemény...)
Flóra 1-2
Reggeli fény
Március 1-2
Bukj föl az árból
Flórának
(Én, ki emberként...)
Meghalt Juhász Gyula
Születésnapomra
Jön a vihar
Hazám 1-7
(Kedvesem betegen...)
Csak az olvassa
Én nem tudom
Száradok, törődöm
Sas
(Csak most...)
Tudod, hogy nincs bocsánat
Könnyű, fehér ruhában
Az árnyékok
Ha nem leszel
Ha nem szorítasz
(Majd csöndbe fagnak a dalok...)
Majd...
Gyönyörűt láttam

[Töredékek] 18 vers

„Költőnk és kora”
Miben hisztek
Szaggatlak, mint a fergeteg
Egy költőre
(Az Isten itt állt a hátam mögött...) Négykézláb
másztam
(Le vagyok győzve)
[Töredékek] 7 vers
Talan eltűnök hirtelen
Drága barátaim
Karóval jöttél
Ime, hát megteletem hazámat
[Keltezetlen töredékek] 21 vers

Magyar Elektronikus Könyvtár
<http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/>

Thomas Mann üdvözlése
(Ős patkány terjeszt...)
(Már régesrég...)
Flóra
Nem emel föl
Flóra
Reggeli fény
Flórának
Március
(Én, ki emberként...)
Ars poetica
(Szállj költemény...)
Meghalt Juhász Gyula
Születésnapomra
Bukj föl az árból
(Jön a vihar...)
Hazám
(Csak az olvassa...)
Én nem tudom...
Száradok, törődöm
Sas
(Csak most...)
(Ha nem szorítasz...)
(Majd csöndben fagnak a dalok...)
(Ha lelked, logikád...)
Könnyű fehér ruhában
Az árnyékok...
Ha nem leszel...
Majd
Arany
Egy költőre
Gyönyörűt láttam
Tudod, hogy nincs bocsánat
Költők és kora
(Miben hisztek...)
(Könnyű emlékek...)
(Kedvesem betegen...)
(Szaggatlak, mint a fergeteg...)
(Az Isten itt állt a hátam mögött...)
(Le vagyok győzve...)
(Karóval jöttél...)
(Talan eltűnök hirtelen)
(Drága barátaim)
(Ime, hát megteletem hazámat...)
Töredékek

* * *

Töredékek] 18 vers

(Nappal, mint földet vad homok...)
(Száz éjszakán...)
(Roskatag kormos hó...)
(Éltem, így érdemeltem én meg...)
(Minden s mindenki szeret engem...)
(S az én apám, az én anyám...)
(Flóra, csináljunk gyereket...)
(Átizzadt fekvőhelyeden...)
(Ki tudom, még sokáig élek...)
(Miként a tiszta űrben...)
(Ha elhagysz...)
(Ha lényed erős, derítő levegőjét...)
(Mint a Tejút a vonuló...)
(Ahol a szabadság a rend...)
(A kínhoz kötnek kemény kötelek...)
(Te öngyilkos...)
(Ha lelked logikád...)
(Kertemben érik a...)

[Töredékek] 7 vers

(A nap még füstölög...)
(Szól a szája szólatlan...)
(Három vak holló...)
(világokat igazgatok...)
(És ámulok...)
(Vak, vak, vak...)
(Édesanyám, egyetlen drága...)

[Keltezetlen töredékek] 21 vers

(Amikor verset ír az ember...)
Apám és anyám
(Az én szívem sokat csatangol...)
Egy vak ember sír
(Én azt akarom bár ostobának látszik...)
(Ének, hajolj ki ajkamon...)
(Én hazám, fajom és emberiségem...)
(Én költő vagyok...)
(Kik csak hallották a szerelem hírit...)
(Költő szerelme szalmaláng...)
(Lassú álmódózáiból...)
(Lépte könnyű...)
(Már sokszor alszom úgy...)
(Nem ér szerencse...)
(Nem! nem! kellene kiáltoznom...)
(Nem találok szavakat...)
(Nincs közöm senkihez...)
(Oly lágy az este...)
(Számár széllel pajtáskodni vén...)
(Szelnevető, tágas pusztán...)
(Úgy élsz, szívemben Erzs...)

AZ 1937-ES ÉV VERSEINEK ÉRTELMEZÉSE

(a Flóra-versek nélkül)

Thomas Mann üdvözlése

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig
még megkérel, hogy: „Ne menj el, mesélj” -
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szíve nagyon szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ül le közénk és mesélj.
Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.
Te jól tudod, a költő sose lódit:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.
Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
hadd lássunk át magunkon itt ez estén.
Párnás szavadon át nem üt a zaj -
mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadózva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulkan ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol -
meddig lesz hely, hol fölolvasható?...
Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők - szabadok, kedvesek

- s mind ember, mert az egyre kevesebb...
Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaiat.
1937. jan. eleje

József Attila a pesti értelmiség körében részt vesz a jelentős eseményeken, több fényképen a kor kimagasló és maradandót alkotó művészei között látható, Thomas Mann-nal is készül közös fotó.

Társasági viselkedése normális, az elvártnak megfelelő, a művészvilág, a szerkesztőségek nem zárkóznak el tőle. A feltételezetten már beteg ember a külvilág számára nem mutatja az elmebaj tüneteit, de a gyanúját sem, hiszen akkor ezek a kapcsolatok megszakadnának.

A *Thomas Mann üdvözlése* inkább a társadalmi, politikai versek közé sorolható. Európában a fasizmus előretörése már megállíthatatlan. Magyarország sodródik a szélsőségek felé, a társadalom rétegei között lévő szakadékok egyre nagyobbak. József Attila mindezt látja, tudja.

A vers kezdete, a megszólalás, megszólítás olyan, mint aki egy régi barátához szól, akit ismer és tisztel, akinek ad a véleményére. Szinte belevág a beszéd közepébe, vagy legalábbis nem kezd el köntörfalazni, azonnal megmondja, mit akar Thomas Mann-tól. Ám a mese, melyet Thomas Mann el fog beszélni, az más, mint a valóság szorongató történései. A kért beszédről feltételezi, hogy Thomas Mann a hasonló látogatásaikor szokott szavakat fogja mondani, de itt, ebben a közegben, ezeknek a szavaknak megnő a jelentése és jelentősége. „Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük”. A gondolat körbefordul: „mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt / s együtt vagyunk veled mindannyian”, majd a felvezetéssel, a beszélésre, mesélésre való rávezetéssel visszatartott lényeg következik: „kinek emberhez méltó gondja van” – vagyis annak a társaságnak beszél Thomas Mann, akik még foglalkoznak ez emberhez méltó jogokkal. A további sorokban lazán, de ellentétpárszerűen olvasható: „Párnás szavadon át nem üt a zaj - / mesélj arról, mi a szép, mi a baj, / emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.” A költőtárs rákos betegségének emlegetése tovább visz az ordas eszmék fenyegetéséhez: „honnan uszulkan ránk új ordas eszmék”, amiből rögtön következik: „meddig lesz hely, hol fölolvasható?...” majd: „Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen / néz téged, mert örül, hogy lát ma itt / fehérek közt egy európaiat.” – ezzel az utolsó sorral el is dőlt a fasizmus felé forduló Magyarországon ennek a versnek a sorsa, vagyis

betiltották, nem lehetett felolvasni – ez a tény a hatalommal több alkalommal összeütközésbe került József Attilában (tehetetlenségében) indulatokat váltott ki. Ezzel a verssel azért akartam foglalkozni, mivel József Attila utolsó évének, így a felnőtt férfi társadalmi meggyőződésének és elkötelezettségének verse (is). Korábban, kezdeti szárnypróbálgatásai során volt olyan verse, melyet szívesen használnak fel szélsőséges nézeteket hangoztató csoportok, mintegy azt jelezve, mintha csak ez lenne József Attila, vagy József Attila meggyőződése. Később József Attila ezt a korai és szélsőséges nézeteket mutató versét nem válogatta be köteteibe, és nem is vállalta volna nyilvánosság előtt. A rendszerváltás utáni kiadásokban azonban olvasható, és vannak is, akik kiemelik. De pl. a *Thomas Mann üdvözlését* még véletlenül sem emelik ki ugyanezek „gondos, célzottan” válogatók és bemutatók... – ahogy a *Hazámat* sem (melyben leírtak súlyos társadalmi rajzok, ma is érvényesek...), és még számos hasonló verset sem...

(Ős patkány terjeszt kórt...)

Ős patkány terjeszt kórt miköztünk,
a meg nem gondolt gondolat,
belezabál, amit kifőztünk,
s emberből emberbe szalad.
Miatta nem tudja a részeg,
ha kedvét pezsgőbe öli,
hogy iszonyodó kis szegények
üres levesét hörpöli.

S mert a nemzetekből a szellem
nem facsar nedves jogokat,
hát uj gyalázat egymás ellen
serkenti föl a fajokat.
Az elnyomás csapatban károg,
élő szívre mint dögre száll -
s a földgolyón nyomor szivárog,
mint hülyék orcáján a nyál.

Lógatják szárnyuk az ínségnek
gombostűjére szúrt nyarak.
Bemásszák lelkünket a gépek,

mint aluvót a bogarak.
Belsőnk odvába bútt a hálás
hűség, a könny lángba pereg -
űzi egymást a bosszuállás
vágya s a lelkiismeret.

S mint a sakál, mely csillagoknak
fordul kihányni hangjait,
egünkre, hol kinok ragyognak,
a költő hasztalan vonit...
Óh csillagok, ti. Rozsdás, durva
vastőrökül köröskörül
hányszor lelkembe vagytok szurva -
(itt csak meghalni sikerül.)

S mégis bizom. Könnyezve intlek,
szép jövőnk, ne légy ily sivár!...
Bizom, hisz mint elődeinket,
karóba nem húznak ma már.
Majd a szabadság békessége
is eljön, finomúl a kín -
s minket is elfelednek végre
lugasok csendes árnyain.
1937. jan.

Ez vers is a társadalom bajaival foglalkozó sorozat része, mely folytonosan jelen van, József Attila nem tud osztályától, rétegétől elszakadni, valószínűleg nem is akar.

Az *ős patkány* szókapcsolat értelme tisztázatlan marad, a terjedő kór lehet akár a patkányon élő bolha által közvetített pestis, mint valós és közvetlen fertőzésveszély; de lehet, és itt inkább ennek értődik: „a meg nem gondolt gondolat”, ami a belülről jövő érzelmi-indulati töltéssel kimondott szavakra (átkozódás, rosszindulatú vélemények, stb.), vagy épp a környezet jelentősnek hitt/tartott személyeinek szavára kialakult gondolat (vallási, politikai, társadalmi nézetek, melyek nem az egyénéi, hanem a körötte lévő másoké: ami a gyakorlatban kb. úgy nyilvánul meg, hogy majd megmondja a hatalom, a tanító, a pap, stb.). Az első versszakban a részeg felbukkanása mintegy már a *Hazám* c. vers következő szakasza előjelének vélhető: „A munkásnak nem több a bére, /

mint amit maga kicsikart, / levesre telik és kenyérre / s fröccsre, hogy csináljon ricsajt”.

A népek közti gyűlöletszításra utal a második versszak, ahol a nedvesség, a szivárgás, a nyál emlegetése a mindent ellepő, szorongató gyalázatos dolgoktól való félelem további felsorolása; „elnyomás csapatban károg, /élő szívre mint dögre száll”, ahol az élő szívre már „mint dögre száll” a külső torz hatalom.

Ennek fokozása a harmadik szakasz, melyben „az ínségnek / gombostűjére szúrt nyarak” (ahol az emberi élet és lét azonos a gombostűre elevenen felszúrt és helyhez kötöttségében élve kínlódó/haldokló bogár/ízeltlábú lénnel) hatását tovább fokozza az alvót bemászó bogarak víziója. „Belsőnk odvába bútt a hálás / hűség, a könny lángba pereg”, a hűség jelzője, a „hálás” szó a világot eluráló csapatosan, varjúként dögre szálló varjak képe után [a holló, a varjú képe a csatákkal/harcokkal kapcsolatban azonnal felrezegetetheti az olvasóban a „vájja ki a két szemét a holló” sorok emlékét...] mégis valami pozitivitást sugall. A második versszak nedves-nyálkás hatása után a lángba pergő könny valami tisztább és emberibb folyadék; a „hálás hűség” után „a könny lángba pereg”, a hiába való sírás, a szörnyű bajok kiolthatatlanságát is jelezhetik, de azt is, hogy a könny a lángot oltja, visszafogja. Ennek a szörnyű társadalmi kép/folyamat által kiváltott lélekégető lángok enyhítése lehet a sírás, a tehetetlen fájdalom könnyével, melyet a lángba enged peregni.

A következő szakaszban az értelem, a költő figyelmeztetéseinek hiábavalósága szólal meg. A sakál alakja a kellemetlen, dögevő állat jelképe, itt: a költő, József Attila maga az, aki a társadalmi dögevésben (a társadalom torzulásának elviselésében, megélésében válik sakállá), és „mint a sakál” „egünkre, hol kínok ragyognak / a költő hasztalan vonít...” – a jobbra, jóra való értelem nevében/helyett a költő, a költészet. A csillagok vastörőkül megjelenő képe egy töredékben szintén előfordul, a világűr üres terén túl a csillagok a végtelen távolságok ellenére, vagy épp a távoli csillagzatok tisztaságának van-volt hite miatt szűnnek a lélekbe. A versszak utolsó sora: „itt csak meghalni sikerül” nem azt mondja, hogy meghal József Attila személyesen. Általában mindenkire érti, aki ebben a rettenetben kénytelen élni.

A záró-versszak első sorában mintegy válaszol az előzőre: „S mégis bízom.”, majd ez a bízó elmélkedés zárja le a verset, ahogy már és még több versben tapasztalható.

(Már régesrég...)

Már régesrég rájöttem én,
kétéltű vagyok, mint a béka.
A zúgó egek fenekén
lapulok most, e költemény
szorongó lelkem buboréka.

Gondos gazdáim nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak s az istenek,
tengerben és egekben élek.

Tengerem ölelő karok
meleg homályu, lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.
1937. jan.

Jelzése szerint nem volt külön címe a versnek, mely mégis a természet és a személy egységét öleli be 13 sorba. A táv, amit befog, a zúgó tenger fenekéig terjed, ahonnan épp „e költemény / szorongó lelkem buboréka.” Szabad, és szabadon hagy: „Gondos gazdáim nincsenek, / nem les a parancsomra féreg.” A két pólus között él, egyszerre hal, és isten/isteni: „Mint a halak s az istenek, / tengerben és egekben élek.” Ez pontos helymeghatározás. Nem az úr távlata.

Az élet élhető része a tenger „lágy világa”, mely meleg, ölel, és homályos, tehát nem kell az okvetlen tisztánlátás fénye, mely ezt a jóleső hangulatot, helyet megzavarja – nem kell az analízisből nyert tudás (?). Mégis, így lehetséges: „Egem az ésszel fölfogott / emberiség világossága.” Bizakodó lezárás.

Ars poetica

Németh Andornak

Költő vagyok - mit érdekelne
engem a költészet maga?
Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Határozott, hetyke kijelentés, mely szállóigévé vált: „Költő vagyok - mit érdekelne / engem a költészet maga?” a költő költ, a költőből születik a vers, ami a költészetet adja. A költőt saját verse érdekli, és az abból létrejövő költészet, ami majd lesz, az már nem (vagy kevésbé), bár itt egyértelműen kifejezi: „mit érdekelne”. Ehhez hasonlításként írja: „Nem volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga.” Az éji folyó csillaga csupán tükörképe az égen levő valódi csillagoknak, itt a költészet az a folyam, ahol a csillagok visszatükröződései, azaz egy-egy költő versei látszanak; ez nem kélhet útra a költő, a költői magasság égére.

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Írásai lényegéről szól, a valóságról akar írni, „az igazat mondd, ne csak a valódit” [*Thomas Mann üdvözlése*], a költő egének teteje a habzó, csodálatos, és nem a mesék tejének habja fedi ezt a lényegét.

Szép a forrás - fürödni abban!
A nyugalom, a remegés
egymást öleli s kél a habban
kecsesen okos csevegés.

A „Szép a forrás – fürödni abban! / A nyugalom, a remegés” a költőiség ihletmerítése, mely forrásként van említve, mégis annyira bővizű, hogy fürödni lehet benne, nyugalmat ad, s egyszerre ott van benne „a remegés”, melynek folytatása, egymástól, a forrástól, annak bőségétől és nyugalmatól elválaszthatatlan a mű, a beszéd: „egymást öleli s kél a habban / kecsesen okos csevegés”, mely József Attilának máshol is ismétlődő szavaival vannak megfogalmazva: „kecsesen”, „csevegés”.

Más költők - mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szegyet,
koholt képekkel és szeszekkel
míméljen mámort mindegyik.

„Más költők - mi gondom ezekkel?” – a kortárs költőkről szól, szólhat, de nincs meghatározva, kik is ezek a „más költők”. Lehetnek azok a kortársak, akik különböző csoportokhoz csatlakozva sikerük és anyagi érdekük miatt „Mocskolván magukat szegyig”, s azok a költők is, akiknek belső lángolás híján valamiféle külső segítség, hajtóerő kell, hogy az alkotás euforikus állapotába jussanak: „koholt képekkel és szeszekkel / mímeljen mámort mindegyik”.

A vers első négy szakasza József Attila költőiségét fogalmazza meg, a költő mesterség melletti hitet.

A vers felosztható: az első négy versszak, majd a következő kétszer három, ami mindkét alkalommal az *én* személyes névmással indul, és végül az utolsó versszak, melyet ismét az *én* személyes névmással indít. A második szakasznak tekinthető részben, az indítás *én*-je után a szakasz utolsó versszakában, a soron belül ismét megjelenik az *én*.

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgállok aljas,
nyomorító hatalmakat.

Nincs alku - én hadd legyek boldog!
Másként akárki meggyaláz
s megjelölnek pirosuló foltok,
elissza nedveim a láz.

Az *Ars poetica* második szakaszának tekinthető részben az *én*-nel indított gondolatsorban József Attila elutasítja mindazokat a dolgokat, melyek a külvilágból erednek, amelyben ő, a költő nem vesz részt, amin túllép „az értelemig és tovább”. A „kocsmán” és „ocsmány” egymásra rímelve erőteljesen felerősíti ezt az elutasítást. A „szabad ésszel nem adom... / a szolga ostobát” előkészíti a következő versszakban lévő kijelentést: „Sziszegve se szolgállok aljas, / nyomorító hatalmakat.” Ez kijelentés. Pont van a mondat végén, nem felkiáltójel – leszűrődött meggyőződés, elhatározás, egyben elhatárolódás is azoktól, akik ezt tennék. A költő nem tehet mást, mint hogy ha már az előző két sorban felsorolta a

vegetatív lét szükségleteit mint a test létfontosságú tartozékait, akkor azt is meghatározza, hogy mire van a költői léleknek szüksége: „A mindenséggel mérd magad!” – ez viszont felszólító utasítás, parancs költő-önmagának – aki így költő, az a külső „aljas / nyomorító hatalmakat” „sziszegve se” szolgálhatja sem emberi viselkedésében, sem költészetében/vel. (itt valószínűleg a kor Magyarországának politikai erőiről, az európai fasizálódásról beszél)

A „Nincs alku - én hadd legyek boldog!” olyan bizakodó, pozitív kicsengésű, mely az előzőleg felsoroltak után a jövőbe vetett bizalomnak hat. Az *én* itt ismétlődik meg a verssoron belül. A versszak lezárásában a pirosuló foltok inkább a szegényen foltjai lehetnek, az „elissza nedveim a láz” az intim szerelemre utal, mely a „hadd legyek boldog”-gal együtt tud jól működni.

Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
fölszöknek testvéri tankok
szertedübögni rímeit.

Ez a három versszak, mely ismét egy szakasznak tekinthető a versen belül, ismét az *én*-nel kezdődik, önmagáról, a maga nevében beszél. „A tudásnak teszek panaszt”, írja, és ez a panasz az első sor „pörös számat” jelzős szerkezet után olyan erős, hogy ráépül az összes többi, belőle árad, halad tovább: saját költőiségének emelkedett hangulatú értékelése; az alsó osztályoknak ebben a versben is megelőlegez tudást, tájékozottságot, a költészet, a költő, és épp ő maga ismerését, akinek létéről tudnak, akinek versekben megfogalmazott üzeneteiről tudnak; végül pedig verseinek nagy erejű terjedését előlegezi meg, az abban való hitet.

Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeli, hát szertelen.
Kisérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!
1937. febr. - márc.

A *Ars poetica* lezárása egy versszak. Már mindent elmondott, amit költőségéről el tudott, akart mondani. Ismét az egyes szám első személyű névmással indítja a gondolatsort, (önmaga nevében beszél, ezek a gondolatok az övéi), mivel már túl van ez el- és kibeszélésen, itt általában szól az emberről, megtartva a korábban felemelkedett érzést, megelőlegezett tudást: „Én mondom: Még nem nagy az ember. / De képzeli, hát szertelen.” Majd a lezárásban két olyan szülőjét említi az *embernek*, ezek figyelmét kéri, mely nem biztos, hogy a gyakorlati életben is egyensúlyban tud lenni egymással: „a szellem és a szerelem”.

A vers hangulata végig pozitív kicsengésű.

Nem emel föl

Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva.

A vers az istenes versek egyik darabja, melynek végén van a kimondott lényeg. Helyzetének tudása, helyzetével való tisztában levés, a hétköznapi megélés lehúzó gondjai, melyben nem segítenek kívülről (a szinte folyamatosan segítő barátok, támogatók lassan elfogynak az időben, hiszen kora gyerekkorától mindig volt aki befogadja, akinél élt és ellátást kapott valamilyen szinten). Ennek eljön a vége: „belenehezültem a sárba” – és ezzel a tudattal csak Istenhez fordulhat. Minden ember Isten gyermeke, ő mégis azt kéri, „fogadj fiadnak Istenem / hogy ne legyek kegyetlen árva.” ez az árvaság teljes, ha mindkét szülője elvesztését éretjük, de mégis vannak testvérei, Jolán sokáig támogatta.

Fogj össze, formáló alak,
s amire kényszerítnek engem,
hogy valljalak, tagadjalak,
segíts meg mindkét szükségemben.

A második szakaszban több ellentét is jelen van: „fogj össze, formáló alak” – ennél nincs meg a párja, a szétesés/széthullás, de kiértődik a szövegből. majd: „Hogy valljalak, tagadjalak” – Erre senki nem kényszeríti, ez lelki kényszer. Az Isten megvallása a kor társadalmában inkább kedvező lett volna József Attila számára; a tagadása viszont élethelyzetéből adódik, az élethelyzet és a rengeteg kínlódás, szenvedés (testi/lelki) tehette Istentagadóvá. Egyikre sem kényszerítette olyan külső valaki, akire rá lehet mutatni, hogy ő vagy ő kényszerítette a tagadást vagy megvallást.

A „segíts meg mindkét szükségemben” mintha Balassi valamelyik sora lenne, vagy tipikus fohászkodási sor.

Tudod, szivem mily kisgyerek -
ne viszonzod a tagadásom;
ne vakítsd meg a lelkemet,
néha engedd, hogy mennybe lásson.

A „Tudod, szivem mily kisgyerek” valójában a lelke kisgyerekességét mondja ezzel, az anya nélkül felnőtt és folyton az anyai szeretetre vágyó férfi összes női kötődése a kisgyerekre jellemző, itt mintegy kiszól önmagára, önmagáról. A következő sor viszont érdekes lehetőséget vet föl: „ne viszonzod a tagadásom” – vajon, ha ő, mint kisgyerek, tagadja az Istent, úgy, ahogy a kisgyerek: mert ami a kisgyereknek nincs, az sehol nincs –, mikor itt azt kéri, hogy az Isten ne viszonzozza a tagadását, mert akkor ő, József Attila sem lesz a világon, ha Isten őt tagadja. Érdekes lehetőség, hiszen ha elfogadjuk, hogy hogyan kezdődött a világ teremtése (Kezdetben vala az Íge, és az Íge vala az Istennél. –János evangéliuma), így végül József Attila is az Isten teremtménye, tehát ha a teremtő nincs, mert ő tagadja, akkor ő maga sincs. Ha Isten tagadja őt, akkor József Attila ismét nincs, de tágabb értelemben ha az ember az Isten földi képmása, ez a tagadás már többszörös ön- és Istentagadásig mehet...

Kinek mindegy volt már a kín,
hisz gondjaid magamra vettem,
az árnyékvilág árkain
most már te örködj énfélettem.

Az élet szenvedései, a kisgyerekként nevelőszülőknél elszenvedett kínok (verések) közömbössé/közönyössé tették a kín iránt: „Kinek mindegy volt már a

kín” . A második sor ismét többszörös áttételt jeleznek: „hisz gondjaid magamra vettem” – miféle gondok ezek? A krisztusi szenvedés gyötrelmei más formában? az önmagával elszámoló férfi gondjai, önmagát menti fel vagy épp ítéli el? Majd folytatódik: „az árnyékvilág árkain / most már te örködj énfélettem” – az árnyékvilág árkai itt a pokol, a szenvedés világának határai is lehetnek. Az ember, az isteni földi képmásban lakó Istennek látszó/tetsző valakit szólítja meg.

Intsd meg mind, kiket szeretek,
hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.
1937. február

A lezárás könyörgés, a költői létért, önmaga eddigi belső értékeinek elvesztéséért, az ezzel való végleges leszámolásért szenved, és kínlődik. Ennek elkerüléséért könyörög, mint Jézus a Gecemáni kertben az életért. Itt azonban a költői lét, a versírás, a művészi lét elvesztése a tét, vagy épp a cél (?). Ez az áldozat, amit meg kell hoznia, hogy egyébként a hús-vér ember élve maradhasson. (Erre utal Szabolcsi Miklós kötetében Déry Tibor a havi 200 fix fizetéssel kapcsolatban.) A környezet segítségét kéri, Istenhez fordul, „Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám / Vizsgáld meg az én ügyemet / mielőtt magam feláldoznám.”

(Szállj költemény...)

Szállj költemény, szólj költemény
mindenkihez külön-külön,
hogy élünk ám és van remény, -
van idő, csipjük csak fülön.

Nyugtasd a gazdagok riadt
kis lelkét - lesz majd kegyelem.
Forrást kutat, nem vért itat
a szabadság s a szerelem.

Szólítsd mint méla borjuszáj
a szorgalmas szegényeket -

rágd a szivükbe - nem muszáj
hősnek lenni, ha nem lehet.
1937. márc.

Pozitív kicsengésű vers: „hogyan élünk ám és van remény, - / van idő, csipjük csak
fülön.” Megbékélő, a gazdagokat és a szegényeket is megszólítja: „Nyugtasd a
gazdagok riadt / kis lelkét - lesz majd kegyelem. / Forrást kutat, nem vért itat / a
szabadság s a szerelem”. Ez kétfelé szólás/szólítás sokkal élesebben megjelenik a
Könnyű fehér ruhában...

A vers lezárása saját sorsáról is szól: „rágd a szivükbe - nem muszáj / hősnek
lenni, ha nem lehet”. Vagyis, nem kell mindenáron hősként kitartani és éhező
magányos költőként élni...

Reggeli fény

Ha reggeli fényben elindul a táj
remegése, fuvalma: a kecs puha bolyha
s mert még teli szender, rajzik a báj
és mintha folyónknak a mélye se folya,

ugy játszik a felszín - szedd össze magad,
botor emberkém, hiszen én se gyanitnám,
hogyan épp nem a hajnali mennybe ragad
e jól sikerült angyal-hamisítvány!

Csupa csin, csupa pír, csupa kár,
csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás -
most érted: ha reggel a csürhe kijár,
mért káromkodik mindig a kondás.

Beh megölelnéd! Ámde ne vedd
kebledbe e tündét - mire maradsz, ha
ártatlanul fölfalja szived,
mint zsenge buzát a szőke malacka!
1937. márc.

A Flóra-versek „között” íródott, bár semmilyen konkrét utalás nincs benne a szerelem tárgyára. József Attila ebben az időszakában valószínűleg a leglángolóbb szerelmi érzést élte át, mely, mint a szerelmek első forró szakasza, folyamatosan és állandóan, éjjel-nappal, bármely cselekedetében átszínezi a szerelmes embert, és bármit tesz, bármiről beszél, ír, a szerelem ott lángol benne, vele, előtte és mögötte. Ez a szerelem, mondhatni, egyoldalú. Flóra visszaemlékezései, és minden más dokumentum azt támasztja alá, hogy József Attila a baráti kézfogáson túl semmit nem kapott a nőtől; a vers mögött ez is ott rezeghet a költő tudatában, és mért ne lenne ott(?)...

A kezdet az ébrenlét-álom határán lévő, valami szép álomban még benne levő, vagy felébredése pillanatában valamely szép tájat látó/felidéző gondolatsor, ahol az ébredő, vagy álmodozó agyi rezgései egységet képeznek az álmodozás tárgyával, az egyén lebeg a saját tudatos léte, és az álomképszerű élmény között; puha és bolyhos ez a kezdet: „Ha reggeli fényben elindul a táj / remegése, fuvalma: a kecs puha bolyha”. A félálom határára utal a „teli szender”, s a folyó lehetséges különös folyását említi, mely a táj rendkívüliségéhez mintegy alkalmazkodik: „és mintha folyónknak a mélye se folya”. Ugyanakkor a folyó birtokos ragozású említése: „folyónknak”, a valós és lehetséges folyóra való utalás, akár a Duna képe, megnevezetlenül. A fizikai folyásra viszont igaz, hogy a folyó mélye nem mindig folyik olyan sebességgel, mint a meder felszíni széles vize... de „rajzik a báj”, azaz a bűbáj, a varázslat, mely testi-lelki egységet hoz létre; olyan, mint mikor a csecsemő még az anyját önmagával egységben egynek érzi... (Ezt már tudták az 1920-as években a Ferenczi-féle iskola pszichiátere, pszichológusai) „[A] táj remegése” mintegy előlegezi az álomkép széthullását, az ébrenléti állapot bekövetkeztét.

Az álom-ébrenlét állapotból kifelé jön a következő versszakban. Akár egy analízis hatása is lehet ezekben a különlegesen megfogalmazott sorokban. Belép a hajnal, az álom fő alakja, az angyalhamisítvány. A belső világtól és az azzal valami módon összekapcsolódott rendkívüli jelenségtől kezd elválni a gondolat, kiszól: „szedd össze magad, / botor emberkém”, megszólítja önmagát. Nem lehet eljutni a vágyott mennybe, az álom, a lélek szabad asszociációi és a képi hatások együttesével sem.

A hatás azonban még megvan, a következő versszak első két sorában szinte még fokozódik is: „Csupa csin, csupa pír, csupa kár, / csupa csel, csupa nyíl, csupa rontás”. Majd hirtelen mintegy lecsapja az egészre, a valóság kemény és zord, nehezen elviselhető szintjére: „most érted: ha reggel a csürhe kijár, / mért káromkodik mindig a kondás” – naná, hogy káromkodik, hiszen a kondás is érző lélek, a hajnal gyönyörűsége, az álom és ébrenlét hatás/határ neki is valami

különös, és megfoghatatlan, de ebből ki kell lépni, föl kell ébredni, és ennek a feszültségét káromkodással bírja csak elérni/megélni. Ki kell lépni József Attilának, és bárkinek, aki átél ilyen élményt. A káromkodás, a megkeményedés, a durvaság a pótcselekmény, pót-beszéd-cselekmény, ami nélkül nem lehet elszakadni az angyalhamisítványtól...

Miután lecsapta a gondolatsort a valóság kemény talajára, ezt teszi több versében is.

Visszatér a latolgatáshoz, visszagondol az előbbi állapotra/ba, és az abban való maradás veszélyét jelzi a versszak zárása. Vagyis: gyere ki a valóságba, tedd le az álom-ébrenlét határi lelkedet, mert ha benne maradsz, belehalsz. A másik világ, ami a tényleges lét határán túl van, annak megölelése nem végződik jól: „Ámde ne vedd /kebledbe e tündét - mire maradsz, ha / ártatlanul fölfalja szived, / mint zsenge búzát a szőke malacka!” – bármennyire kedves is a szőke malacka (a malac, a disznó megjelenése a köröttem élők népi álomfejtésben a halál jelképe volt... egyes mai álomfejtők szerint nem ezt jelenti...).

Az álom-ébrenlét határából való felébredés, kilépés, a felnőtté válás folyamata, mely elhagyja azt a világot, ahol az én és az álma egybemosódik, ahol a gyermek önmagát az anyával érzi egynek. Ez az angyali képsor, érzés megszűnik, s a valós élet, ami a következő szakasz, veszélyekkel jár: „fölfalja szived”, figyelmeztet József Attila. Kiszól, kibeszél a versből, ezt mondhatja önmagának, de az olvasónak is. A felébredés, az álom elhagyása a felnőtt ébrenléti léttel azonos. Az álomban maradás veszélyes, önpusztító, az álombéli „szőke malacka” (vajon embert jelentene, szőke nőt, vagy csak jelkép?...), az életet, a búzát falja föl, a mezőn még zsenge, nem, vagy alig kalászló búzát, melyből aztán a élet = kenyér lesz.

Kozmutza Flóra először nem értette meg ezt a verset (talán pszichológusként ilyen szempontból is értenie kellett volna...), talán később sem...– József Attila magyarázatába féltékenységi gondolatok vegyültek.

Bukj föl az árból

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne rántson el a semmi sodra.

Meglepő könyörgés Istenhez, hiszen a költő életének alakulása inkább áldás kérését indokolná. Ám ez a harag, és ijedelem-várás nem akármilyen miatt kell. Az árból (élet, „habzó nyálú tengerek”, folyók árjából?) várja az Isten felbukkanását. A *Nem emel föl* után ez a vers meglepő. Ott Istenhez szól, hogy költői tehetsége érdekében a többieket figyelmeztesse, itt közvetlenül kéri, hogy az irányítsa rá haragját. Az elrántás kifejezés több versben is előfordul.

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppen hogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.

Ezek a kínok egy hosszú ideje készülő, majd visszatérő életátértékelés kínjai. A „nem ember szívébe való / nagy kínok késeivel játszom” az érzékeny lélek gyötrődései, a *kés* motívuma már több versében megjelent, itt a kínok késeivel való játék nem feltétlenül jelenti a kés által való megsebesülést, vagy másvalaki megsebesítését.

Gyulékony vagyok, s mint a nap,
oly lángot lobbantottam - vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre menyköveddel.

Könyörög a költői tehetség elvételéért, a tehetség gyulékonyysága olyan dolgokkal jár, amikből inkább nem kérne. Saját gondolatai lángja őt magát égeti fel, kiáltva kéri: „Ordíts reám, hogy nem szabad!”, és megfékező erő, melyet kér, az maga is tűzzel jár: „Csapj a kezemre menyköveddel” – tüzet tűzzel oltana, a hasonlót a hasonlóval akarja csillapítani, elmulasztani.

És verje bosszúd, vagy kegyed
belém: a büntelenség vétek!
Hisz hogy ily ártatlan legyek,
az a pokolnál jobban éget.

Folyatódik a felső hatalom lehetséges válaszainak felsorolása, valahol áthallik az „Áldjon vagy verjen sors keze...” Itt amiért a büntetést kéri, az saját büntelensége, mely lehet számtalan okból, később a *Tudod hogy nincs bocsánat*-ban meg épp a bűneit sorolja.

Vad, habzó nyálú tengerek
falatjaként forgok, ha fekszem,
s egyedül. Már mindent merek,
de nincs értelme semminek sem.

Magány, álmatlanság, gyötördés, mely ismét a természeti hatalmas erőkkal foglalkozik. A *nyál* szó szintén előfordul más versekben is. A képzelet, a lélek előtt semmi nem lehetetlen: „Már mindent merek”, tudja, hogy az előhívott lelki munka valahol materializálódik, ha máshol nem, egy versben (pl. *Sas* . vers képei), mégis, „Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem.”

Meghalni lélekzetemet
fojtom vissza, ha nem versz bottal
és úgy nézek farkasszemet,
emberarcú, a hiányoddal!
1937. márc. - ápr.

Az istenkép emberi megfelelőjének, a képmásnak hiánya uralja végig a verset, amit itt ki is mond: „úgy nézek farkasszemet, / emberarcú, a hiányoddal!” – ez az Isten-hiány, az isteni korlátozás hiánya valójában a földi képmások (anya, szerelmi társ, rokonok, stb.) hiánya, mely zaklatott életvitelében nem vált biztosan és folyamatosan meglévővé. Így az „emberarcú” hiányával néz „farkasszemet”, mely nem valós, hanem képzelet, lélek teremttette arc, szem – ez nem fog odacsapni, akkor válik büntetővé, ha azt maga a költő akarja, képzelete megengedi neki. A vers során többször előforduló folyékony halmazállapot: tenger, nyál, majd ismét tenger; majd a pokol, a mennykő a tüzet idézi – az egész vers, bár Istenhez forduló, kérő, mégsem fejez ki túlzott szorongást, a lezárásba nem oldódik, nem fül bele, ott is megmarad a felszólító jelleg.

Meghalt Juhász Gyula

Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad, barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt

szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja, lám, a sírt.

Mit mondjak most? Hogy ég veled?
Hogy rég megölt a képzelet?
Még nő szép szakállad s hajad.

Fölmondjuk sok szép versedet.
Mosdatnak most. Anyád sirat,
s társadtól jön egy sírirat.
1937. ápr. 5.

Tényközlő vers. Ami megtörtént, azt tudomásul kell venni. A személyes baráti kapcsolat után ez a vers visszafogott, sőt, nagyon visszafogott, tényként sorolja ami történt. A hír fáj, de mégse lesz tőle annyira boldogtalan, hogy azt bőbeszédűbben kifejtse. Tény: „A bolondok között se bírt /szíved a sorssal”. Meglepően nyugodtan fogadta Juhász Gyula halálát. Van egy vers a töredékek között, ami az ez előtti versírási próbálkozás lehetett Juhász Gyula halála kapcsán, azért is maradhatott töredék, mert a benne felvetett gondolatok nem tükrözték József Attila valódi gondolatait, hozzáállását az öngyilkossághoz. Valószínűleg az öngyilkossággal való fenyegetőzés a viták-veszekedések-civódások kapcsán, vagy csak idegességében a saját maga részéről „szokottá” vált (a két világháború közötti években igen magas az öngyilkossági kísérletek és öngyilkosságok száma, benne volt a köztudatban, főleg abban a rétegben majdnem mindennapos az ezzel való fenyegetőzés-kísérlet, ahol Attila felnőtt). A mások ilyen próbálkozásai zavaróak számára (Jolán). A befejezett öngyilkosság éppúgy idegen és taszító volt számára. Szántó Judit próbálkozott meg öngyilkossággal, mely után egyébként is elromlott kapcsolatuk stagnált, majd végképp megszakadt: József Attilának ez már sok volt –, ha más teszi ezt és nem ő jelenti ki, vagy kísérletezik vele... akkor elutasítja.

Születésnapomra

Harminckét éves lettem én -
meglepetés e költemény

csecse

becse:

ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten

magam

magam.

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.

Az ám,

Hazám!

Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll koptató

szegény

legény.

De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem

fura

ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a "Nincsen apám" versemért,

a hont

kivont

szablyával óvta ellenem.

Ideidézi szellemem

hevét

s nevét:

"Ön, amig szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén" -
    gagyog
    s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
    sekély
    e kéj –

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
    taní-
    tani!

1937. ápr. 11.

Játékos, részben élet-összegző vers, abszolút szabályosan megírt, humor,
cinizmus is van benne, az utolsó versszak nagyszabású jövőt jósló.

(Jön a vihar...)

Jön a vihar, tajtékja ében,
haragos bírák feketében,
villámok szelnek át az égen,
mint fájó fejen a kinok,
utánuk bársony nesz inog,
megremegnek a jázminok.

Almaszirmok - még ép a roncs ág -
igyekszenek, hogy szállni bontsák
kis lepkeszárnyuk - mily bolondság!
S ameddig ez a lanka nyúl,
a szegény fűszál lekonyúl,
fél, hogy örökre alkonyúl.

Borzongásuk a nem remélt vád -
így adnak e kicsinyek példát,
hogy fájdalmad szerényen éld át,
s legyen oly lágy a dallama
mint ha a fű is hallana,
s téged is fűnek vallana.
1937. máj.

Három hatsoros, szabályos versszak; az első három sor mindháromban 9 szótagos, az utolsó három 8 szótagos. Rímelésében végig az első három egymással rímel: aaa, az utolsó három szintén egymással: bbb.

Az első két versszak előkészítő beszéd, ami más verseiben is jellemző József Attilára, hogy közbe betold, beszúr gondolatsort, ezzel késleltetve a tényleges mondanivalót, annak megjelenését, és kimondását.

A vihar megjelenésével két alkalommal is jelzi a fekete színt, „tajtékja ében”, majd a következő sorban „bírák feketében”, mely nem csupán a tényleges fekete bíró talárt jelenti [sógora ügyvéd volt] , hanem a vihar életet eldöntő hatalmát... ám ott van utána a „bársony nesz inog”, mely már megjelenik a *Hazám* c. versben – mintha a költő, ahogy több versében nyomon követhető, megtalál egy kifejezést, egy szót, jellemző szerkezetet, és nem tud betelni vele, míg ki nem írja még több versben – a megremegő jázminok (a tavasz dominánsan illatos cserje-virága) viszont már a vihar/halál túlélését jelzik.

A következő versszak fokozza a viharral kapcsolatos felsorolást, és egyben késlelteti is, a harmadik versszakot. Megjelenik viszont a lanka, „a lanka nyúl”, a „lekonyul”, az „alkonyul”, mely szavak a következőkben ismét versbeli felhasználásra lesznek alkalmasak (*Költőnk és kora*, melyet Hatvany Bertalannak ajánlott)

A vihar, a halál tényének/félelmének sűrített gondolata a harmadik versszakban a növényi szint valamilyen tudatát feltételezi (nem valószínű, hogy József Attila ismerte az antropológia tudatszintekre vonatkozó elméleteit... [bár nem teljesen kizárható, mivel az 1920-as évektől az irányzat képviselői Budapesten is megjelentek, előadást is tartottak]); mégis megszemélyesít, és olyan tudás ad a növényi szintnek, mely felülírja az emberét: „Borzongásuk a nem remélt vád – / így adnak a kicsinyek példát, / hogy fájdalmad szerényen éld át” – vagyis ne sírdírd tele vele a világot, főleg a magad közvetlen világának tekinthető, veled kapcsolatos embereket. A növényi szintet a maga szintjével kapcsolja össze, a fájdalom szerénységben való átélésével egységbe rendezi önmagát a növényi szinttel, így a világgal. A fű az embert fűnek vallja „mintha a fű is hallana, / s

téged is fűnek vallana.” Két elfogadásról van itt szó. A fű, a természet elfogadja a beszélőt; József Attila elfogadja ezt az elfogadást, önmagához, de mindenkihez beszél, kiszól a versből: „hogy fájdalmad szerényen éld át”, a természet szenvedéseit és az emberi szenvedést a szintek, fű-ember számára kirótt szenvedést, legyen annak bármi az okozója, egy szintre hozza; ahol az embert, itt önmagát, az olvasót kell figyelmeztetni az olyan szintű elfogadás/tudomásul vételre, elfogadására, amit a természet, a fű *tud*: a fű fűnek vallja a költőt/olvasót „mintha a fű is hallana, / s téged is fűnek vallana.” A tanulság visszafelé, a fű felé nincs levonva, azaz azt már a költő úgyis érti, az olvasó szintén, hogy ha a fű az embert fűnek vallja, akkor ebben a folyamatban az ember dolga mi, vagy mi lenne – ez benne van/érteni való a tömörítésben/ből. Az 1924-ben írt *Nem én kiáltok* című versben ez olvasható: „Légy egy fűszálon a pici él / s nagyobb leszel a világ tengelyénél.”

Hazám

1

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő, lágy melegben
tapsikolnak a jázminok,

Rendkívüli szépségű indítás, időben valahol május-június között, szinte érezni a viruló jázminok illatát, a meleg éjszakában alig páhogó szelet (nincs kimondva), de; „bársony nesz inog / a szellőzködő, lágy melegben”, a „szellőzködő” szó kiváltképp érdekes, régen idők által használ szó a szabadban való tartózkodásra. Ezt a képet még nem zavarja meg semmi, a „nagy álmos dzsungel volt a lelkem” illően követi a bevezetés illatos meleg, kellemes képsorát.

Aztán bekövetkezik a tény bejelentése: „háltak az utcán” –akkoriban (*is/!*) gyakran előfordult –, ami után megállíthatatlan sodrással jön a többi versszak. József Attila is aludt a parkok padjain, mikor nem volt lakása; ez, a napjainkban ismét meglévő hajléktalanok tömegeivel napi szinten előfordul, a szemünk láttára történik; ismét olyan fokú társadalmi romlás van, mely az utcán hálást nem csupán József Attila verséből ismerteti meg.

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az uccán. Rám csapott,

amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

a közösség, amely e részeg
ölbecsaló anyatermészet
férfitársaként él, komor

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

Maga a szonett két mondatból áll. A második mondat indításának eleje és vége a közbeni közléssel szorosan összefügg, a „háltak az utcán” bejelentése már „lecsapta” az idilli képsort, most már a valóság szörnyű lelki-testi állapotai következnek. Jellegzetes, ahogy a közlés két lényeges része közé beépül az a felsorolás, ami indokolja azt a közlést, ami magában is megállna: „Rám csapott ... a nemzeti nyomor”. Ez van, ez igaz, a társadalom elnyomódása, a rendkívüli szegénység tény. A hosszú versmondatban azonban a felsorolásszerű közbeni rész a költő egész eredetét, a társadalom milyenségét is felöleli; itt a létet „e részeg / ölbecsaló anyatermészet” biztosítja, mely „részeg / ölbecsaló”, különben józanul, a részegség nélkül nem szaporodna, józan ésszel nem szaporítaná önmagát ismét és ismét a nyomor. A szegény rétegek tehetetlen indulata és töprengésének sűrítése – a *Reggeli fény* kondása is káromkodik tehetetlenségében... – realiztikus tömör rajza a kornak, a két mondat, mely a kezdeti idilli, esti képből jut el a lényegi mondanivalójához, mely: „a közösség” ...”a nemzeti nyomor”.

2
Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!

S a hozzáértő, dolgozó
nép gyülekezetében
hányini-vetni meg száz bajunk.

Az erőszak bővületében
mit bánja sok törvényhozó,
hogymint pusztul el szép fajunk!

Itt a második szakaszban tovább folytatódik azoknak a társadalmi, de egyben egyéni tragédiáknak a felsorolása, melyeknek megszakadását, megszakítását József Attila időszerűnek gondolja. Ebben a korban nincs védőoltás, nincs antibiotikum és sok más (ma meglévő) gyógyszer hiánya mellett nincsenek igazi, pszichiátriai betegségekre ható szerek. Ez az első nyolc sorban lévő felsorolás olyan kitételeket is tartalmaz, mely magára a költőre (is) vonatkozik: „bűn, öngyilkosság, lelki restség, / mely, hitetlen, csodára vár” – itt épp az öngyilkosság ide sorolása, mint a társadalmi baj, ok.

Itt (ismét) olyasmit előlegez meg a tömegnek/népnek, ami az annak nem szokott sajátja lenni: „S a hozzáértő, dolgozó / nép gyülekezetében /hányini-vetni meg száz bajunk.” – pozitívan túlértékeli a népet. Ez más verseiben is előfordul. (a költő valószínűleg jól ismeri a népet, a tömeget, de ezekben a megelőlegezett tulajdonságokban, amit itt felsorol, szinte burkolt ellentét van a valóság és a leírtak között.) A későbbi: „hisz „nyiltan” dönt, ki ezer éve” – dehogy dönt nyiltan! Csak hiszi, hogy azt teszi, erre utal a „nyiltan” idézőjelbe tétele – ezt a megelőlegezett hozzáértést (utólag) kétségessé teszi. „Az erőszak bővületében” nem csak a hatalommal bírók élnek, ez az erőszak a kor európai társadalmainak egyre erőszakosabb fasizálódására, diktatúrikussá válására utal; a törvényhozók a joggal foglalkozók több rétegére is érhető, de a néprétegek alacsonyabb szintjén élőkre is, akik a maguk kis köreiben szintén az erőszak bővületétől elvakulva, „magával kötve mint a kéve”, vagy az „Ős patkány terjeszt kórt miköztünk, / a meg nem gondolt gondolat” [*Ős patkány terjeszt kórt...*]szintjén cselekednek.

A felsorolt szerencsétlenségek, tragédiák után felmerül a változás: „föl kéne szabadulni már”, ami majd az utolsó szakaszban vált át egy jövőben bízó felhangolt reménykedésbe.

3

A földesúr, akinek sérvig
emeltek tönköt, gabonát,
csákányosokkal pusztá tért nyit,
szétveret falut és tanyát.

S a gondra bátor, okos férfit,
ki védte menthetlen honát,
mint állatot terelni értik,
hogyan válasszon bölcs honatyát.

Cicáznak a szép csendőrtollak,
mosolyognak és szavatolnak,
megírják, ki lesz a követ,

hisz „nyiltan” dönt, ki ezer éve
magával kötve mint a kéve,
sunnyít vagy parancsot követ.

Megállíthatatlan sodrással folytatódik a harmadik szakaszban az áttekintő, tömörített felsorolás, mely a múltból a jelenbe átnyúló társadalmi bajokat, de ezeken túl az abból szinte kilábolhatatlan helyzetet mutatják. „S a gondra bátor, okos férfit, / ki védte menthetlen honát” – ismét megelőlegez valamit József Attila a „gondra bátor, okos” jelzőkkel a férfinak, aki bátorsága és okossága ellenére, vagy épp mellett tehetetlen, sodródik a történetekkel: „mint állatot terelni értik, / hogy válasszon bölcs honatyát”, és a napi szükségletektől való félelmében hagyja is magát terelni.

Korábban is olvasható volt már irodalmi művekben (is) előre eldöntött választásokról, pl. Mikszáthnál a *Nosztty fiú esete Tóth Marival*, és Móríczy Rokonokjaiban. Ez a két szakasz rendkívüli, az előbbiekből következő: ma is megírják egyes politikai erők, hogyan kire kell szavazni, és itt már a „gondra bátor okos férfit” is befolyásolja a jelen parancsa (micsoda ellentét a megelőlegezett okosság és a végső döntés folyamata között!). A „hisz nyiltan dönt, ki ezer éve / magával kötve mint a kéve / sunnyít vagy parancsot követ” – magáért beszél...

Sok urunk nem volt rest, se kába,
 birtokát óvni ellenünk
 s kitántorgott Amerikába
 másfél millió emberünk.

Szíve szorult, rezgett a lába,
 acsargó habon tovatűnt,
 emlékezően és okádva,
 mint aki borba fojt be bünt.

Volt, aki úgy vélte, kolomp szól
 s társa, ki tudta, ily bolondtól
 pénzt eztán se lát a család.

Multunk mind össze van torlódva
 s mint szorongó kivándorlókra,
 ránk is úgy vár az új világ.

Folytatódik a negyedik szakaszban a társadalmi okok sorolása, itt még a paraszti életmódra való utalást érzem inkább ki a versből, de mivel ez már nincs egyértelműen meghatározva, itt mintegy átmenet van a földművelők és az ipari munkások szegénységének, nyomorának felsorolása között. A „kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk” másfél millióról beszél, de azonnal átvált gondolatilag a három millió, bár József Attila nem azt írta; valószínűleg a három millió koldus országa rezeget bele a versbe olvasásom során.

A nyomor elől azonban még van esze a nép fiának, a bátor, okos férfinak és nőnek, hogy elmeneküljön, ha másként nem, kivándorlással: „Szíve szorult, rezgett a lába / acsargó habon tovatűnt, / emlékezően és okádva, / mint aki borba fojt be bünt.” – ez is félelemmel jár, de a túlélés itt már ismét előre felsejlik a *bűn* szó megjelenésével a hatodik szakaszban megfogalmazott: „holott a sírt, hol nyugszik atyja, / kellene megbotoznia.” – Ez a tehetetlenség, az okos felismerés mellett, ellenére meg nem vívott harcok, a jogok kivívásának hiánya *bűn*, melyet borba fojtva lehet elviselni. Vagy kivándorolni, elhagyni azt a helyet, ahol a dolgok változtathatatlanok. A félig ipari civilizáció, félig feudális keretek közötti társadalomban a tömegek a kivándorlást választották. „Multunk mind össze van torlódva”, ez a mai napig érvényes: egyszerre akar a népség polgár és király lenni.

5

A munkásnak nem több a bére,
mint amit maga kicsikart,
levesre telik és kenyérre
s fröccsre, hogy csináljon ricsajt.

Az ország nem kérdi, mivégre
engedik meggyűlni a bajt
s mért nem a munkás védelmére
gyámolítják a gyáripárt.

Szövőláný cukros ételekről
álmodik, nem tud kartelekről.
S ha szombaton kezébe nyomják

a pénzt s a büntetést levonják:
kuncog a krajcár: ennyiért
dolgoztál, nem épp semmiért.

Túlhaladva az általános bajok, majd a paraszti lét gondjainak felsorolásán ebben a szakaszban az ipari munkásokról van szó: itt hasonló a helyzet az előbbiekhöz, hiszen egy hazában élnek mindannyian. Ismét megjelenik az alkalmi feszültségoldó, mely viszonylagos: „levesre telik és kenyérre / s fröccsre, hogy csináljon ricsajt”. A lezárás tény, szállóigévé vált, ma is érvényes gondolat: „kuncog a krajcár: ennyiért /dolgoztál, nem épp semmiért.” Vagyis annyi vagy, amit a krajcárod ér –, azaz, majdnem semmi.

6

Retteg a szegénytől a gazdag
s a gazdagtól fél a szegény.
Fortélyos félelem igazgat
minket s nem csalóka remény.

Nem adna jogot a parasztnak,
ki rág a paraszt kenyerén
s a summás sárgul, mint az asztag,
de követelni nem serény.

Ezer esztendő távolából,
hátán kis batyuval, kilából
a népségből a nép fia.

Hol lehet altiszt, azt kutatja,
holott a sírt, hol nyugszik atyja,
kellene megbotoznia.

Az öt versszakon átívelő felsorolásból a hazában élő tömegek gondjait, nyomorát besűrítő haza állapota után a hatodik szakasz az összegzés felé halad. Felgyorsultnak érzem, a kicsúcsosodás felé érkezőnek. A társadalmi feszültségek – ez a kettős érzés, félelem megjelenik a *Könnyű fehér ruhában* is... –, a jogtalanságban élés, ugyanakkor a semmittevő tűrés „a summás sárgul, mint az asztag, / de követelni nem serény” feszültsége megoldásra kényszeríti a tömegeket: „Ezer esztendő távolából, / hátán kis batyuval, kilából / a népségből a nép fia”, majd: „Hol lehet altiszt, azt kutatja, / holott a sírt, hol nyugszik atyja, / kellene megbotoznia” – milyen ismerős ez a helyzet még a kétezres években is... A múlt, az atyák vétkeinek leverése azok sírján, persze nem ad megoldást, mégis arra az utólag elérhetetlen, de a vers írásakor érvényes (és talán ma is érvényes...) megállapítást fejezi ki, ha a jelen apái nem harcolnak a jogokért, akkor utódaiknak sem lesz joga, majd azok lesznek nem-harcoló apák... és így tovább (?) – a tehetetlenség kikényszerült lépéseit mutatja az utolsó hat sor: vagy kivándorol „a népségből a nép fia”, vagy „Hol lehet altiszt, azt kutatja”, és végül, mintegy mindennek az ezer esztendő távlatából szemlélt társadalmi drámának a csúcsa, a fizikai levezetés: holott a sírt, hol nyugszik atyja, / kellene megbotoznia” – (vagy épp önmagát a jelen tehetetlenségéért?)

7

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűségese fia!

Totyogjon, aki buksi medve
láncon – nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok – szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!

Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót – nekem
add meg boldogabb énekem!
1937. máj.

A már-már szinte eliszonytató, elriasztó társadalmi bajok – ahol „magyarnak számkivetve” jelentheti a magyarként a nyomorban, megnyomorodásban éleést, ahol „magyarnak”, azaz magyarként magyarok közt érzi magát számkivetettnek –, után az utolsó sorok ebben a versszakban, a hazához való visszafordulás, majd a következőben a költő által el nem fogadható utakat említi, amibe belerezeg a külső kényszer és hatalmi hatás lehetősége: „Költő vagyok – szólj ügyészedre, / ki ne tépje a tollamat!”. A záró hat sor, mintegy imádságféle, felsorolva a József Attila által szükséges dolgokat a hazában, utal az európai német hatalmi előrenyomulásra, s végül saját egyéni boldogulását említi, mely a hazán belül a haza egészének változásával együtt jöhet létre. Emelkedett érzésekkel befejezett vers.

(Csak az olvassa...)

Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
mivel a semmiben hajóz
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,

mert álmaiban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris meg a szelid őz.
1937. máj. - jún.

A Hazám hatalmas, széleskörű, szociológiaiilag átfogó „helyzetjelentése” után a *Csak az olvassa...* könnyed gondolatsornak tetszik. Persze József Attila jól tudja, hogy a megmutatkozó művész számára ez a kijelentés: „Csak az olvassa versemet, / ki ismer engem és szeret” csupán kijelentés marad, hiszen az a fontos, hogy minél többen olvassák el a versét; olvassa azt az őt értő és az, aki érthetetlennek tartja, de a rokon, barát, ellenség is olvassa. Az előfeltételezés folytatódik, indoklássá válik: az olvasónak különös hajózásra kell elszánnia magát, „mivel a semmiben hajóz”, és talán csak az eddigi József Attila-költészet ismeretében tudhatja, „s hogy mi lesz, tudja, mint a jós” a költő álmában „megjelent / emberi formában a csend”, melynek személyllyé válása mégis József Attilával egyenlő, azonos, és vele együtt a érzelmeiben a két véglet között mozgó gondolatok.

Én nem tudom...

Én nem tudom, mi fenyeget
az estek csipkés árnyain;
mint romló halról a legyek,
szétszállnak tőle álmaim.

És nem tudom, mily dajkahang
cseng a szívembe csendesén:
nyugodj, hiszen csak este van
s mitől is félnél, kedvesem?
1937. máj. - jún.

Letisztult elmélkedő sorok, a sötétség, az éjszaka kollektív félelmének felsejlése, az azon való elmerengés: „Én nem tudom, mi fenyeget / az estek csipkés árnyain” – de jelen van az a fenyegetés, mely a gondolatokat megzavarja, és a romló halról (a hal maga is bűdös romló formában), s „az estek csipkés árnyain” átjövő szorongás lesz az uralkodó. A lezárás azonban a dajkahang megjelenésével, melyet belül érez: „És nem tudom, mily dajkahang / cseng a szivembe csendesen”, melyben anyja hangjának csengését (is) hallhatja, önmaga megnyugtatóhoz vezet, ahol már a megszólító vagy ő maga, vagy épp a dajkahang, de úgy nyugtat ez a saját belső hang, hogy a félelmet a feltett kérdéssel fel is oldja: „nyugodj, hiszen csak este van / s mitől is félnél, kedvesem?”

Száradok, törődöm

Száradok, törődöm,
korán előregszem.
A sivatag földön
álmatlanul fekszem.

Éltető, friss nedvek
nagy eres husomba
nem öntenek kedvet
s epedek busongva.

Szemem is öregbül,
árnyékolja árok.
Könnyes bölcsesség ül
rajta mint a hályog.

Három versszakban összerakja a helyzetéből adódó fizikai elhasználódást, mely mögött ott van a lelki is („Huszonkilenc éves volt Attila. És a nyomorúság már elnyűtte. Már nem tudott fölényes derűvel mosolyogni. Mosolya egyre kesernyésebb lett. Már titkolta, szégyellte nyomorát, méltatlannak találta, élhetetlenségnek tekintette.” [I. József Jolán: *József Attila élete*]) . Az 1930-as években a magyarországi átlagéletkor kb. 45 év volt. József Attila ennek a felét már megélte, túlélte –, ismert vagy nem ismert átlagéletkori korabeli statisztikákat –, a maga körött élők élés-halását valószínűleg számba véve ezt az adatot

megközelítően tudhatta gyakorlati tapasztalásból. Tényként fogalmazza meg: „Száradok, törődöm, / korán előregszem.” S ennek a ténynek a helyszínét szintén: „A sivatag földön / álmatlanul fekszem.” – ha nem is a földön, de padok, kényelmetlen alkalmi ágyakon, fűtetlen szobában volt számtalanszor kénytelen feküdni. Az elhasználódó érzékszerveken felsorolásán túl van benne ez pozitívum: „Szemem is öregbül ... / ... Könnyes bölcsesség ül / rajta mint a hályog.” Ez a „könnyes bölcsesség”, de főleg a bölcsesség elérése sokak vágya, még ha szomorúsággal is jár. A második versszakban van egy kitétel, miről nem igen olvastam versértelmezésekben, mégpedig ez: „Éltető, friss nedvek / nagy eres husomba / nem öntenek kedvet / s epedek busongva.” – itt egy, a férfi életében jelentős dolgot fogalmaz meg, saját férfiassági titkait mondja ki, el. A „nagy eres husomba” bizony azt jelenti, ami a férfiasság egyik gyakorlati lényeges része, a nemi képességre való utalás. Erről vall Flórának egy alkalommal a Siesta-beli időkben, amikor saját kapcsolatának intim titkairól tesz önvallomást Szántó Judittal töltött éveiről (l. fentebb).

Gyors emlékpójácák
forgatnak meg ébren
s alva újra játsszák,
mily bolondul éltem.

A „Gyors emlékpójácák” az örökös én-faggatás alakjai, melyek folyamatos jelenlétükkel ébren, alva hatással vannak, a fentebb sorolt meggyorsult elöregedést is okozva.

Nehéz ez a bánat,
nem bírja az elme.
Ifjits meg, bocsánat!
Flóra szép szerelme!
1937. jún.

Ez a versszak, és lehet, kizárólag nekem, elüt, nem simul oda a többihez, kilóg belőle. az utolsó sora miatt. A háttérben ott van a Flóra-szerelmem (melyben semmilyen gyakorlati szerelmi beteljesülést nem kapott József Attila), a nő nevének megjelenése a versben mégis bár bizakodóvá teszi a lezárást, nem illik bele. Az „Ifjits meg bocsánat”-ig minden rendben van, a Flóra név megjelenése mégis úgy hat, mintha nem lenne ez a vers befejezve. Alkalmazhatna itt bármely másik két-szótagos kifejezést, akkor másként lehetne érteni. Mért épp „Flóra szép

szerelme”? József Attila ekkorra lelkileg már felnőtt (igaz, volt még mindig számos gyerekes és szeretetreméltó megnyilvánulása mindenirányú kapcsolataiban), annyi férfi-tapasztalása azonban már volt, hogy ne az épp most szeretett nőtől várjon testi-lelki előregedésére megifjítást...

Sas

Micsoda óriás sas
száll le a zengő mennybolt
szikláira. E szárnyas
a semmiből jött, nem volt.

A mindenséget falja
csilló azúri csőre.
Vaskarma tépi, marja
a meleg húst belőle.

S a fogoly világ hullat
könnyes üveg szemekkel
vércseppes pihetollat.
Ez a pirosló reggel.

A sas víziója az éjszaka árnyainak megszűntével jön elő, megjelenése csodálatot, csodálkozást vált ki: „Micsoda óriás sas /száll le a zengő mennybolt / szikláira.” A zengő mennybolt szikláira száll, valószínűleg nem félelmetes az a hang, ha a madár leereszkedik. Meghatározhatatlan a madár kiindulási helye, „E szárnyas / a semmiből jött, nem volt.”, vagyis a képzelet, a fantázia szülte. A szárnyas „a semmiből jött”, mégis a „mindenséget falja”, az élő valóságot, mely a képzelet mindenségétől a valós téphető húsig terjed: „Vaskarma tépi, marja / a meleg húst belőle.” Ennek a sasnak támadó és megsemmisítő szándéka van, melyet el is kezd megvalósítani, mégis, az eredmény, amit elér, nem a képletes mindenség, vagy a valós hús-világ megsemmisülése, hanem a reggel beköszönte: „S a fogoly világ hullat / könnyes üveg szemekkel / vércseppes pihetollat. / Ez a pirosló reggel.” A „pirosló reggel” megérkeztére a fogoly világ könnyei, melyek üveg szemekből folynak (vajon mennyire igazak ezek a könnyek?), átváltoznak „vércseppes” pihetollá, majd reggellé –, mint egy vajúadás és szülés után a vércseppek nyomai

még jelen vannak. Az éjszaka félelmei, fantáziái a reggel beköszöntével megszűnnek.

E madár könnyű röpte
a létet elragadta.
Nincs magasság fölötte
és nincs mélység alatta.

Tovább beszél a madárról, melynek megjelenése, a vele kapcsolatos dolgokra olyan hatással van, hogy már könnyű röptével „a létet elragadja”; a gondolkodás, az emberi fantázia építő, vagy romboló erejét mutatja a sas alakja. A „Nincs magasság fölötte / és nincs mélység alatta” a képzelet által megalkotott lény (ami itt épp támadóan lép fel, de másutt lehet akár az önmaga megalkotta szerelem is) mindenre képes.

Az egyik szárnya lelkem,
a másik szárnya Flóra.
Én őt váltom és engem
ő vált így új valóra.
1937. június

A befejezés részben utal a sas létének eredetére, ha a szárny a költő lelke, akkor teljes madár sem lehet más anyagból, de a Flóra név megjelenésével az eredeti gondolat [feltételezi, hogy Flóra ebben a különleges „repülésben” társa lesz...] – a lélek, az emberi képzelet teremtésének lehetősége, mely rosszat és jót, sőt, a félelmetesből is tud jót előhozni... (itt a reggelt...) megszakad, és belesejlik a *Héja-nász az avaron*. Illetve ártéltelmeződik a kezdeti gondolatsor, amely az áthallással együtt már nem a teremtmény és egyben pusztító képzeletet jelenti, hanem két ember egymásmarcangolását, mely ugyan pozitív végkifejletű, „Én őt váltom és engem / ő vált így új valóra”, de az előzmény ott lebeg felette, melynek képeiben egymás fizikai marcangolása is benne van/volt, míg abból beköszönt a reggel, a valóság, a felismerés, mely ennek az ön- és egymás-marcangolásnak eredménye lehet.

(Csak most...)

Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.

Utnak eredt - nem új jelenség, -
hogy lefűlelje bátoran
a természetes jószerecsét.

El is keserült, meg is csappant
érdeke itt, az óhazán,
unta főzni a szagos szappant.

Csak most értem meg az apámat,
aki az ingó tengeren
nekivágott Amerikának.

Az urak locsogtak fecsegték,
ő batyut kötött. Odaszállt,
hol jó munkást szép pénz kecsegtet.

Az erdőn nem volt egy szál bokra,
egész uton emlékezett
és hányt a hempergő habokra.

Elhagyta bölcsen a családját -
azért, mert keményen keres,
a csemetéi őt ne áldják,

mert megátkozzák, ha felnőnek.
Nem volt erkölcsi példatár
s nem hűse hazugság-felhőnek.

Csak most értem meg az apámat,
aki a csalárd tengeren
nekivágott Amerikának.

Csak most, hogy új világba tartok.
Flórám az én Amerikám.
Elenyésztek a régi partok,

nem ödögök zajuk-bajukban:
az emberarcok mélyiről
új értelem szegélye bukkan.

Ahogy az apám nekivágott -
ha százszor nincsen, akkor is
Istenre bízom a világot.

Én nem a tusától szabódom:
szerelmemért csalok, ők -
bár lehetőleg korrekt módon.
1937. jún.

A szerelemi érzéstől eufórikus vers, melyben az apa megértése csak alkalmi. A Flóra-szerelem okozta felhangoltságban a nőt nevezi ki a saját Amerikájának, mintegy életmódjától, helyzetétől/ből megváltónak. Apjuk Romániába ment, ami Jolán visszaemlékezésiből kitűnik, és a magukra maradottságot, a szegénység minden bugyrait megjárt gyerekei, így maga József Attila sem feledheti, bármennyire felemelő a Flóra-szerelem. Látszólag megírt vers, témáját tekintve azonban alkalmi szikra, mely esetleg nem lett volna a későbbiekben maradandó, ha a költő élete folytatódik.

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

Végig önmagához beszél, önmegszólít. Áthallás a „ha férfi vagy, légy férfi”-re. Az elmúlt dolgokat és bekövetkezett cselekedeteket, a múlt időt nem lehet megváltoztatni, a jelent rombolja a hiába való bánat. Felszólítja önmagát: „Légy, ami lennél: férfi.” A pszichoterápia során lassan elkezdett a hétköznapi életében (is) felnőni, amire egész életében vágyott, hogy felnőtt férfiként tartsák számon.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

A bűn nincs kifejezve, hogy mi. Az egész élet, az élet különböző megtörtént és meg nem történt cselekedetei, gondolatai is lehetnek egy szóval kifejezve. „A bűn az nem lesz könnyebb, / hiába hull a könnyed.” – a könnye pedig hull, sőt, gyakran hull, bár tudja, mint ahogy itt is: hiába. A könny az előző élettől/életviteltől való elhatározott elszakadás/változtatás könnye lehet... József Attila él, és eddigi életére ő maga a bizonyosság; nincs kimondva, de a sorsnak, a bűnnel élt időknek a következménye a versben lévő ő: „Hogy bizonyság vagy erre, / legalább azt köszönjed.” A *Bukj föl az árból*-ban ezt írja: „És verje bosszúd, vagy kegyed /belém: a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek, / az a pokolnál jobban éget” – a két vers mégis valahol egymásra felel, mutat.

Ne vádoldj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Ez, és a következő szakaszok mind a bűn utáni állapotot fejezik ki. Röviden, pattogva sorolja fel, mit ne tegyen, utasítva önmagát, hogy ezektől a dolgoktól távolodjon el, ne csatlakozzon korábbi hibás döntéseihez, de arra is utalhat, hogy kikkel tartson kapcsolatot, barátságot: „Ne vádoldj, ne fogadkozz, /ne légy komisz magadhoz, / ne hódolj és ne hódíts, / ne csatlakozz a hadhoz.”

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

A „Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne leld meg” nem holmi apró-cseprő dolgok titkait firtatja, itt a költészet, a siker, a sikertelenség, akár a világ dolgairól van szó. A szakasz vége kitágul az emberiségre, és a befejezés több átalakítás után lett ezzé: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg.”

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre lertél
pszichoanalízisben.

Két versszakon át a pszichoanalízisben felszakadt öngyötrés szólal meg. Majd áttér a következő szakaszban azok említésére, akik pártfogolták. Csakhogy nem a pártfogókat fizették! A pártfogók fizettek neki, József Attilának, hogy élni tudjon a mindennapok munkahely nélküli pénztelen sorában. (Utalás Flóránál.)

Hittél a könnyű szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.

A belső világára, személyiségére hiányolja, hogy nem mondták, hogy ő jó. A verseire mondták.

Kiemelés Illyés Gyuláné Kozmutza Flórától:

100 -101. oldal „Nem bízhat eléggé pártfogói és barátai segítségével, szeretetében sem, idézte a *Tudod, hogy nincs bocsánat...* soraiból: „hittél a könnyű szóknak, fizetett pártfogóknak...”

... Ekkor értettem meg először mélyen Attilát, kaptam röntgenképet „betegségéről”. Jártam már elég gyakran elmegyógyintézetben... Semmiféle tekintetben nem mertem volna minősíteni a baját. Ez a szinte vulkanikus indulatkitörés és a végső elkeseredettség lávaömlését idézte, nem az elmebetegség dührohamát. ... Sok mindent abból, ami akkor kizúdult belőle, ma sem írhatok le.”

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.

A „Most hát a töltött fegyvert / szorítsd üres szivedhez.”-t sokan értik a halál hívásának. Ez a szív üres. Nincs mit átlőni benne. Kiürült a lélek, a lélek szíve: fel kell nőni, és férfiként kell élni, a bűn ott van, ahol van. „Légy, ami lennél: férfi.”

Vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.
1937. júl. - aug.

A lezárás a remény: „Vagy vess el minden elvet /s még remélj hű szerelmet, / hisz mint a kutya hinnél / abban, ki bízna benned.” A bűn, a felsorolt hibák feletti bánkódás, a hibás döntések elvetésére biztatja önmagát, ami nagy lelki munka (ezt a lelki munkát elkerülni akarók soha nem változtatnak korábbi nézeteiken, véleményeiken). A „Hisz mint a kutya hinnél” (a hű a szerelem jelzője, de a kutya szó utána a kutyahűség, ami = a kutya hite a gazdájában – érződik bele a mondatba) itt egy olyan jelzés, intés, ami az embert felülírja, azaz az emberi ész és tudat által szándékosan vezérelt (akár hazug szavakat) dolgokat haladja felül: a kutya felette áll az emberi viselkedésnek, – ahogy a *Jön a vihar* c versben a kicsik, a növények kínja és példája is valami más, és különösebb, az ember számára megszívlelendő, türelemre intő.

Könnyű, fehér ruhában

Ignotus Pálnak

Mindent, mi nem ennivaló,
megrágtam és kiköptem.
Magamtól tudom, mi a jó
s hogy egyremegy, szappangolyó,
vagy égbolt van fölöttem.

És tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat.

Nem szeretnek a gazdagok,
míg élek ily szegényen.
Szegényeket sem izgatok,
nem állok én vigasznak ott,
ahol szeretni székelyen.

Megalkotom szerelmemet...
Égitesten a lábam:
elindulok az istenek
ellen - a szívem nem remeg -
könnyű, fehér ruhában.
1937. jún.

Ez a vers kb. középen van az 1937 év versei között.

Négy versszak, háromban szabályos abaab rímek, melyek megmaradnak az utolsó versszakban is, de itt már tisztarím formájuk módosul.

Az első versszakban a gyermekből kinövő lélek ismeretrágása, a gyerekkori mindet megrágástól a felnőtté válás során az élet dolgainak megtapasztalása, megrágása, és használhatatlanságuk miatt kiköpésére, elutasítására utal, a gondolatsor végén pont van, tehát ezt közli és lezárja. A folytatásban a „Magamtól tudom, hogy mi a jó” az előzőek tapasztalása utáni tudást is jelentheti, de mivel JA verseiben többször utal önmagával kapcsolatban az állati lét felé, az ösztönlény felé, itt akár azt a nem tanulható, kollektív, vagy ösztönös tudást is

jelentheti, ami az állati létben az ehető és mérgező dolgok közt különbséget tud tenni. A versszak további részében az önmaga feletti dimenzió lényegteleniségére utal, szinte leértékeli, (korábban sokszor a csillagmindenséggel, a végtelen űrrel [mint anyahiánnyal] jellemezte az ég végtelenjét), ám itt szinte az anyagi világ egységében előforduló formák elhelyezkedésének módjára, és szinte hányavetin jegyzi meg. „.... egyremegy, szappangolyó, / vagy égbolt van fölöttem.”

Az első versszak indításában már a gyerekkor felismeréseit idézi fel, a második versszakban az „És tudom...” kezdettel, épp az „és” kezdettel az előzőnek folytatásaként, tudásként, felismert dologként közli, hogy a gyermekkor, majd később a felnőtt élet boldogsága is a játékok (gyermekkorban a gyerekjátékok), felnőttként a felnőttek sikeres szerepjátékainak a következménye a boldogság. „Én sok játékot ismerek” – mondja, s ezt a sort egyes versmondók gyakran ki szokták emelni, mintegy önálló mondatként értelmezve – mégsem tekinthető annak, a sor végén nem is töri meg a gondolatot József Attila, hiszen nem pont, hanem vessző jön. A játékok ismeretének következményeit is levezeti, a játék folyamata után valami más jön; ismerhet bár sok játékot (szerepjátékok, szerepek: gyerek, felnőtt, férfi, költő, szerelmes, stb. – és az ezekkel járó szerepfeszültség...), mégis, ha a játék (szerep) épp véget ér, vagy szünetel, (nincs ideírva, hogy a játéknak vége, hanem a szövegből következik a következmény), tehát a szerep-játék után valami olyan következik, ami nem történt meg: „és megmarad a látszat” – minden szereplő a maga szempontjából láthatja a történet, a játékot, már nem is az, ami eredetileg volt, hanem az egyének emlékei által átirított valami, a látszat van/marad csak meg belőle.

A harmadik versszakban két ténymegállapítás van, melyek azonban még sok mást is mondanak a pusztá tényeknél. Az egyik tény: a gazdagok nem szeretik a szegényeket, itt a költőt nem szeretik, mert szegény. A másik, a szegényekkel való kapcsolata, akiknek a szintén szegény költő (művész) nem tud mit adni. „Nem szeretnek a gazdagok, / míg élek ily szegényen.” – JA életének során számtalan alkalma volt megtapasztalni, hogy a gazdagok szeretetéből nem jut annak, aki nem tartozik közéjük. A közeg, ahol József Attila él, a társadalom rétegei közötti átjárást nem szívesen fogadja, aki mégis kitör belőle, az hatalmas szellemi, fizikai áldozatok árán tudja ezt elérni. Ott áll már több szegénységből jött és művészetével kiemelkedett alak József Attila ismereteiben, akik bár eljutottak a gazdagnak nevezhető állapotba (ténylegesen anyagi, vagy művészi gazdagságban), mégsem lettek tőle boldogok. Semmi nem biztosíthatja József Attilát, hogy neki ez valaha sikerül; sem az szellemi meggazdagodás ténye (ami valójában létezik: élete során csak ez van, a költői tehetség), sem az, hogy ha sok pénz lesz, vagyis hétköznapi értelemben gazdag lesz, akkor elnyeri a gazdagok

szeretetét... A másik állítás, a szegényekkel való kapcsolat lehetősége. Szörnyű a megállapítás: „nem állok én vigasznak ott, / ahol szeretni székelyen.” – és ez a szörnyűség nem a vigasznak állás szükségességét, mások igényének hiányát jelzi. Valami olyat mond, ami akkor (de ma is) jellemző a társadalom szegényeire: a közülük kitört és tanult, vagy csupán jóindulatú vigasztalóra nincs szükség; ahol a szeretet léte/kimutatása székelyen (talán mert gyengeség jele), ott valami visszavonhatatlanul torzulásnak indul; a szegénység kiöli rengeteg emberből azt a képességet, hogy vigaszt tudjon elfogadni, a lelki vigaszt hiába is adná a költő, mert a szegényeknek (de ezt József Attila maga is jól tudja), bizonyos helyzetekben a vigasz épp az étel, a meleg ruha, mert ezek nélkül a lélek megkérgesedik, és csak a túlélésre gondol, nem holmi lelki vigasztalásra. Ahogy az első versszakban a minden megrágására és az elfogadhatatlan kiköpésére utal „mi nem ennivaló”, úgy tudja azt is, hogy az ő vigasza itt mit sem ér: „Magamtól tudom, mi a jó”, a szegényeknek nem a verbális vigasz a jó, amire szükségük lenne, abban maga József Attila is székelyen (anyagi többlet, melyből adhatna). Ezért nem tud nekik segíteni kenyér híján a hit és a prédikáció sem... Elvész a szeretet kimutatása, a játékok közt valahol a székelyenni valók közé kerül „ahol szeretni székelyen”, ott a látszat van csupán, amelyet valamely érdekek/szükség miatt fenn kell tartani. [Fenn kell tartani?...] (a mai nincsteleneket vajon kis szereti? ki vinne az utcán, a téren élő, padon alvó [József Attila is aludt nyári éjszakákon parkban, padon...] hajléktalannak ennivalót, beengedné-e a lakásába mosakodni, stb... – míg napjaink nincstelenné válásának szinte „ismétlődő” kora/jelene be nem következett, aligha van/volt érthető a teljesen nincstelen kifejezés...)

A negyedik versszakban felülemelkedik az eddigieken, de felülemelkedik korábbi más verseiben történt megállapításokon is. Alkot, érzést alkot, melyről nem lehet tudni, hogy a nő iránti szerelem, vagy a gyermek anyja iránti szerelme, vagy a világmindenség egységének szeretet/szerelme. [vajon élő emberi lény képes-e ezt a kritériumot teljesíteni? Mint szerelmi társ, stb.] József Attila maga alkotja meg, önmagának, olyan léptékkal mérve, hogy a biztos pont, ahonnan kiindul, nem holmi közönséges küszöb, vagy kapu; „Égítesten a lábam” – csak egy ilyen nagyságrendű pontja lehet a csillagmindenségnek az, ahonnan elindul, biztosan elindul, mert nem tesz hozzá semmi olyat, ami ezt az indulást bármiben visszatartathatná: „elindulok az istenek /ellen”. Az/azok ellen, akik a világot ilyenre teremtették, akik akár az emberarcúak lehetnek, akik szabad akaratukkal az isteni képmásra teremtett magukat és társaikat ilyen életre kárhoztatják „ahol szeretni székelyen”, s ebben az ellen-indulásban már semmitől nem fél, nem szorong, mindennel leszámolt „a szívem nem remeg” – ott van már a letisztult tudás:

„Magamtól tudom mi a jó”, s ennek birtokában számot vetve saját és mások helyzetével (a korral, amiben él, s korának emberszereplőivel) megpróbál harcolni valamiért, valami ellen, mely neki nem hozott boldogságot, de még a hétköznapi viszonylagos anyagi-emberi biztonságát sem. Rendkívül összegző az egész vers, az utolsó sor azonban a pusztulás lehetőségét is számba veszi. Mivel már mindent tud, a könnyű fehér ruha a biztos ponton álló, szerelmét megalkotott, mindenre elszánt, a tisztán induló harcos ruhája (is) lehet, de lehet a gyász színe is, mintegy a halálra felkészülve, annak lehetőségét sem kizárva indul. Vajon valóban a fizikai megsemmisülés felé menne? Vagy olyan harcra utal, ahol vagy sikeres költő lesz, és az égitestről olyan lökéssel tud elrugaszkodni, mely meghozza számára a költői elismerés mellett az anyagi biztonságot, vagy?... vagy a költészetet letéve közönséges halandóként él, ahol a fehér ruha a mindennapi megélés gondjaihoz való alkalmazkodás gyászának sugallata, és nem az élet tényleges végének gyászruhája?

A vers négy szakasza a felnőtt férfi metaforikus gondolatformálása, az első és az utolsó versszak akár közvetlenül egymás után is következhetne. A szappangolyótól (apja emlékének bepillanása? a szappan, mint a szappanfőző munkás fiának apja emlékét idéző tisztítószer, vagy csak úgy épp felmerülő szó... vagy mindegy, hogy mit ír, mert mindegy, mi az, amitől elindul a távlat, a távolságot adja meg a től-ig) ugyan rendkívüli lépték az égitesten való fix pont, ám József Attila számára az egységes világegyetemben szabad a mozgás...

(Majd csöndbe fagynak a dalok...)

Majd csöndbe fagynak a dalok,
a hősiség eloldalog,
irgalmat kérnek a balog
és kapzsi szenvedélyek.
Ugye jobb, hogyha nem csalog?
És mert én úgyis meghalok,
azt se kívánd, hogy éljek.
1937. jún.

A *Majd...* és *Kiknek adtam a boldogot...* (melyből a *Majd* „lett”) előtt ez a vers hasonló hangulatú, közel azonos témájú. Szabad asszociációk hatására jött létre ez a vers is, „irgalmat kérnek a balog / és kapzsi szenvedélyek.” Miféle irgalomra van itt szükség? A gyermekkor elmúltával a múlt „halott” idő lesz, még akkor is, ha az emlékekben él. Ebben a gondolatsorban a töprengőnek különböző szélsőséges gondolatai vannak, az „És mert én úgyis meghalok, / azt se kívánd, hogy éljek.” irreális, általában a meghalás tudata minden felnőtt emberben ott van, a mindeneken tovább élés lehetetlensége szintén.

József Attila töpreng, verset ír, inkább irkálgat.... Életének felét már leélte, ezt valószínűleg tudja, hatással lehet ezekre a versekre ez a gondolat.

Nem tartom kidolgozott és befejezett versnek ezeket a darabokat; csak arra alkalmasak, hogy József Attila mindenároni halálvágyát lehessen igazolni velük.

Az eztán/ezek után következő versben, a *Gyönyörűt láttam* címűben nyoma sincs ilyen gondolatoknak(!)

Majd...

[József Attila összes versei, Bp., 1992,
Századvég Könyvkiadó

A kritikai kiadásra épül]

Majd eljön értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
És elmulik szívem szerelme.
A hűség is eloldalog.
A csöndbe térnek a dalok,
kitágul, mint az űr, az elme.
Kitetszik, hogy üres dolog
s mint világ visszája, bolyog
bennem a lélek, a lét türelme.
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok.
S majd összeszedi a halott,
ki élt, ki dajkált énekelve.
1937. jún.

(Kiknek adtam a boldogot...)

[József Attila összes versei, Bp., 1954,
Szépirodalmi Könyvkiadó]

Kiknek adtam a boldogot,
alvó arcukról éjjelente,
mint a viharba került lepke,
elrántatnak a mosolyok.
Mert eljön értem a halott,
ki szült, ki dajkált énekelve.
Kitágul, mint az űr, az elme.
A csöndbe térnek a dalok.
A hűség is eloldalog
és elmulik szívem szerelme.
Kitetszik, mily üres dolog,
mily világ visszája bolyog
bennem, mint lélek, a lét türelme.
Széthull a testem, mint a kelme,
mit összerágtak a molyok.
[Változata a Majd....]

A *Majd* című vers a legújabb kritikai kiadás szerint az időrendi sorrend darabja, mely a (Kiknek adtam a boldogot...) változataként van jelölve, hangulatában sokkal negatívabb hatású, mint kibővített változata. A sorok felcserélése nem hozza azt a hatást, amit az (általam) eredetinek tekinthető vers. Olyan ez az átszabás, mintha direkt arra a törekvésre szánták volna, hogy a lehető legrosszabbat sugallja a befejezése...

A „Kiknek adtam a boldogot” egy szerep működését mutatja, a családtagét, a költőtársét, stb.

Mindkét versben azonos szavakkal van felsorolva az én és világ kapcsolata, „Kitetszik, mily üres dolog, / mily világ visszája bolyog / bennem, mint lélek, a lét türelme” egyforma mindkét változatban. A „lélek, a lét türelme” azonban pozitív, bár itt a világ visszájaként, tükröképeként említi (az önmagába való visszatükrözés más kapcsolatokkal több versében előfordul.)

Gyönyörút láttam

Gyönyörút láttam, édeset,
elképzelttem egy gyenge rózsát.
Elbáméskodtam s rám esett,
mint nagy darab kő, a valóság.

Ám ez a kő is képletes.
A legjobb, ha mindent kimondok.
Igy oktatnak ügyeletes
és tanulságos napi gondok.

Lám, ösztönöm helyes nyomon
járt, amikor bejött az ember.
"Kikapcsolja a villanyom" -
ez zúgott bennem, mint a tenger.

A kés ott volt az asztalon
- éppen a ceruzám hegyeztem -
ha ezt az embert leszurom,
tudom, mindennel kiegyeztem.

El voltam keseredve. Hát.
Minden sötét és szomorú lesz.
Állat védheti otthonát;
hanem másfajta háború ez.

Fegyvert ragadni gyengeség:
megöl az ellenség és megver
s elszáll rólam a kedves ég.
Jogállamban a pénz a fegyver.

A hadviselés itt ma más.
A hős a kardot ki se rántja.
Bankó a bombarobbanás
s mint fillér, száll szét a szilánkja.

Igy okoskodtam s jónapot
kivánva elhúzódtam oldalt
s este a nyájas csillagok
rámnevettek a teli holddal.
1937. júl.

Szokásos nap, ahol elképzelni, elbáméskodni lehet, aminek kellemes képét, hangulatát megszakítja a díjbeszedő érkezése. Hétköznapi gondjai vannak József Attilának – mióta a Szántó Judit-féle gondoskodás megszűnt, neki kell ügyelnie a számláira, a hétköznapi élet szürke történéseit kénytelen követni. Az elkeseredés érthető, nincs pénze, mégis a felmerülő lehetőség, „ezt az embert leszurom, / tudom, mindennel kiegyeztem” képzelgő és gyerekes, hiszen jól tudja, hogy a törvény lesújt, ha megteszi. A helyzet tudomásul vétele, a gazdasági mechanizmus gondolatai és a helyzet tudomásul vétele után visszazökken a nyájas csillagok képhez, melynek hangulata semmi levertséget nem jelent: „rámnevettek a teli holddal”.

Megjegyzem: ez a vers a *Tudod, hogy nincs bocsánat* utáni (!), a helyzet változatlan: akkor sem volt kenyérkereső munkája, most sincs, semmi világvége, önmaga-vége marcangolás nincs benne.

„Költőnk és kora”

Hatvany Bertalannak

Ime, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen
címe: „Költőnk és Kora”.
Ugy szálllong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora...

Hatvany Bertalan hosszú ideig volt emberi és anyagi támogatója József Attilának, e vers írása idején ő fedezi a Siesta-beli tartózkodást (teljes ellátást [melyben még a levelezés is benne van], valamint az ápolónő díját, aki József Attilához volt

beosztva). A *Szép Szó* várja a következő József Attila-verset, a költő állapotának javulását szintén.

Kemény vers készül, az írás folyamatában azonban a K betűkre építhető keménység, keménykedés a címre korlátozódik. A kezdés első négy sora szinte a kézirat asztalra dobásával ér fel, mintha letenné, lecsapná a verset, hogy: na tessék, itt van, megmutatom, mit tudok. Aztán el is tűnik ez a szándék, megjelenik a jellegzetes József Attila-i gondolat: „Ugy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora...” – az a por, ami egyszerre semmi és valami, a költemény része.

Ugy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág;
ahogy zúg a lomb, a tenger,
ahogy vonítanak éjjel
a kutyák...

Ennek a semminek sok alakja van, az elérhetetlen távoli hiányokat jelentő űr, és az egészen hétköznapi környezet mind beletartozik. A semmi soha nem semmi, abban vagy legalább valaminek a pora van, vagy az a valami maga világ, lebontva a hétköznapi részeiig; látvány- és hangingereivel együtt.

Én a széken, az a földön
és a Föld a Nap alatt,
a naprendszer meg a börtön
csillagzatokkal halad -
mindenség a semmiségbe',
mint fordítva, bennem épp e
gondolat...

Az egészen kicsitől indul tovább a kozmoszba: „Én a széken, az a földön / és a Föld a Nap alatt”. A csillagzatok börtönként viselkednek, ahogy az egész lét valahova tartozása is kötött; „mindenség a semmiségbe', / mint fordítva, bennem épp e / gondolat...” a semmitől a mindenig jut el, és a mindentől vissza a semmibe. A gondolat képes megtenni ennek a fordítottját: azaz a semmiből a mindenségbe jutni – a teremtő, gondolkodó ember különleges képességei határtalanok.

Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Úrhöz szállna, fönn.
Mint léggömböt kosarához,
a testemhez kötözöm.
Nem való ez, nem is álom,
ugy nevezik, szublimálom
ösztönöm...

Az „Úr a lelkem. Az anyához, / a nagy Úrhöz szállna, fönn. / Mint léggömböt kosarához, / a testemhez kötözöm” egyik úr a másikhoz szállna fönn. De nem száll, hanem szállna. Nem azt írja, hogy fönn száll, csak feltételes módban beszél. A valóságkontroll azonban a saját lelkét a testéhez köti, mely nélkül a léleknek nincs bizonyított léte, érdeke tehát, és túlélésének feltétele, hogy ”a testemhez kötözöm”, azaz megállítom a testnélküli lebegés felé vezető úton, a testet saját súlyával húzza le/vissza a valóságba. A zárásban egyértelmű a pszichoterápia hatása, annak szakszavát használja (az alantas dolgok magasabb, nemesebb szintre való átvitelét jelentené a szublimálás...).

Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.
E világban dolgozol
s benned dolgozik a részvét.
Hiába hazudozol.
Hadd most azt el, hadd most ezt el.
Nézd ez esti fényt az esttel
mint oszol...

Ez egy különleges hatású versszak. Nem lehet tudni, valójában hol a valóság, hol a valós világ; József Attila hova hívja a megszólított személyt, vagy épp önmagát: „Jöjj barátom, jöjj és nézz szét. / E világban dolgozol / s benned dolgozik a részvét.” Mért ne sajnálhatná önmagát, mért ne sajnálhatná őt, magát egy külső szemlélő. A lélek titkaiban van mit szemlélni, elsősorban a személynek, aztán mindenkinek, aki ilyen-olyan úton beleláthat... az „E világban dolgozol” utalhat különleges, belső lélekmunkára, változások okozta krízis belső munkáira a lélekben. De lehet akár egészen hétköznapi értelmű... a „Hiába hazudozol.” kijelentés lehet külső személynek szóló, akinek szavait már nem hiszi el, de önmagának is mondhatja, hiszen az egyéni igazságok, emlékek is aszerint igazak vagy hazugságok, hogy minek a hatására idéződnek fel, példa erre a *Csak most...*

című versben apja életsorsának aktuális megértése, amely azonban csak József Attila szerelmi érzésével átítatva lehet igaz és megértett történet; (ennek következtében az igaz válhat tévessé, vagy épp hazuggá, a megítélések közti beszéd hazudozássá....) A „Hadd most azt el, hadd most ezt el” az ürbe repítő, vagy épp a valósághoz kötő részek arányainak megtalálására biztat, felidézi a tényleges esti tájképet, lerakja a lélek termékeit, a valóságra fordul vissza. A történet önmagával oldódik meg, önmagából kap megoldást: „Nézd ez esti fényt az esttel / mint oszol...”, ezt a „megoldást” más verseiben is alkalmazza.

Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyep és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.
1937. szept.

A tarló, a lanka képe rendkívüli színorgiában vált a piros, a kék között; a véralvadás valós színváltozásait hordozza. A *Jön a vihar* című versben a „nyúl” szó már halmozottan előfordult: „S ameddig ez a lanka nyúl, / a szegény fűszál lekonyúl, / fél, hogy örökre alkonyúl.” – itt a természeti erőket túléli a környezet.

„Sír az apró / gyenge gyep és lekonyúl” itt még nem fűszálról beszél, hanem csak gyenge gyepről. Az alkony sötét foltjait hullafoltoknak nevezi, az alkony megállíthatatlan, hiszen ez az utolsó szava a versnek: „Alkonyul”.

Mégis, ebben az utolsó versszakban, bár eliszonytató is lehet a vér és annak alvadó színeivel, a hullafoltok szó használata olyan, mintha a kezdeti K betűs keménykedést akarná a zárásba belevinni, és bele is viszi. „K betűkkel szól keményen / címe: „Költőnk és Kora.” – mert kemény akar lenni, mint a kor. A vers zárása ehhez a kezdethez alkalmazkodik, az alvadó vér színhatásában, az első négy erősen *lág*y képi sor után a táj boldog halmain mással nem is lehet ezt a rendkívüli és kemény hatást elérni, mint a hullafoltok emlegetésével.

(Az Isten itt állt a hátam mögött...)

Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot

.....
.....

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni, bennem.

Ugy segített, hogy nem segíthetett.
Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
Ahány igazság, annyi szeretet.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.

Gyöngye a testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énvelem a hűség van jelen
az üres űrben tántorgó világon.
1937. okt.

Egyes korábbi megjelenésekben a vers címe: *(Négykézláb másztam)*... volt, az újabb kritikai kiadásban már ezzel a címmel jelentették meg. Az „új” cím és a kezdő sorok, melyeknek nincs meg a versszakot befejező utolsó két sora, a rögtöni, vagy egyértelműbb megértést segítik. A kezdő két sor azonnal a lényegre tér, és mintegy a versben lévő elmélkedést megelőlegező, előre összefoglaló lényeget adja: „Az Isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot” – azaz a nagyon keresett és üdvöztető dolog (személy, érzélem, emberi képmás, stb.) itt van, fel kell ismerni, szemléleten múlik, észreveszi-e az egyén, hiszen „itt állt a hátam mögött” –, írja, ismeri fel József Attila. A továbbiakban az Isten által az embernek, így a költőnek is megadott/megkapott emberi szabad akaratról van szó, (melynek közömbös az egyén, itt épp József Attila Isten-hite [vagy Isten-tagadása szintűgy], van, adva van mindenkinek). A mindennek felett álló lény nem avatkozik bele közvetlenül a létbe, József Attila személyes létének mindennapokkal való küzdelmeibe: „Négykézláb másztam. Álló Istenem /lenézett rám és nem emelt föl engem”, de: „Ez a szabadság adta értenem, / hogy lesz még

erő, lábraállni, bennem.” Majd ezt, minden Isten-hit megvallása nélkül tovább fűzi, ellentétekkel kifejezve: „Ugy segített, hogy nem segíthetett”, a segített-nem segíthetett után minden sorban egyik dolog ütközik a másikkal. Az Isten materializálhatatlan, „Lehetett láng, de nem lehetett hamva”, kézzel fogható jelenléte nincs, a ráfelelő rímes sor az „Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra” azonban nem lemondó hangulatú.

Az utolsó versszakban felsejlik ismét a Flóra-szerelem, vagy épp a szerelem, a párra való várás. Az első két sor után ez a lezárás a szokásos verstémákhoz való visszatéréshez hasonlít. Elhangzott már: „hogy lesz még erő, lábraállni, bennem”, és az „Ahány igazság, annyi szeretet. / Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.”, eztán már következhet az egyén saját jövőképének/bizakodásának megfogalmazása az utolsó versszakban.

Az Isten itt állt a hátam mögött... az istenes versekből az utolsó. Hangulata, kirezgése az ez évben írt két másik vers után az egyén gyötrődéseit már nem emlegeti föl felfokozott formában, nem könyörög, tényként állapítja meg az Isten korábban még fel nem ismert jelenlétét, lezáráson áthallatszó szerelmi érzésben pozitív kicsengésű. A vers keletkezésének dátumozása nagyon fontos(!)

(Le vagyok győzve...)

Le vagyok győzve, (győzelem ha van)
de nincs, akinek megadjam magam.
Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról.

Szurkálnak, óvnak tudós orvosok,
írnak is nékem, én hát olvasok.
S „dolgozom”, imhol e papírhalom -
a működésben van a nyugalom.

Én állat volnék és szégyentelen,
nélkületek, kik játszottok velem -
Köztetek lettem bolond, én a véges.
Ember vagyok, így vagyok nevetséges.
1937. okt.

A Siestában írta József Attila ezt a verset. Az indításban olyan viszonylagos dolgot fogalmaz meg, melynek harcát, győzelmét, legyőzöttségét csak ő érzi. Külső ellenség gyakorlatilag nincs, ami ennek tekinthető, az az ő életének folyama, mely ebben az évben vált számára tarthatatlanná és élehetlenné, illetve 1937-ben már másodszer gyűlt össze és uralta el az az elszánás, amely évek óta lassan, de folyamatosan jelen volt gondolataiban: fel kell adni a költészetet, más megélhetés után kell nézni. Felnőtt férfiként kell megállnia a lábán. Ezt mintegy betetőzte és siettetette a Flóra-szerelem. Ennek a krízisnek az egyik verse a *Le vagyok győzve...* Valóban, elszakadt korábbi életvitelétől, a szanatóriumban egy meghatározott rend szerint zajlik az élet, éjszaka aludni kell/kéne, bár ez csak nyugtatóval lehetséges, esetleg azzal sem. A világ mit sem tud József Attiláról. Ha betegsége kiderül, abból legfeljebb újsághír lesz. A realitás legyőzte előző életformáját, de valóban nincs, akinek ténylegesen meg kéne adnia magát, fogynak körülöle a társak, csak a valóban hozzá tartozók kísérik figyelemmel sorsa alakulását.

A kezelésre való utalásban van némi vádféle, a „tudós orvosok” mögött érteni valami mást, talán nem is annyira tudósok ezek az orvosok, ha ő, a költő, nem bír meggyógyulni, de mégis tesznek valamit, óvják, és munkára, írásra biztatják (látogatóba jövő barátai is ezt teszik). Ebben a versszakban mint a hinta, játékosan leng a két középső sor üteme: „írnak is nekem, én hát olvasok. / S „dolgozom”, imhol e papírhalom” – s ebben a lengő ütemben megjelenik a munka, vagy az annak látszó papírhalom; s utána megfogalmazza azt a lényegyet, mely szerint a természet és maga az ember is így kell, hogy tegyen „a működésben van a nyugalom” – vagyis a rendszeres életben, a kigyakorolt működési formákban (a reggel a reggel, amikor a munka kezdődik; az éjjel az amikor aludni kell és álmodni [„Mért nem éjszaka álmodtál?” *Karóval jöttél...*])

A zárásban a társak, az elmaradt személyek nélküli szerepjátékok miatt minősíti magát: „Én állat volnék és szégyentelen, / nélkületek, kik játszottok velem” – ezek a játszások azonban kölcsönösek voltak, hiszen a *Könnyű, fehér ruhában* épp erre hivatkozik: „És tudom, mint a kisgyerek, / csak az boldog, ki játszhat. / Én sok játékot ismerek”. A „köztetek lettem bolond, én a véges” ezekhez a közös szerepjátékokhoz kapcsolódik, melyben József Attila a „csak az boldog, ki játszhat” tudatával vett részt. Vajon ezekbe a *játékokba* hogy fért bele, hogy fért meg az őt körülvevőknek az a szerepe/ráhagyása, hogy a *Curriculum vitae*-vel hagyták munkát keresni, mely egy költői önvallomásnak ragyogóan megfelel, de semmilyen korban ilyen életfeltárással munkához jutni nem lehet és lehetett (tudom, József Attila korában mások voltak az önéletrajz kitételei, de... [!]) –

ezek után teljesen érthető a záró-sor: „Ember vagyok, így vagyok nevetséges” kijelentése.

(Talán eltűnök hirtelen...)

Talán eltűnök hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom.
Elpazaroltam mindenem,
amiről számot kéne adnom.

Eltűntek az értékek, ami volt, és most nincs, „akár az erdőben a vadnyom” – ami addig értékes a vadásznak, míg el nem tűnik, de ez az eltűnés a vad életben maradását jelenti (a vadász nem szafarira megy állatot nézni, ő vadat akarna elejteni...). Az eltűnés és a megmaradás közt ellentét van, mégis benne van, beleértődik a sorokba. Nincs miről számot adni, az mind megszűnt, „amiről számot kéne adnom”, írja.

Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön szárítottam.
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.

Korán vájta belém fogát
a vágy, mely idegenbe tévedt.
Most rezge megbánás fog át:
várhattam volna még tíz évet.

Dacból se fogtam föl soha
értelmét az anyai szónak.
Majd árva lettem, mostoha
s kiröhögtem az oktatómat.

Három szakaszban sorolja föl –, aminek tudására részben a pszichoanalízisből tett szert –, s amiket már korábban bűnként, a *bűn*-ként is versbe emelt. Majdnem teljes életútját tömöríti itt össze, az ezzel kapcsolatos bánat, megbánás, dackor, árvaság és képzési sikertelenségeket.

Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.
1937. nov.

Az idő relativitása, az ifjúság személete „Ifjúságom, e zöld vadont / szabadnak hittem és öröknek” – a gyorsan elszálló évek, a korosodás, az újraélhetetlen idő, és a közben felismert külső és belső gátak (én, társadalom, egyéni kapcsolatok gátjai) együttesének egybefoglalása.

Félidőn túl van; „a száraz ágak hogy zörögnek” – az elmúlt életek és az elvesztegetett fiatalságra való utalás, ami akkor fontos volt, most csak száraz ág az emlékekben.

(Drága barátaim...)

Drága barátaim, kik gondoltok még a bolonddal
nektek irok most, innen, a tűzhely oldala mellől,
ahova húzódtam melegedni s emlékezni reátok.
Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével
bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság.
Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva
rám, aki köztetek éltem s akit ti szerettetek egykor.
1937. nov.

A „Drága barátaim” mind távol vannak, és a betegség előtti napokban még körötte voltak –, Bányai László említi a barátokat könyvében, akik főleg a kávéház asztalainál voltak barátok... – aztán már csak a közvetlenebbnek mondható barátok maradtak, azok is november végén a fővárosban vannak. Ezek a barátságok egyszerre valósak, és mégsem azok; van bennük a barátságon túl művészi, emberi érdek, amit időnként József Attila maga is érez...

Ez a vers egy felnőtté érő/érett, helyzetével tisztában levő férfi gondolatsora, aki öregemberesen ír, a vidéki szegénység tűzhelye (nem kályha!) melletti melegedés közben, vagy annak a melegedésnek a felidézésével. Itt van ismét a mérhetetlen kiszolgáltatott szegénység („örülj, itt van egy puha párna, / hajtsd le szépen a fejedet” – *Karóval jöttél...*), amiben testvéreivel van, amiben lennie kell, nincs számára jelenleg más befogadó személy. A külső fizikai hatások ismerősek, az

este, a hideg, a sorokkal kifejezett emlékeztetés, vagy panasz mégis old valamit ebből a szomorúságból: „Mert hiszen összevegyült a novemberi est hidegével / bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság.” De: lassúdan alig oldódó. Nem azt írja, hogy semmit nem oldódó. Feltételezi, hogy szerették, és emlékezni fognak rá felszólítása hatására, s azt is, hogy nem kinevetik, mikor „gondoltok még a bolonddal”, jelentheti ez a társaság-központja típusú viselkedését, de azt is, hogy ez a bolond nem csupán a lélek megbolondulása, hanem az életvitel miatti hiábavalóságok, az átléphetetlen társadalmi okok miatti bolondsága... ami (még) nem elmebaj, de bolond az, aki csak azért is a költészetnél marad, és nem az átlagos életnél/életmódnál...

(Karóval jöttél...)

Melyik volt előbb? Ez? Vagy az *Ime, hát meggletem hazámat?*

Mivel a két verset akkor írta, mikor halála előtt kb. egy héttel Flórát várta, hogy munkát mutasson fel. Flóra ezeknek a verseknek a kéziratát a látogatás után Pesten a kiadóba bevitte.

Mennyivel másabb a kicsengés, ha ennek a versnek az utolsó sorait értem az utolsó vers utolsó sorainak...

Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz,

Önmagához beszél, de beszélhet épp hasonló sorsú, vagy a József Attila sorsát átélő olvasóhoz; önnön e világra érkezését támadásnak ítéli meg (szüleinek ő volt a hatodik megszületett és harmadik élve maradt gyereke. „Hat gyerek született házasságukból, de az első három kicsi korában meghalt. Ezek közül kettő fiú volt” [József Jolán: *József Attila élete*, Bp., 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó] Apja nagyon várta a fiú érkezését – mégis elhagyja később családját és nagyon várt fiát...–, de vajon a szegénységben mennyire volt szükség még egy gyermekre, akit el kell látni, aki enni kér?...)

A „feleseltél a másvilággal” nem csupán vallásosságának nem létét (szándékosan írtam nem létet és nem mást), Isten-tagadását sejteti, de azt a lelki esékenységet is, melyben a szegénységtől megnyomorítva él, ahol a hit gyakran addig tart, amíg a kenyér (a mai legszegényebb rétegekben is így van). Eztán már a magát

megkeményítő gorombaság jön... jöhet... („most érted: ... / /mért káromkodik mindig a kondás.” *Reggeli fény*)

A népmesei hőskökhöz hasonló vágya, ígérete: „aranyat ígértél nagy zsákkal”, s ennek az ígéretnek a be nem válthatósága: „anyádnak és most itt csücsülsz / mint fák tövében a bolondgomba”, azaz a feleslegesen ígértél, és véletlen, kéréstlen az ittléted.

mint fák tövében a bolondgomba
(így van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a Hét Toronyba
és már sohasem menekülsz.

„...be vagy zárva a Hét Toronyba / és már sohasem menekülsz.” – önmaga és a társadalom egyszerre képezi ezt a Hét Tornyt, (akár a mesék tornyai, akár Gárdonyi Géza *Egri csillagok*-jának törökországi börtöne, ahonnan nincs menekvés, bár élni még lehet benne...)

A következő szakaszokban felsorolja hibás cselekedeteit, mindazt, amin már nem lehet változtatni, aminek megélt idejét, játszmarendszerét nem lehet újrajátszani, legfeljebb felróni önmagának. Ebben az életvitel-sorsban, és ezekben a külső körülményekben a csúcs a: „híres vagy, hogyha ezt akartad”, amire azonnal rá is felel: „S hány hét a világ? Te bolond.” Ez a bolond kijelentése önmagáról többször előfordul még, így a *Drága barátaim...* című versben is.

Tejfoggal kőbe mért haraptál?
Mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?

Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.

Szerettél? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki üzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győződ,
se késed nincs, se kenyered.

Eztán folytatódik, mert nem bír elszakadni tőle (ahogy a két ápolónője is elmondta a kiemelt riportok szövegében) önmaga sorsának felemlegetése, melynek epizódjai egyenként is egy-egy krízis-helyzetet idéznek tömörített, a versnek megfelelő formában. Ezek a leírt állítások egymással ellentétes hatásúak, a kört itt is befutja gondolatilag, és eljut ugyanoda, csak más szavakkal: „se késed nincs, se kenyered.” Ez van. Ez tény. Nem újság, mindig ez volt élete során. Ami ezen túl van, az a rendkívüli tehetsége, mellyel sem kést, sem kenyeret nem tudott szerezni.

Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, itt van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet.
1937. okt.

Ismét megjelenik, visszafordul a gondolatsor a helyzetét mutató hét toronyhoz: „Be vagy a Hét Toronyba zárva” – ez a jelen megváltoztathatatlan állapota. Itt valahogy el lehet élni, a szegénység oly ismert szűkös viszonyaiban: „örülj, ha jut tüzelőfára, / örülj, itt van egy puha párna, / hajtsd le szépen a fejedet.” Ez a lezárás nem halálba utasítja önmagát. A sorssal, a megváltoztathatatlan szegénységgel, az osztályból való kitörhetetlenséggel való... mi is? megalkuvás? Inkább a helyzetbe való belenyugvásra felszólítás, rábeszélés.

Amit e vers értelmezése elején írtam: Melyik volt előbb? Ez? Vagy az *Ime, hát megleltem hazámat?* (l. fentebb...)

(Ime, hát megleltem hazámat...)

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölém,
ha eltemet, ki eltemet.

A krisztusi szenvedés rámutatása/áthallás, helyzetének felismerésére. Az „Asszony, íme a te fiad”, Íme a te anyád” – bibliai áthallása a halál és az

újjászületés közötti időintervallumban. A költőnek el kell múltnia, meg kell semmisülnie, hogy életben maradjon a hétköznapi férfi.

Rámutat. „Ime”, a továbbiakban is, változó, de önmagáról és helyzetéről szóló mondanivalója is végig rámutatás arra, amiben él. Az „Ime, hát megelétem hazámat” inkább a haza dolgainak és saját életének megeléését jelentheti, hiszen eddig is ebben a hazában élt, a „megelétem”, mint befejezettség a külső objektív társadalmi dolgok, és saját maga viszonyára utalhat. Az utolsó sor mögött azonban sokrétű értelmezés lehet, a „ha eltemet, ki eltemet” a mélyszegények eltemetésének anyagi vonzataira utalhat (ahol a koporsót csupán négy deszka összeszegezése adja), és a *ki*, a családot, barátokat, a település tisztségviselőit jelentheti, de azt is, ahogy az oktatási bonctermekekbe kerül (előtte hatalmas formalinnal töltött tartályokba tárolják), akit nincs az a *ki*, aki eltemeti...

E föld befogad, mint a persely.
Mert nem kell (mily sajnálatos!)
a háborúból visszamaradt
húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe vésve
a szép szó áll, hogy új világ,
jog, föld. - Törvényünk háborús még
s szebbek az arany karikák.

Ez a két versszak a kort értelmezi, a korra mutat rá, de betétszerű, kibeszél a versből, a vashatos felemlegetésével (a háború ugyan már rég volt, az utána való nyomort József Attila családja átélte), az elértéktelenedő pénzhez hasonlítja önmagát, aki úgy kerül a földbe, akinek léte úgy nem tűnik fel, ha eltemetik, mint a perselybe hulló vashatosé. Költősége nem hozott várt emberi és anyagi sikert, csak a „híres vagy, híres vagy, hogyha ezt akartad”-ot, (*Karóval jöttél...*). Majd a többször és több versben alkalmazott kollektív de bizakodó kép villan fel, még akkor is bizakodónak hat, ha már nem kell senkinek jelenleg, de benne van: „a szép szó áll, hogy új világ / jog, föld...” – jelene Európájában az ordas eszmék közt valóban „szebbek az arany karikák”.

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.

Igy éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

A vágyott társaktól való elutasítás, hárítás jelenik meg a következő két szakaszban. „Igy éltem s voltam én hiába, / megállapíthatom magam” – megállapíthatja, és meg is állapítja a tényt, ő maga állapítja meg, de egyben önmagát is ebben a helyzetben.

Mióta éltem, forgószeiben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.

Ez a versszak áthallás helyzetét többször korábban összefoglaló versekkel. A forgószei az életútjának sodrása, ahol segítség nélkül, vagy sokszor segítséggel, de a „próbáltam állni helyemen” valahogy volt, ment. A „Nagy nevetség, hogy nem vétettem / többet, mint vétettek nekem.” utalás saját elszenvedett vereségeire, és az ezekre való reakcióira utal.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot,
már végképp másoknak remél.
1937. nov.

A befejezés negatívítása nem reális. Flórának írja ezt a verset, aki november végén Szárszón meglátogatta, hogy a nő lássa: dolgozik. Az itt évszakosan felsorolt idő a lefelé menő év, és a családról való lemondás nem végleges. A végképp szó ezt a végső lemondást sugallja, ám ekkor épp a Flórával való házasságra készül, József Attila ezért itt nem a valós helyzetet mutatja.

A vers összefoglaló, mely tömöríti az életút részleteit a jelen helyzettel.

A november végi Flóra-látogatás és a haláleset között egy hét telt el, vagyis az ahhoz képest számolt nyolcadik nap estéjén halt meg József Attila.

*

A József Attila életéről testvérei, kortársai, barátai által írt könyvekből kiemeltek, a visszaemlékező epizódok, a halálával kapcsolatos egyéb információk egyetlen összeállításával igyekeztem egy olyan szemléletet bemutatni, mely azt bizonyítja, hogy József Attila halála nem volt öngyilkosság. Az 1937-es év verseinek ilyen szempontból való értelmezése – az, hogy a verseket úgy tekintem, hogy azok mit mondanak, ha a költő halálát nem firtatom –, annál a megállapításnál érnek véget ismét, hogy József Attila halála véletlen baleset volt.

Az öngyilkossággal való fenyegetőzés, pont a gyakorisága miatt vált komolytalanná. József Attila a felemlgetett számtalannak tűnő kijelentés és kísérlet mellett, vagy épp ellenére elutasította az öngyilkosságot. Ő maga nem is követett el olyan szintű kísérletet, amellyel hosszabb kórházi kezelésbe, elmeosztályra került volna tette után. Szántó Judit öngyilkossági kísérlete, mely minden fenyegetőzés nélküli volt, ahol magának a költőnek is tevőlegesen kellett cselekedni a nő életének megtartása érdekében; elfogadhatatlan volt számára, a felbomlóban lévő kapcsolatot már nem tudta Judit öngyilkossági kísérlete rendezni (vajon hogyan várt volna el bármilyen rendeződést József Attila önmaga szóbeli fenyegetőzései, kísérletei után, hisz láthatóan itt sem oldott meg semmit a valódi szándékú öngyilkossági kísérlet.). Magát a befejezett öngyilkosságot sem tudta elfogadni, a *Meghalt Juhász Gyula* c versben kívülről szemléli a bekövetkezett tény; egyik töredékében próbál más hangon fordulni költőtársa halálához, de az nem megy, azt nem tudja kifejtetni, befejezni, valószínűleg a belül meglévő önvédelem és elutasítás miatt, így az a vers töredék maradt.

Akik verseket, költők életműveit értelmezik, nem biztos, hogy maguk is írnak verset, ha igen, azzal a versírás folyamatát saját magukon tanulmányozhatják, a sűrítés, az egyéni élet hatásainak versben való megjelenítésével/ben, sokat és másként érthetnek meg, mint vers-nem-író társaik.

Az 1936-os és 37-es évben a költő lassan lelkileg is kezdett felnőtt férfivé válni, bár ez a felnőtté válás sohasem fejeződött be, (az 1935-ös évek tája átlagéletkorának felét már megélte). Az a krízis, mely az életvitelbeli változtatás szükségessége miatt létrejött, lecsengőben volt. A tehetetlenség, mint viselkedési minta, adott volt, anyjuk (akinek személye és hatása állandóan jelen van) hasonlóan „élte túl” apjuk kilépését életükből.

Gyermekkorától olyan környezetben élt, ahol a naponta változó és bizonytalan lakhatás, előbb az apa, majd az anya hiánya (míg a gondoskodó anya létezett, aki minden erőfeszítésével pénzt akart keresni, és pont ezért alig volt ideje gyermekeivel érzelmileg törődni, stb), az érzelmi kötődések, a felnőtt férfi viselkedésének mintája, ennek hiánya folyamatos. A pszichoterápia hatására is

közeledett a felnőtté váláshoz, ám ez a korabeli formában József Attilának egy idő után már nem hozott tényleges terápiás hasznot.

Zaklatott korban, zaklatott életvitelt élők sorsa volt József Attiláé is, ő azonban társaságban, művésztársai között, a mozgalmi életben, Thomas Mann-nal való találkozása során a felnőtt férfi konvencionális mintái, szerepei szerint viselkedett. Az élet egyéb területein, otthon, egyedül, testvéreivel, sógoraival, szerelmeivel másféle szerepeket töltött be.

József Attilában több alkalommal felmerül már évekkel ez előtt, hogy fel kell adnia a költői mesterséget, és hétköznapi munka, megélhetés után kell néznie. Bányai Lászlónak, Déry Tibornak, Kozmutza Flórának tett ilyen kijelentéseket. De erről volt szó, sőt, erről szólt, ez volt a lényege a pszichoterápiának is, mind Rapaport Samuval, mind később Gyömrői Edittel, egy ideig – hogy a terápiára való járást, az ahhoz való kedvét, annak sikertelenségét mennyire befolyásolta a vele foglalkozók ez irányú hatása, terelése, az nem derült ki. Halála előtti napon még Bak Róbertnek is arról beszél, hogy nem látja értelmét a versírásnak, mással kellene foglalkoznia. Az 1936–37-es évekre az életvitelbeli változtatási szándék olyan szintre került, amikor azt már a valóságban is meg kellett tennie, lépni – nézetem szerint ezeknek a lelki válságoknak ez (is) volt az egyik fő oka. Ez 1937-ben a Flórával való találkozás után felerősödött, a megfelelni vágyás, és a korábbi szándékok egybeesése és a megvalósítás azonban olyan dolog háttérbe kerülését jelentette, vagy épp megfosztotta volna magát tőle, ami egyedüli vagyona és értéke volt: a költői tehetsége.

Verseiben a veszteségérzés folyamatosan jelen van, mert állandóan fenntartja, szinte keringeti az emlékeket a negatív élményekről –, melyek felszakadásában/felszakításában a pszichoterápiának is része van – ennek a lelki szenvedésnek a hatására jött létre verseinek nagy része. Ezek az emlékek letehetetlenek, villanófény-emlékként éli meg élete epizódjait, és csak ezekről, ezekkel kapcsolatos variációkról, ezek hatásáról beszél. Az utolsó versek azonban sorsában, a vele történetek, a korábbi szenvedés és fájdalom után a helyzet tudomásul vételét szólaltatják meg, a villanófényyszerű emlékek lecsillapultak. Az utolsó három vers is ilyen helyzetértékelő, sorsát tudomásul vevő mű.

A Siesta-beli tehetetlenség, majd az onnan való elbocsátás után nem fordult maga ellen. A szanatóriumi kezelés előtt, alatt és utána sem, soha nem volt valódi elmeosztályon, tehát a valódi elmebetegek számára fenntartott korabeli sárga házakban nem szerzett „tapasztalatokat”. A felemlített Benedek István professzor munkatársa, dr. Bak Róbert stigmatizálta végképp József Attilát. Kozmutza Flóra visszaemlékezésiben ezt írja: „... Karinthy Ferenc írta le, hogy New Yorkban, 1968. X. 16-án egy szállóban találkoztak, véletlenül: »... dr. Bakba ütközöm a

liftben. Kövér, szakállas, grandiózus figura. Becipel magához, whiskyvel itat, és hajnalig József Attila-verseket olvas föl. A költő betegségéről mesél, szerinte gyógyíthatatlan pszichopata volt. S avval dicsekszik, hogy Illyés öröla írta a *Lélekbúvár*-t...» Ahogy az Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra könyvéből kiemelt részletnél, itt ismét felteszem a kérdést: Ki volt a betegebb? József Attila vagy az orvosa?

A Kozmutza Flóra által felvett öt Rorschach-kép/teszt/próba értelmezésének kiadása/átadása, és azoknak, valamint József Attila műveinek alapján a egész személyiség értelmezése zárt szakmai területen érdekes kísérlet lehetett (volna), azonban ezek kikerültek a köztudatba, és egyes-egyedül egy felé, az öngyilkosság, mint lehetséges megoldás felé mutattak – kiegészített értelmezésekkel –, melyek az élő József Attilával soha nem kerültek laborkörülmények közt felvételre. Sőt, még a Flóra által felvett öt kép teszt-körülményei sem voltak a szakma szabályainak megfelelően, terápiás környezetben felvéve. Hasonlóan nem a nyilvánosság számára készült a *Szabad ötletek jegyzéke* sem. Ezeknek a szakmai anyagoknak a kikerülése inkább ártott, mint használt a József Attila értelmezéseknek (bár vannak, kik szerint épp ezekkel együtt lehet megérteni az életművet, és az utókornak joga van megtudni, mik vannak ezekben a dokumentumokban [is].)

A visszaemlékezők egymással közös élményekre is utalnak, azokat nagyjából hasonlóan írják le. József Jolán és Kozmutza Flóra könyve végig elkötelezett, de főleg saját véleményük mellett és saját érzelmeik szerint. Flóra egyetlen alkalommal nem írja le, hogy szerelemmel szereti/szerette József Attilát –, mégis elszánta magát a költővel való házasságra. Flóra nem tartotta József Attilát elmebetegnek.

Aki esküvőjére készül, aki a templom, az esketési papírok iránt érdeklődik, akinek barátai munkát ígérnek, és aki maga is azt írja: „...november ... – néhány nappal a halála előtt – Hatvány Bertalannak: »Nektek kellene megállapítanotok, hogy mennyire használhattok engem. Csak most fogok a versíráshoz, talán új verseimen és személyes találkozon megállapíthatjátok.« Mint tudjuk, meg is állapították, hiszen december 2-án meglátogatták.” (Garamvölgyi László: *Hogyan halt meg József Attila*, 169–170. o.), és amit József Jolán is megörökít, József Attila és Bak Róbert beszélgetéséből: „Halála előtt egy nappal, amikor orvosa meglátogatta [Bak R], elpanaszolta néki. „Emlékszik a Szép Szó tördelésére.... Én dolgoztam... Aztán engem tördeltek... Nem megy a munka, nem lehet társ nélkül, egyedül. Csak úgy tudom elképzelni, hogy együtt dolgozunk. Semmi értelme a versírásnak. Valami megfoghatóbbat kellene csinálni.” (József Jolán: *József Attila élete* 258. o.) –, az nem lesz öngyilkos.

A vasúti jegyzőkönyvek egyértelműen a vasúttársaság szempontjából kedvező módon íródtak meg, melyhez a József lányok azonnali kijelentése is hozzájárult öccsükkel kapcsolatban.

József Attilát összesen négy alkalommal temették el/újra. Egyik alkalommal sem történt olyan boncolás, melyet kriminológiával, öngyilkosságokkal, balesetekkel foglalkozó orvos végzett volna el. Így a lehetőség, hogy halálát hivatalból ennek birtokában balesetnek minősítsék, fel sem merült.

Magam részéről, az élethez való ragaszkodás hitében, a kiemelt kortársi, rokoni visszaemlékezések, a neves bűnügyi szakember és mások, valamint saját versértelmezéseim, életviteli adatokból leszűrt tapasztalatok nyomán biztosnak tartom:

József Attila halála véletlen baleset volt, mely egy általa jelentős életszakaszban, annak krízishelyzeteihez közeli, az abból való kilábolás reményével teli időszakban következett be.

Budapest, 2012, június 30.

Felhasznált irodalom:

SZENTI TIBOR – „Öngyilkosságai”:

<http://www.szenti.com/index.shtml>

a 15-ös és 16-os számú vagon között:

<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00033/essze.html>

A SIESTÁBAN – riport a csak József Attilát ellátó két ápolónővel.

KRITIKA 1974. augusztus

A Wikipédiából József Attila temetései:

http://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Atila

A Wikipédiából:

http://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Atila

Adat József Attila vallási hovatartozásáról:

http://www.rovart.com/hu/nyugalmat-nem-nyert-csak-papot_220

BALOGH LÁSZLÓ: *József Attila*, 2005, Debrecen, Debreceni egyetem Kossuth egyetemi Kiadója

BÁNYAI LÁSZLÓ *Négyszemközt József Attilával* Bp., 1943, Körmendi Könyvkiadó

GARAI LÁSZLÓ: *József Attila identitásai* :

<http://mek.oszk.hu/07300/07302/07302.pdf>

GARAMVÖLGYI LÁSZLÓ *Hogyan halt meg József Attila*, Bp., 2001, Pallas Antikvárium Kft

ILLYÉS GYULÁNÉ (Kozmutza Flóra): *József Attila utolsó hónapjai* Bp., 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó

József Attila összes versei, Bp., 1954, Szépirodalmi Könyvkiadó, Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós

József Attila összes versei, Bp., 1992, Századvég Könyvkiadó, A kritikai kiadásra épül, Sajtó alá rendezte: Stoll Béla

József Attila útjain. Tanulmányok, Budapest, 1980, Kossuth Könyvkiadó

JÓZSEF JOLÁN: *József Attila élete*, Bp., 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó

Magyar Elektronikus Könyvtár:

<http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/>

Magyar Katolikus Lexikon:

<http://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%A9zus%20h%C3%A9t%20szava%20a%20keresztén.html>

Magyar Nagylexikon, 12. kötet, Budapest, 2001, Magyar Nagylexikon Kiadó
Magyarországon 1937-ben az átlagéletkor 45 év:

<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/88696/5/ertekezes.pdf>

MÓRICZ ZSIGMOND *Tanulmányok I* Bp., 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó.

MÓROCZ ZSOLT *A legenda oda...Retusálás nélkül: portrévázlat József Attiláról:*

<http://epa.oszk.hu/01300/01343/00033/essze.html>

NÉMETH ANDOR, *József Attiláról*, Bp., 1989, Gondolat Könyvkiadó

OLÁH ATTILA, BUGÁN ANTAL: *Fejezetek a pszichológia alapterületéből*, Budapest, 2001, Eötvös Kiadó

Pszichiátriai ápolói és szakgondozói képzés, Budapest, 1982, Fővárosi Nyomdaipari Vállalat

SIGMUND FREUD: *Esszék*, Budapest, 1982, Gondolat Kiadó

SZABOLCSI MIKLÓS *Kész a leltár, József Attila élete és pályája, 1930–1937*, Bp., 1998, Akadémiai Kiadó

TVERDOTA GYÖRGY (szerk.): *József Attila Medvetánc, Nagyön fája*, Budapest, 1999, Raabe Klett Kiadó

TVERDOTA GYÖRGY: *József Attila*, Budapest, 1999, Korona Kiadó

FETYKÓ JUDIT
„és megmarad a látszat”
... az élethez való ragaszkodás hitében – József Attila
haláláról

Budapest, 2012